

Oma Keel

nr 1 / 2012

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Annika Kilgi, Piibe Leiger, Helle Metslang, Helmi Neetar, Pille Penjam, Tiia Penjam, Peeter Päll, Maire Raadik, Maria-Maren Sepper, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg

Toimetaja: Reili Argus

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
e-post: es@eki.ee

Oma Keele väljaandmist toetab haridus- ja teadusministeerium

Emakeele Selts 2012

Autoriõigus: artiklite autorid

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN 1406-6599

S i s u k o r d

<i>Huno Rätsep</i> Kolumbus Krisostomus. Kolumbuse-aegsete eesti poisslaste meelisinimedest ja nende päritolust II	5
<i>Nele Salveste</i> Ikka need välted – no mida neist arvata?	19
<i>Anna Verschik</i> Keelekontaktide uurimisest internetis.....	29
<i>Katre Õim</i> Uudseid metafoorseid keelendeid	36
<i>Kätlin Kibin</i> Eesti keeles jooksmine	44
<i>Laivi Laanemets</i> Adjektiivid reklaamikeeles.....	54

Keelenõuanne

<i>Maris Jõks</i> Tänapäevaste meediamaastikul	63
<i>Sirje Mäearu, Maire Raadik</i> Kas vaeb või vaagib?	69

Ülevaade

<i>Haldur Õim, Neeme Kahusk</i> Keeletehnoloogia rakendustest eesti keeles	74
<i>Raimo Raag</i> Uppsala ülikooli eesti keele e-kursuste neli jalga.....	83
<i>Jüri Valge</i> Keeleteod jälle ritta pandud	91

Emakeel koolis

<i>Merilin Aruvee</i> Tekstikeskse grammatikaõpetuse võimalusi emakeeletunnis.....	93
<i>Katrin Aava</i> Kriitiline kirjaoskus ning diskursuseanalüüs meediatekstide analüüsiks.....	101

Intervjuu

<i>Maire Raadik</i> Tiiu Erelt	108
--------------------------------------	-----

Raamatud

<i>Heli Laanekask</i> Wiedemanni suurtöö eesti keeles	114
<i>Egle Pullerits</i> Võta aega veidi ringi vaadata	121
<i>Reili Argus</i> 2011. aastal ilmunud keeleraamatuid	123

Kroonika

2011. aasta lõpu keelesündmused (<i>Reili Argus</i>).....	127
---	-----

Kolumbus Krisostomus

Kolumbuse-aegsete eesti poisslaste
meelisnimedest ja nende päritolust II*

Huno Rätsep

Tartu ülikooli emeritprofessor

1. Mattias

Mattias nagu Johanneski on tuntud roomakatoliku kiriku pühak, üks kaheteistkümnest Uue Testamendi apostlist, kes läkitati uut usku kuulutama (*apostolos* on kreeka keeli 'saadik, sõnumitooja'). Mattiast polnud algul 12 apostli hulgas. Kui Jeesuse reetnud apostel Juudas Iskariot end pärast Jeesuse ristisurma oli üles poonud, jäi kaheteistkümnes koht vabaks ja apostlid valisid Jeesuse õpilaste (jüngrite) hulgast Mattiase uueks apostliks. Mattias olevat surnud märtrina ja tema arvatav hukkamispäev 24. veebruar on tema mälestuspäev, eesti rahvakalendris *madisepäev*.

Vakuraamatus on kirjas üle 260 *Mattise*, *Mattis* oli tolelaegsel Läänemaal kõige populaarsem mehenimi. Ilmselt oli *tt* juba nõrgenenud *d*-ks, nii et rahvasuus kõlas *Mattis* juba *Madisena*. Sellele osutab ka vakuraamat, kus paaril korral on kirjas *Maddis*.

Toogem *Mattise* näiteina nimekombinatsioonide kõik peamised võimalused vakuraamatus: *Mattis Janipoick*, *Mattis Ianusson* (ristinimi + isanimi), *Mattis decimator* (kümnik), *Mattis antiquus decimator* (endine kümnik), *Mattis frater decimatoris* (kümniku vend), *Mattis unipes* (üksjalg), *Mattis Ustallo* (uusmaale rajatud talu), *Mattis smidt* (alamsaksa keeles 'sepp'), *Sauna Mattis*, *Matthies Hunt*, *Mattis Laur*, *Williame Mattis* (nimi koos isa nimega), *Peldo Mattis*, *Vayno Mattis*, *Mattis Szoneme*, *Szoentagen Mattis*, *Mattis Perlenschniter* ja lihtsalt *Mattis* (seitsmel korral).

Ka alamsaksa keelealal oli tol ajal olemas mehenimi *Mattis*, *Mattiis*, mis oli laenatud ladina keelest. Ladina *Matthias* pärines omakorda kreekakeelsest Uuest Testamendist, kus oli kirjas *Maththias*, kreeklaste

* Kirjutise esimene osa ilmus ajakirja eelmises numbris.

jaoks võõras nimi, mis oli mugandus heebrea nimest *Mattitia*, mis heebrea keeles tähendavat 'isanda kingitud'.

Uues Testamendis on apostlina kirjas veel Matteus. Aeg-ajalt on nimed *Mattias* ja *Matteus* kippunud vahetusse minema, nagu nende nimepäevadki. Kreekakeelses Uues Testamendis on Matteus kirjas kui *Maththaios*, nii et need olid ka algupäralt erinevad nimed.

Matteust kohtame vakuraamatus ühel korral: *Madyus Hansson*, see *Madyus* peaks tagasi minema *Matteusele* ja sellele vastaks tänapäeval perekonnanimi *Matjus*.

Inglise *Mathew*, prantsuse *Mathieu*, itaalia *Matteo*, vene *Matvei*, poola *Mateusz* lähevad kõik tagasi *Matteusele*, ent sageli on neid kasutatud mõlema apostli nimena.

Kui *Matteusest* pärinevad perekonnanimed *Matjus* ja *Matteus*, siis *Mattisest* saadi perekonnanimed *Madise*, *Madisson*, *Matiisen*, *Matiesen*.

Nii nagu *Hannesest* saadi lühinimi *Hans*, nii saadi *Mattisest* lühinimi *Mats*. See lühinimi sündis alamsaksa keelealal kujul *Matz*, *Matts* ja muutus nii populaarseks, et sai üldnimeks tähendusega 'lihtsameelne, napakas', viimane jõudis ka Eestimaale ja eesti keelde alamsaksa laenuna, ent tähendus muutus pisut. Linnaeestlaste ja arvatavasti ka sakslaste suus sai ta talupoja halvustavaks nimetuseks: *matsid tulid linna*, *matsirahvas*, *igavene mats*, sellele võis kaasa aidata asjaolu, et talumehe nimi oli tihti *Madis*.

Meie vakuraamatus esineb *Matz* kolmel korral, kuid ainult raamatu lõppu lisatud härjalaenutajate talupoegade nimekirjas. Selle nimekirja koostaja on *Matzi* kasutanud *Madise* asemel, sellele osutab näiteks asjaolu, et *Matz Korajalck* on vakuraamatu põhitekstis *Mattis Korajalck*.

Teine lühinimi, mis *Mattisest* on saadud, on *Madi*, mis arvatavasti on kujunenud juba alamsaksa poolel. Vakuraamatus on talupojad *Maddi Nicolasson*, *Maddi Matisson*, *Maddi Uleoya*, *Maddi Meysnick*. On võimalik, et see nimi kõlas eestlase suus *Mati*. Niisiis *Mati* ei pruugigi alati olla soome laen. Soomes on *Matti* kõige sagedasem mehenimi üldse ja soome mehe sünonüüm.

2. Peetrus

Peetrus oli samuti üks Uue Testamendi 12 apostlist. Evangeeliumi järgi oli tema nimi esialgu Siimon Joona poeg, kuid Jeesus andis talle uue arameakeelse nime *Keefas*, *kefa* tähendas 'kaljut'. Uue Testamendi kreekakeelse teksti tarvis tõlgiti see nimi kreeka keelde nimega

Petros. Kreeka keeles on *petros* 'kalju, kivi', võrdle näiteks *petrooleum*, *petro-oleum* on 'kiviõli'. Ladinakeelses piiblis sai ta kuju *Petrus* ja saksa keele ala jäeti ära ladina *-us* ja saadud *Petr* mugandati *Peter*'iks, mis eestlasteni jõudis alamsakslaste vahendusel. Kunagi 19. sajandil tõlgiti piibli *Keefas-Petros* omakorda eesti keelde ja saadi uus mehenimi *Kalju, Kaljo*.

Apostel Peetrus tuli ristiisku kuulutama Rooma, kus temast sai Rooma esimene piiskop. Keiser Nero laskis Peetruse hukata. Temast sai katoliku kiriku pühak, tema mälestuspäevi *peetripäevi* on rahvakalendris isegi kaks: 12. veebruar ja 29. juuni. Peetrus olevat maetud Rooma ja tema haa kohale Vatikanis ehitati 1506–1626 Püha Peetruse basiilika, mille all olevatesse katakombidesse on maetud 91 paavsti. Eestis andis 14. sajandil ehitatud Peetri kirik Järvamaal nime Peetri kirikukihelkonnale.

Vakuraamatus on *Peter* sagedamaid mehenimesid üle saja esinemisjuhuga, näiteks *Peter Hannipoick*, *Peter Kulnoßon*, *Peter Ustallo*, *Peter Thalo*, *Peter Lechteleppe*, *Pisut Peter*, *Szoere Peter*, *Payo Peter*, *Ianus Peterßon*.

Lühinimi *Peetrist* on *Peedo*. Juba alamsaksa keelealal on *Peto* ja *Pete* ja neid leiame ka vakuraamatus. Kui *Pete* pole kuigi levinud (*Pete Seyatuli*, *Pethe Ustallo*, *Ianus Petenßon*), siis *Peto* esineb üle 30 korra, näiteks *Peto Markesepoick*, *Peto Andresßon*, *Peto Kadack*, *Peto Vanakula*, *Monnikeste Peto*.

Apostlinime *Petrus* on teisedki Euroopa rahvad oma moodi mugandanud ja lühendanud: hispaanlastel on *Pedro*, venelastel *Pjotr*, norralastel *Peer*, soomlastel *Pietari* ja *Petteri*. Prantslased on läinud tõlkimise teed: prantsuse keeles on *Pierre* mehenimi ja *pierre* 'kivi'. *Peetri* ja *Peedu* kaudu on tulnud perekonnanimed *Peterson*, *Peters*, *Peedoson*, *Pedusson*, *Peetson*, *Peets*, *Peetso*, *Peet*, *Peedo*.

3. Miikael

Miikaeli-nimelist apostlit Uues Testamendis pole, küll on aga piiblis räägitud peainglitest, kellest kõige vägevam olevat Miikael. Nimi on heebreakeelne ja koosneb kolmest heebrea sõnast: *mi* 'kes', *ka* 'otsekui, nagu' ja *el* 'jumal', niisiis 'kes on otsekui jumal'. Peainglite ülesandeks oli edasi anda Jumala käske, sõnumeid, aga Miikael on peale selle veel taeva vägede juhataja võitluses Saatana jõududega. Peaingleid olevat kokku 7, tuntud on veel *Gaabriel*, *Raafael* ja *Uriel*.

Roomakatoliku kirik tõstis nende taevaste jõudude seast esile Miikaeli, kellele määrati katoliiklikus kalendris nimepäev – 29. september, eesti rahvakalendris *mihhklipäev*.

Vana Testamendi algtekst oli heebreakeelne ja heebrea *Mikaelist* sai kreeka ja ladina *Michael*, alamsaksa keelealal lühenes *Michael* *Micheliks*, hääldusega *Mikkel*. Kuidas Läänemaa külades seda nime hääldati, seda me ei tea, sest kirjapilt on alamsaksapärase. Hiljem on kirja pandud *Mihkel*.

Vakuraamatus on Micheli-nimelisi talupoegi üle kaheksakümne, näiteks *Michell Hennopoick*, *Michel Melikenßon*, *Michel Kuck*, *Michel Kitze*, *Michel Koraiack*, *Kon Michel*, *Pilli Michel*, *Hanno Michelsßon*.

Teisedki rahvad on peaingli nime teisendanud: inglaste *Michael* hääldub praegu *maikl*, prantslaste *Michel* *mišel*, itaallaste *Michele* *mikeele*. Hispaanlastel on *Miguel*, venelastel *Mihhail*, taanlastel *Mikkel*, leedulastel *Mykolas*, ungarlastel *Michály* ja soomlastel *Mikael*, *Miikael*, neil on isegi linn nimega *Mikkeli*.

Püha Miikaeli kiriku järgi sai nime Mihkli kirikukihelkond. Eesnime põhjal on sündinud perekonnanimed *Mihkle*, *Mikkel*, *Mikkal*, *Mihkelson*, *Mihkels*, *Michelson*.

Nimel *Michel* on lühivorm *Mikk*, alamsaksa *Mick*, *Micko*, mis näitab omalt poolt, et *ch* hääldati *k*-na. Niisiis meie *Mikk*, *Miku* pole sündinud eesti keelealal, vaid on saadud alamsakslastelt. Küll aga on eestlased tõenäoliselt loonud *Miku* eeskujul *Juhanist Juku*.

Vakuraamatus on *Mick* üpris levinud mehenimi, üle 40 korra, näiteks *Mick Hannopoick*, *Mick Cassepoick*, *Mick Henckenßon*, *Mick Hallickßon*, *Cunnica Mick*, *Laisake Mick*, *Lauri Mickßon*. Samasugune lühinimi on ka inglastel, vene *Mihhail* on lühendatud *Mišaks* ja *Miškaks*, ka soomlastel on *Mikko*, *Mika*. Soomlased on palju sõnu laenanud rootsi keelest ja rootslased Hansa-aegadel väga palju sõnu alamsakslastelt. *Mikk* on andnud perekonnanimed *Mikk*, *Mikko*, *Miku*, *Mikson*.

4. Jakoobus

12 apostli hulgas on isegi kaks Jakoobust, Jakoobus Sebedeuse poeg ja Jakoobus Alfeuse poeg, mõlematest said katoliku kiriku pühamehed, kelle mälestuspäevaks on 25. juuli, eesti rahvakalendris *jaagupipäev*. Ladina *Jacōbuse* ja kreeka *Jakobose* vasteks eestikeelses Uues Testamendis on *Jakoobus*. Tegelikult polnud see vanadele kreeklastele omane mehenimi, vaid heebrea nimi. Vanadel heebrealastel ja ka tänapäeva

juutidel on heebrea *Ja'akov* väga oluline nimi. Seda nime kannab Vanas Testamendis juutide esiisa Aabrahami pojapoeg, meie piiblis *Jaakob*, kes esimese poja eesõigused kavaluse ja läätseleeme hinnaga enda kätte sai ja kelle 12 pojast said 12 iisraeli suguharu rajajad.

Heebrea *Ja'akov* tähendab kas järeltulijat või 'jumal (Jahve) kaitseb'. Moosese raamatus jutustatakse, kuidas Jaakob maadles Jumalaga ja Jumal olevat talle andnud uue nime *Iisrael*, millest sai juutide praeguse riigi nimi.

Saksa keelealal on ladina *Jacobusest* saanud *Jacob*, *Jakob*. Eestlasteni jõudis see mehenimi alamsakslaste kaudu. Noil aegadel ei pandud lastele Vana Testamendi tuntud nimesid. Meie Läänemaa vakuraamatus pole ühtki *Aadamat*, *Aabelit*, *Aabramit*, *Iisakut*, *Joosepiti*, *Saamueli*, *Taavetit*, *Taanieli*, *Joelist* ja *Habakukest* rääkimata. On vaid üks *Saalomoni*, kes kunagi oli küla kümnikuks ja kelle kaks poega *Michel* ja *Hinrick* on taluperemeestena kirjas. Jaakob jõudis nii varakult eestlasteni ikkagi apostlite nimena ja see nimi on Läänemaa vakuraamatus väga sage, üle 80 korra, näiteks *Jacob Meldenpoick*, *Jacob Henenßon*, *Jacob Pevvakalla*, *Jacob Pusepp*, *Lechtmetze Jacob*, *Sure Jacob*.

Võib arvata, et külades kutsuti neid *Jaagopiteks*, järgsilbi *o* muutus *u*-ks hiljem. Jakobuste kaitsealused kirikud andsid nime Viru-Jaagupi ja Pärnu-Jaagupi kirikukihelkondadele.

Teised rahvad on *Jakoobuse* mugandamisega tihti rohkem vaeva näinud: inglastel on *Jakoobuse* vasteiks *Jake* ja *James*, prantslastel *Jacques*, itaallastel *Jacopo* ja *Giacomo*, hispaanlastel *Jaime* ja *Diego*, venelastel heebreapäraselt *Jakov* ja lätlastel *Jēkabs*. *Jakobi* järgi oleme saanud perekonnanimed *Jakob*, *Jakobi*, *Jakobson*, *Jakobs*.

Kõige tuntum *Jakobi* lühivorm on *Jaak*, mis samuti on meil pärit alamsakslastelt, kus on *Jaco* ja ka *Jack*.

Kas eestlaste suus oli *Jaco Jaako*, *Jaago* või juba *Jaak*, pole selge. Vakuraamatus on *Jaco* küllalt tihti esinev nimi, üle 40 korra, näiteks *Jaco Hannusßon*, *Jaco Vilipepoick*, *Jaco Kaskasepp*, *Jallato Jaco*, *Rothse Jaco*, isanimedes *Jaco* ei esine.

Eks inglise *Jack*, prantsuse *Jacques* [žak], soome *Jaakko* on sama-sugused *Jakobi* lühinimed. *Jaak* on aluseks perekonnanimedele *Jaek*, *Jaggo*, *Jago*, *Jaago*, *Jaako*, *Jaagus*, *Jaguson*, *Jaakson*, *Jakson*, *Jaks*.

Ent *Jakoobust* on võidud lühendada ka algusest alates ja siis on saadud lühinimi *Koop*.

Alamsakslaste läänenaabritel friisidel leiame veel selle lühinime vaheastme *Cobus*, hollandlastel on *Koop*, *Koep*, perekonnanimena ka

Kops, Koops, mis ilmselt on lühivormid nimest *Kopson*. Tõenäoliselt võis sellelaadseid lühinimesid olla ka keskajalaks nimevaras.

Näikse, et sellised lühinimed on jõudnud ka meie vakuraamatusse. Pootsi külas (Potze villa) oli talumees *Koeppē Marth* ja Ertsma külas (Hertzma villa) talumees *Kops Rivep̄son*, võib-olla kuulub sellesse ritta ka *Kallaste Koip*. Igatahes on meil praegu tuntud perekonnanimi *Koop*.

Eelnevaga tegeldes kerkis tahtmatult küsimus, aga perekonnanimed *Kaup, Kauba, Kaups* – kust need siis pärit on?

Sellele vastamiseks teeme kõrvalepõike meelisinimede reast välja poole ja räägime natuke ebatavalisest, kuid Läänemaa talupoegadele tollal tavalisest mehenimest **KAUPI**.

Läänemaa vakuraamatus pole *Caupi* ja *Caupiſon* mingid haruldused, ühtekokku on neid üle neljakümne. Johann Pulck on nad kõik sama viisi kirja pannud, nähtavasti oli nimi tallegi tuttav, hiljem on keegi veel lisanud *Kawpi Hermenſoni*. Leo Tiik on Saaremaa ja Hiiumaa vanu eesnimesid kogudes leidnud ainult Hiiumaalt XVII sajandi algusest ühe *Kaupi* ja Tallinnaski on teada 1374. aastast üks *Kaupeke*. Varasemad nimeuurijad on selle nime sidunud Läti Henriku liivlaste vanema *Kaupoga* ja pidanud muistseks eesti nimeks. Tõepoolest alamsakslastel sellist nime ei esine. Rootsis on *Kaupi* praegu tavaline perekonnanimi, mille kohta rootslased ise arvavad, et see oli varem eesnimi ja pärineb vanapõhja keele sõnast *kaupi* 'kaupmees'. Kui seda arvesse võtta, siis võib järeldada, et Läänemaa talupoegade küllaltki tavaline ristinimi pärineb nende lähinaabritelt rannarootslastelt. See pole pühakunimi ja rootsi päritolu näikse seletavat, miks preestrid selle ilmaliku ristinime heaks kiitsid.

Mõned näited vakuraamatust: *Caupi Maipoick, Caupi Tochennſon, Caupi Mattis, Caupi Simen, Kuri Caupi, Ierve Caupi, Mick Caupiſon, Hanno Caupinbroder*.

Niisiis on väga tõenäoline, et meie perekonnanimed *Kaup, Kauba, Kaups* lähtuvad sellest rootsi algupära nimest.

Lisan siia veel teise rootsimõjulise ristinime – **OLAV**. Vakuraamatus on ligemale paarkümmend korda kirjas ristinimi *Oloff*, korra ka *Olov*, näiteks: *Oloff Maypoick, Olov Thomasson, Oloff Marcus, Oloff Hanno, Oloff Ustallo, Cohatto Oloff, Hans Oloffſonn*.

Pole kahtlust, et seegi kord on tegemist naabritelt rootslastelt ülevõetud nimega, ent rootsi päritolust hoolimata on seekord meie ees ikkagi pühakunimi, Põhjamaade kuulsaima pühaku nimi.

Pühak on Norra kuningas Olaf II (hüüdningega Paks), kes noorpõlves viiking Olaf Haraldsonina seikles läänes kuni Gibraltarini, laskis end ja oma mehed Prantsusmaal ristida, tuli tagasi Norrassa, suutis ühendada väiksed viikingiriigid Norra kuningriigiks ja laskis norralased ka ristida. Olaf II kaotas oma kuningakrooni ja trooni ning püüdes seda tagasi võita langes 1030 Stocklesstedi lahingus.

Mehenimi *Olaf* on vana Skandinaavia mehenimi, mis oli kujul *Óleifr*, *Áleifr* olemas juba vanapõhja keeles ning on tähendanud esivanema järglast. Ta on mingil kujul käibel kõigis Põhjamaades: islandi *Olafur*, norra *Olav*, *Olaf*, rootsi *Oloff*, *Olov*, taani *Ole*, soome *Olavi*. Eestisse jõudis ta põhja ja lääne poolt *Olavina*, kuni Kreutzwald pani Olevipoja Kalevipoja kaaslaseks ja nii oli *Olevi* edu mehenimena tagatud. *Olav* on sünnitanud hulga perekonnanimesid: *Olev*, *Olep*, *Oll*, *Olla*, *Olle*, *Olli*, *Olo*, *Oolo* – kõik *Olavi* lühinimed.

5. Andreas

Andreas on järjekordne apostlinimi, Andreas oli üks Jeesuse 12 lähemast õpilasest. Legendi järgi olevat ta pärast Jeesuse surma läinud ristiisku kuulutama Musta mere rannikule ja surnud seal märtrina, Andreas löödud risti nagu Jeesuski, aga rist oli teistsuguse kujuga, mitte nagu roomlaste †, millest sai ristiisu sümbol, vaid korrutusmärgi taoline ×, mida hiljem on nimetatudki Andrease ristiks.

Püha Andreas on Venemaa kaitsepühak ja tsaaririigi kõrgeim orden oli Püha Andrease orden, mille muide ainsa eestlasena sai 19. sajandil tsaaride ihuarst Philipp Karell. Ordenil on kujutatud Andreast just niisuguse kujuga ristil. Püha Andrease mälestuspäev on 31. november, eesti rahvakalendris *andresepäev*.

Nimi Andreas on kreeka päritolu, moodustatud kreeka omadussõnast *andreas* 'mehine', mis omakorda tuleneb nimisõnast *andros* 'mees'. Ladina *Andreas* muganes Põhja-Saksamaa *Andreseks* ja eestlased said selle *Andrese* alamsakslastelt.

Vakuraamatus on *Andres* väga sage mehenimi ja alati ühel kujul, näiteks *Andres Hannopoick*, *Andres Kuseppenßon* (isa oli kuuesep), *Andres Ram*, *Tarva Andres*, *Andres Vesimaku*, *Andres Kariama*, *Caupi Andresßonn*.

Andresest on lähtunud meie perekonnanimed *Anderson*, *Anders*, *Andre*, *Andreson*, *Andresson*, *Andresen*, *Andrusson*, *Andrukson*.

6. Toomas

Jällegi üks Jeesuse 12 apostlist. Apostel Tooma kohta on Uues Testamendis öeldud, et teda hüüti ka Kaksikuks, sünnikaaslast venda tal polnud, kuid ta oli kaksipidimõtteleja, kahtleja (eks *kahtlema* tuleb ka sõnast *kaks*). Meie tunneme rohkem nime *Uskmatu Toomas*, sest Uue Testamendi järgi ei olevat ta uskunud Jeesuse ülestõusmist, millest rääkisid kaaslased, ta pidi kindlasti Jeesust oma silmaga nägema ja käega katsuma, siis ta uskus, ja seda ta saanudki kümme päeva hiljem teha. Jeesus olevat talle öelnud: „Ära ole uskmatu, ole usklik.” Pärimuse kohaselt läinud Toomas Indiasse ristiusku kuulutama ja tapetud oda-löögiga Madrase lähedal, kuhu ta olevat ka maetud. Tema mälestuspäev 21. detsember kannab meie rahvakalendris toomapäeva nime. Uus Testamendis olev nimi *Thomás* on moodustatud aramea nime *te'oma* põhjal ja tähendavat aramea keeles just kaksikut, nii on uskmatu peidus juba apostli nimes endas ja Uskmatu Toomas on tegelikult tautoloogiline. Ladina *Thomas* laenus samal kujul ka alamsaksa keelde ja viimase kaudu jõudis eestlasteni.

Vakuraamatus on sellenimelisi talupoegi üpris palju, tublisti üle saja, näiteks *Thomas Nanopoick*, *Thomas Mertenßon*, *Thomas Themmo*, *Thomas Puseppe*, *Thomas Kinnas*, *Rautzepp Thomas*, *Liptzo Thomas*, *Mattis Thomesßon*.

Ka teistel rahvastel on nime ainult vähesel määral varieeritud: inglise *Thomas* (lühinimed *Tom*, *Tommy*), prantsuse *Thomé*, itaalia *Tomaso*, hispaania *Thomás*, vene *Foma*, poola *Tomasz*, *Tomek*, tšehhi *Tomáš*, ungari *Tamás*, taani *Tammes*, rootsi *Tomas* ja soome *Tuomas*.

Toomas on aluseks perekonnanimedele *Toomas*, *Toom*, *Toome*, *Toomaspoeg*, *Toomasson*, *Tomson*, *Toomes*, *Tammes* jne.

Lühinime *Toom* vakuraamatus ei leidunud, küll aga vilksatas siinseal praegu tundmatu lühinimi *Mass*, kus lühendamisel on täisnime algusosa ära jäetud. Selline lühinimi oli sünenenud alamsaksa nimepruuki. Vakuraamatu esinemised on järgmised: *Mas Hantzison*, *Mattis Maß*, *Paile Maß*, *Jani Maß*, *Cordapelne Maß* (*kordapealne* oli kiltri või kupja kui ametimehe nimetus).

7. Martinus

Martinus oli esialgu rooma nimi tähendusega 'sõjamees' ja oli tuletatud sõjajumala Marsi nimest (*Mārs*, genitiiv *Mārtis*). Euroopa rahvaste nimeks sai ta pühakunime kaudu.

Püha Martinus Toursist on sündinud IV sajandil Pannoonias (praeguses Ungaris) rooma ohvitseri pojana. Ka Martinusest sai sõjamees Rooma kaardiväes. Ühel ööl olevat ta kohanud Amiens'i linna väravas külmetavat kerjust, löiganud mõõgaga oma sõdurimantli pooleks ja andnud poole kerjusele. Järgmisel ööl näinud unes Jeesus Kristust, kerjusele antud mantlipool ümber. Ja ime, hommikul nägi ta oma sõdurimantlit tervena. Martinusest sai kristlane ja ta lahkus sõjaväest. 361. aastal oli ta kristlaste seas sedavõrd esile kerkinud, et rajas Prantsusmaale Poitiers'i lähedale esimese kloostri. 371. aastal kutsuti Martinus Toursi linna piiskopiks. Martinus oli esimene läänepoolse kristliku kiriku pühak, kes ei surnud märtrisurma. Temast sai pärast surma Prantsusmaa ja kerjuste kaitsepühak, tema mälestuspäevaks on 10. november, mis eesti rahvakalendris kannab nime *mardipäev*, luterlased tähistavad mardipäeva Martin Lutheri mälestuspäevana. Tema mantel on tähtis reliikvia, mis kuulus Franki kuningate kroonivara hulka.

Ladina *Martinusest* sai saksa *Martin* ja alamsaksa *Marten*, *Merten*, viimaseid kohtame ka meie vakuraamatus, mitte just eriti sageli, näiteks *Marten Andresbroder* (Andrese vend), *Marten Hannus*, *Marten Ferse*, *Cunnica Marten*, *Mattis Mertenþon*, *Thomas Martenþon*. *Martin* on hilisem ja pärit juba saksa keelest.

Pühale Martinusele on pühendatud Eestis mitu kirikut, Läänemaa Martna kirik andis nime Martna kirikukihelkonnale ja kirikukülale (küla muistne nimi oli Ummem).

Marten, *Merten* ja *Martin* on olnud aluseks perekonnanimedele *Marten*, *Martin*, *Martinson*, *Martenson*, *Martens*, *Martis*, *Märtinson*.

Hoopis rohkem populaarne oli tol ajal *Marteni* lühinimi *Mart*, mis samuti oli olemas juba alamsakslastel, Merteneni alusel oli saadud *Mert*, millele vastab eesti *Märt*. Võrreldes *Marteniga* on *Mart* vakuraamatus täiesti tavaline ja levinud nimi, näiteks *Lauripoick Marth*, *Mart Atyþon*, *Mart Hennekenþon*, *Marth Kerk*, *Marth Kilck*, *Melno Mart*, *Nurme Mart*, *Karya Mart*, *Iurgen Martipoick*. Rootsi kaudu jõudis *Mart* ka Soome (*Pyhä Martti*), kus *Martti* on levinud mehenimi.

Ainult ühe hääliku vahetuse kaugusel on *Mark*, mis ka algupäralt osutub talle lähedaseks. Ladina *Marcus* oli samuti tuletatud sõjajumala *Mars* nimest ja ilmselt võeti Uue Testamendi kirjutamisel kreeka keelde *Marcosena*, ühe evangeeliumi on kirja pannud Markus (Markuse evangeelium).

Markus on roomakatoliku kiriku pühak, kes olevat hukatud 67. aastal. Arvatavasti oli ta seesama Markus, kes rajas Aleksandria kiriku ja oli selle esimene piiskop. Mitmest Markusest Uues Testamendis kõneldakse, pole siiani üheselt selge. Markuse mälestuspäevaks on 25. aprill, eesti rahvakalendris markusepäev.

Meie vakuraamatus esineb *Marcus* vaid mõnel korral: *Marcus Villimenßon*, *Peter Marcusßon*, *Marcus Alikapoick*, *Peto Markusepoick*. Eestisse jõudis *Marcus* alamsaksa kaudu. Kas ta talumeeste suus oli juba nõrgenenud *Marguseks*? Tõenäoliselt. Lühivormid *Marc*, *Mark* on eriti omased prantslastele ja inglastele. Markusest pärinevad meie perekonnanimed *Margus*, *Markus*, *Mark*, *Marga*, *Margna*.

Olin natuke hämmeldunud, kui kohtusin vakuraamatus Marxiga. Tõepoolest Kabriste külas oli tollal üksjalg, kelle ristinimi oli *Marx* ja liignimeks *Persas*, niisiis *Persas Marx*, miks Marx just põrsas oli, kes seda teab. *Marx* on tõepoolest saksapärane lühinimi *Marcusest*.

8. Nicolaus

Eestis on seda ladina nime esindanud eeskätt *Nigul*.

Püha Nikolaos elas IV sajandil Väike-Aasias ja tegutses Lüükias Myras piiskopina. Tema elu kohta on vähe kindlat teada. Legendide põhjal olnud ta salajane kaasinimeste aitaja, hea- ja ka imetegija. Tema surnukeha olevat toodud türklaste eest ära Itaaliasse Bari linna, kus tema hauale ehitati kirik. Nicolaose hauda olevat valvanud varjaagid. Keskajal sai temast laste kaitsepühak ja tema mälestuspäeval 6. detsembril (meie rahvakalendris nigulapäev) jagati Hollandis lastele kinke. Hollandi asunike kaudu jõudis see komme Ameerikasse, kus Püha Nicolausest sai *Santa Claus* – jõuluvana.

Martin Luther püüdis seda laste pidupäeva kõrvaldada ja võttis tarvitusele Jeesuslapse püha 24. detsembril, mil kinke tõi Jeesuslaps Nicolause asemel. Lõpuks sulasid mõlemad pühad ühte ja saadi jõuluõhtu, Jeesuslapse sünniõhtu, kus kinke jagab habemik vanamees, kellele Nicolaus, kellele jõuluvana. Jõuluvana punane mantel imporditi USA-st Santa Clausilt.

Vene õigeusu kirikus on Püha Nikolai Imetegija üks Venemaa kaitsepühakuid, Püha Andreasest isegi auväärsem, kolmas Kristuse ja neitsi Maarja järel. Mehenimi *Nikolaus* on kreeka algupära. Kreeka *Nikolaos* on päritolult liitsõna, mille esiosa *nikē* 'võit', *nikáo* 'võidan' ja järelosa sõna *laos* 'rahvas'.

Vakuraamatus esineb *Nicolas* sageli ainult sellisel alamsaksapärasel kujul, mil moel seda nime külas hääldati, kas *Nigolase*, *Niglase* või *Nigolana*, me ei tea. Mõned näited vakuraamatust: *Nicolas Pohapoick*, *Nicolas Petlepoick*, *Niccolas Claweckenßon*, *Nicolas Thomesßon*, *Nicolas Tulu*, *Nicolas Naber*, *Micke Nicolas*, *Taumi Nicolas*, *Maddi Nicolasßon*.

Pühale Nicolausele on pühendatud Tallinna Niguliste kirik, 1732 Helle grammatikas veel *Niggola kirik*. Kirikute järgi on saanud oma nime Viru-Nigula ja Lääne-Nigula kirikukihelkonnad.

Nicolase alusel on saadud meie perekonnanimed *Nigol*, *Niggol*, *Nigul*, *Nigula*, *Niglason*, *Niggols*, *Niklus*. Lühivorm *Nicolasest* on *Klaus*, mis vakuraamatus esineb keskalamsaksapärasel kujul *Clawes* (Põhja-Saksamaal esmaesinemine 1373), näiteks *Clawes Petersßon*, *Clawes Lutkenßonn*, *Clawes Vali*, *Velge Clawes*, *Peter Clawesßon*.

Varasemast *Clawesest* sai hiljem *Claus*, *Klaus*, Põhja-Saksamaal ja Hollandis ka *Claas*, *Klaas*, *Klas*. See lühinimi levis selt alalt Skandinaaviasse. Eestis kohtame eesnimena Klaus'i harva, küll aga on ta jäädvustunud perekonnanimes *Klaus*, *Klauson*, *Klausson*, *Laus*, *Laos*, *Laosson*, *Klaas*, *Klaassen*, *Laas*.

9. Georgius

Püha Martinuse ja püha Nicolause kõrval on kuulsust kogunud kolmas pühak Püha Georgius ehk nagu meie teda teame – Püha Jüri.

See pühamees, algselt kreekapäraselt Georgios, oli Kapadookiast pärit ohvitser Rooma keisri Diocletianuse ihukaitses, kes keeldus kristlasi taga kiusamast ja hukati keisri käsul 303. aasta aprillis. Legendi järgi olevat ta päästnud Liibüas Silene linna lohe terrorist, tapnud lohe ja pööranud linnaelanikud ristiusk. Lugu on muinasjututaoline, mängus on ka kuningatütar.

Georgiusest sai Inglismaal *George* ja Püha George on Inglismaa kaitsepühak. Georgios on Venemaal ja Kreekas auväärsemaid pühakuid.

Kreeka mehenimi *Georgios* on saadud nimisõnast *georgos* 'maamees, põllumees', *gē* on 'maa' ja *ergon* 'töö'. Saksa keelealal ja mujalgi

on sõnaalguline *geo-* asendunud *Ju-* või *Jo-*ga. Nii sündisid alamsaksa keelealal *Georgiusest Jurgen, Jurge, Jürgen.*

Meie vakuraamatus on *Jurgeneid* kirjas rohkesti, näiteks *Jurgen Huidepoick, Jürgen Mattisßon, Jurgen Uxjalck, Lümpse Jurgen, Rothse Jurgen, Thonnies Jurgensson, Jurge Ustallo, Jurge Kulli.*

Georgiuse mугanemisi on väga erisuguseid: inglise *George*, prantsuse *Georges*, itaalia *Giorgio*, Hispaania *Jorge*, poola *Jerzy*, ungari *György*, rootsi *Göran, Jörgen, Jörn* ja soome *Yrjö, Yrjänä*. Perekonnanimedeks on näiteks *Georg, Jürgen, Jürgenson, Jürgens.*

Georgiuse tuntud lühinimi on *Juri*, eestlastel *Jürgeni* mõjul *Jüri*, vakuraamatus aga alamsaksapäraselt alati *Juri* või *Iuri*, näiteks *Juri Maddipoick, Juri Caupißon, Iuri Vilyalikj, Juri Ottimetze, Karope Juri, Laula Juri, Meye Juri* (st *Mäe Jüri*), *Korakuyla Iuri*. Isanimedes *Juri* puudub.

Lühinimi *Juri* ei ole kujunenud alamsaksa alal, vaid alamsakslased võtsid selle nime oma naabritelt slaavlastelt (tšehhi *Jiři*, vene *Juri* jne). Tõenäoliselt on see lühinimi tekkinud slaavi keelte alal. Lühinimesid on peale *Jüri* veel mitmeid, näiteks prantsuse *Jore*, flaami *Joeri*, poola *Jurek*, läti *Juris*, ungari *Gyuri* ja soome *Jori*.

Püha Georgiuse mälestuspäev on 23. aprill, eesti rahvakalendris jüripäev. Talle pühendatud kiriku järgi nimetati muistne *Ocriela* kihelkond ümber *Jüri* kihelkonnaks. Selle lühinime aluselt on saadud perekonnanimed *Jüri, Jüris, Jürison, Jürisson, Jürson, Jürna, Jürnas.*

Vahest lõpetame esikümnega, aitab apostlitest ja pühameestest. Ühte näitab see loend kindlasti: 15. sajandi teisel poolel, kui talupoegi ristiti, oli alamsaksa kristlik nimesüsteem võidule pääsenud. Selle süsteemi mõtteliseks aluseks oli uskumus, et ristimisega antakse laps nime kaudu mingi kindla pühaku kaitse alla. Et Aadam, Joosep, Taavet, Taaniel polnud pühakute kalendris, siis neid Vanast Testamendist pärit nimesid ka ei kasutatud.

Lähemalt vaatlemata jääb see osa nimedest, mis veel esindavad eesti vana *nimesüsteemi*. Kõike ei ole võimalik hõlmata ühe kirjutisega.

Muistne nimesüsteem oli kiriku surveel hääbumas, enamik sellest pärit nimesid esineb isanimedes ja sealgi tavaliselt vaid ühe korra. Selle süsteemi mõtteline alus oli juba teistsugune. Vanemad avaldasid nime kaudu, et laps oli soovitud, oodatud (*Himottu, Toivottu* – vakuraamatus *Thovet*), et lapsest on hea meel (vakuraamatu *Hyämell, Jamel*). Ka püüdsid vanemad nime kaudu suunata lapse tulevikku

(*Viljaligi* – vakuraamatus *Juri Vilyalickj*; *Heeleib*, *Iseleib*) või siduda laps loodusega (loom- ja linnunimetused).

Nende nimede lähem analüüs eeldab teistsugust lähenemist, teist laadi eeltööd, teist laadi materjali, kuid käsitleda tuleks neid ikkagi süsteempärasemalt. Kindlasti peaks muistsed nimed selgelt lahus hoidma alamsaksa nimedest. Näiteks on vakuraamatus *Iuri Konakenßn*, kas tema isa oli *Konnake*? Sugugi mitte. On veel teine talupoeg, kelle nimi on *Nicolas Konikenßon* ja keskalamsaksa ürikutest on juba 1363. aastal kirja pandud mehenimi *Coneke*. Niisiis, taas alamsaksa laen, mis peaks aluseks olema tuntud perekonnanimele *Konik*, kirurgiaprofessor Konstantin Konik oli üks kolmest Eestimaa Päästmise Komitee liikmest 1918. aastal.

Läänemaa vakuraamat on ulatuslik eesti keele mälestis, mis on kirja pandud enne Kullamaa vakuraamatut, ja mis pole sugugi väheoluline, selle kirjapanijaks on eestlane Johann Pulck (külamehed ütlesid Pulga Jaan), esimene eesti soost mees, kelle ülestähendused üldse on meieni jõudnud. See kirjapanek pole mitte üks lause või mõnerealine palve, vaid 100 lehekülge sõnu, nimesid ja suures osas eesti keelde kuulunud ja kuuluvaid sõnu.

Lõpuks tulgem veel silmapilguks tagasi perekond Kiire peole, kus pojuke jäi esialgu ristimata. Lubasin omalt poolt pakkuda Kolumbuseaegadest lapsele ennekuulmatu nimepaari, siin see on: *Hehelem Hempo*. Kargenurme külas oli *Hehelem Clawesßon* (arvatavasti *Ikälembi*) ja Ullase küla kümnik oli *Hempo*, ilma liignimeta. Aga see selleks.

Kui Joosep Toots „Nastajaštšeje Russkoje” uimast ärkas ja ukse vahelt tuppä piilus, kuulis ta köstrit ütlevat:

„Mina ristin sind ... Bruno Benno Bernhard.”

„Mis see tähendab? Pruunu Pennu Pernart?” kokkus Toots. „Aga Kolumbus Krisostomus? ... Ei see ei ole õigus! Seal on vist üks teine laps veel peale Kolumbuse.”

Kui Joosep tükk aega hiljem kooli magamiskambris poistele oma seiklustest jutustas, küsis Imelik.

„Mis ta nimeks pandi?”

„Kolumbus Krisostomus.”

„Ei, ei olnud Kolumbus, Kolumbus pidi esti pandama, aga ei pandud. Pagana nimi see oligi, mis talle pandi? Õigus – Peni!”

„Peni lapsele nimeks!”

„Jah, nii ta oli ... Peni või Penni või ... Pennu või ... Mina ei tea mis ta oli.”

Läänemaa Kolumbuse-aegsete poiste hulgast ma Peni ei leidnud. Aga Mihkel Koirajalg ja Madis Koirajalg olid vakuraamatus küll, Jüri Koirakülast rääkimata.

Ikka need välted – no mida neist arvata?

Nele Salveste

Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi doktorant

Kui sattuda Saksamaal rääkima keeleteadlastega, kes tegelevad suulise kõne akustiliste omaduste uurimisega, ja öelda, et ollakse pärit Eestist, siis ootab ütlejat ees ehtsa germaani keele kõneleja suure intonatsioonikurviga lause: „Ah sina oled see, kelle keeles on konsonantidel ja vokaalidel kolm eri pikkust?” Ehk, eesti keel on suulise kõnega tegelevate teadlaste hulgas tuntud just oma kolme välte poolest ja see tundus saadab teda juba 1938. aastast, kui professor Ariste esitles eesti keelt ja selle eripärast prosoodiasüsteemi rahvusvahelisel foneetikakongressil.

„Ah sina oled see, kelle keeles on konsonantidel ja vokaalidel kolm eri pikkust?” Mida see siis õieti tähendab? Mõtles sellistele sõnakolmikutele nagu: *Aknast paistis tuli; Tappa astus Tuuli; Madis nautis meretuuli; Ei vargaid pea ei riiv ega taba; Eemalt paistis juba Tapa; Inimene ei tohi mitte tappa*. Tõepoolest paistab, nagu oleks tegu eri pikkusega vokaalide ja konsonantidega. Põhimõtteliselt seisab meie ees aga kaks küsimust: (a) küsimus sellest, mis tegelikult juhtub ehk kuidas välteid hääldatakse ja eristatakse, ning (b) kuidas välteid keelesüsteemi osana kirjeldada. Need on kaks küsimust, mis eristavad vältete n-ö foneetilist ja fonoloogilist kirjeldust. Eesti keele välted on oma foneetiliselt olemuselt keerukas süsteem. Seniilmunud välteuurimused on püüdnud tuvastada, missugused on need vältetele iseloomulikud omadused, ilma milleta me välteid omavahel ei eristaks. Vältete fonoloogiaid süstematiseerivad neid tunnuseid ning suhestavad neid ülejäänud keelesüsteemi elementide — häälikute, silpide, taktide, sõnade ja lausetega.

Välde kui hääliku omadus

Mõtleme eespool toodud sõnade *tuli*, *Tuuli*, *tuuli* ning *taba*, *Tapa*, *tappa* hääldusele. Tõepoolest, esimene silma või kõrva torkav erinevus puudutab häälikute kestust. Silbituuma või kahe silbi piirile jäävate häälikute kestused on kas lühikesed, pikad või ülipikad. See

tähelepanek ajendas Mihkel Vesket sõnastama 1879. aastal teooria¹, et välde on hääliku omadus. See teooria ehitas vältesüsteemi üles ühele elemendile: häälikute pikkusele. Teooria arendas lõpuni Paul Ariste oma 1953. aastal ilmunud õpikus „Eesti keele foneetika”.

Häälikuvälte teooria järgi on eesti keele häälikutel kolm vädet ning kolmes erinevas vältes esinevad häälikud on foneemi definitsiooni järgi tähendust eristavad. Paul Ariste kirjutab, et foneemideks on kõik eesti keele vokaalid *a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü* ning sulghäälikud ja nende vädted. Muudest konsonantidest toob ta välja häälikud *l, m, n, r, h, v, f* ja *š*, millel on samuti kolm tähendust eristavat vädet. Ka diftongid ja konsonantühendid jagunevad pikkuse alusel teise ja kolmandasse vältesse: „Nimelt võivad eesti keele diftongid ja konsonantühendid olla kaheks foneemiks selle järgi, missugune on nende välde.”²

Häälikuvälte teooriat on kritiseeritud põhiliselt just sellepärast, et iga eri pikkusega häälikut ja häälikuühendit vaadeldakse kui iseseisvat foneemi ning seetõttu kasvab foneemide hulk ülisuureks ning jääb seejuures lahtiseks ja piiritlematuks.³ Seda kriitikat võiks analüüsida nii: kui lähtuda sellest, et iga erineva pikkusega häälik on tähendust eristav üksus ehk foneem, siis peaks olema eesti keeles 9 vokaali (*a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü*), 4 klusiili (*k, p, t, t'*)⁴, 13 muud konsonanti (*l, l', m, n, n', r, h, s, s', f, š, v, j*), mis esinevad kolmes vältes, 18 diftongi, mis võivad esineda kahes vältes, ning 8 diftongi, mis esinevad üksnes kolmandas vältes⁵. See teeb kokku 122 foneemi, lisaks veel loendamata jäänud konsonantühendid. Seega, foneemide hulk kujuneb häälikuvälte teooria järgi ebaharilikult suureks ning selle piirid jäävad lõpuks määratlemata.

¹ Weske, Mihkel 1879. Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse wiis. Tartu: Dr M. Weske, Tartu universiteedi Eesti keele lektor. Schnakenburg'i trükk ja kulu.

² Ariste, Paul 1953. Eesti keele foneetika. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 104.

³ Hint, Mati 1997a. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Tallinn/Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, lk 11.

⁴ Ülakomaga on tähistatud palatalisatsioon, vrdl sõnade *palk* (omastav *palga*) ja *pal'k* (omastav *palgi*) hääldust.

⁵ Sõltuvalt erinevatest teoreetilistest käsitlustest on eesti keele jaoks esitatud mitmeid foneemiloendeid. Siinses artiklis lähtutakse Asu ja Teras (2009) esitatud foneemiloendist, vt Asu, Eva Liina, Pire Teras 2009. Estonian. Illustrations of the IPA. – Journal of the International Phonetic Association Vol. 39, Iss. 3, pp. 367–370.

Häälikuvälte teooria teine probleem on see, et ta ei suuda seletada, kuidas saadakse nendest erineva vältega häälikutest teine või kolmas välde keerulisemates silbistruktuurides. Teooria tekitab ootuse, et välde on erineva kestusega häälikute summa. Tegelikult see aga nii ei ole, kuigi näiteks kolmandavältelise sõna *laev* ainsuse osastavas (*nägin laeva*) paistab justkui esmavältelise *a* ning teisevältelise *e* summa. Aga juba sõna *väits* ainsuse osastav *väitsa* tõestab säärase matemaatika lihtsameelsust. Selles sõnas moodustavad kolmandavältelise esimese silbi kaks lühikest vokaali ning kolmandavälteline *t* ja esmavälteline *s*⁶, mille summa on rohkem kui kolm. Seega on keeruline öelda, mis vältes diftong või konsonantühend selles sõnas on. Need häälikuvälte teooria puudujäägid sunnivad oletama, et välde on häälikutasandist kõrgema tasandi omadus.

Välde kui silbi omadus

Enam-vähem samal ajal kui Mihkel Veske hakkas mõlgutama mõtteid vältevahelduslikest häälikutest, kirjutas Ferdinand Johann Wiedemann lühikestest ja pikkadest silpidest. Ehk siis, üheks alternatiivseks vältete fonoloogiliseks kirjelduseks on silbivälte teooria, mille juured peituvad 19. sajandi lõpus ilmunud Wiedemanni eesti keele grammatikas „Grammatik der Estnischen Sprache”⁷. Silbivälte teooria ehitab vältesüsteemi üles juba kahele elemendile: pikkusele ja silbikaalule või aktsendile. Erinevalt häälikuvälte teooriast vaadeldakse pikkuse puhul aga silpide, mitte häälikute pikkusi. Silbikaal või aktsent koosneb mingisugusest muust prosoodilisest nähtusest kui pikkus. Valter Tauli seob aktsendi pingelise hääldusega pikkades silpides.⁸ Mati Hint räägib prosoodilisest

⁶ Ilse Lehiste on oma artiklis erinevate häälikute kestused erinevates häälikuühendites lahti analüüsinud ning näidanud, et välde ei puuduta paljalt häälikukestust, vaid silpide kestussuhet taktis. Vt Lehiste, Ilse 1960. Segmental and syllabic quantity in Estonian. – American Studies in Uralic Linguistics. Thomas A. Sebeok (ed.). Uralic and Altaic Series, vol. 1. Bloomington: Indiana University Publications, pp. 21–82.

⁷ Wiedemann, Ferdinand Johann 2011. Eesti keele grammatika. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts

⁸ Tauli, Valter 1973. Standard Estonian grammar. Part I. Phonology, morphology, word-formation. Acta Universitatis Upsaliensis, 8. Uppsala: Studia Uralica et Altaica Upsaliensia, lk 17.

markeeritusest.⁹ Pingeline hääldus toob kaasa selle, et aktsentueeritud ehk kolmandavältiline silp on aistinguliselt valjem, see kõlab justkui kõrgelt langeva intonatsiooniga ning selle häälikud on selgemini artikulueeritud. Aktsentueeritud silbi valjus, langev meloodia ning häälikute kvaliteet moodustavadki kokku nn prosoodilise markeerituse. Niisiis haarab silbivälte teooria endasse juba palju rohkem vältega seotud akustilisi nähtusi kui häälikuvälte teooria.

Juba Wiedemann on sõnastanud silbivälte teooria tuuma: silbid jagunevad lühikesteks ja pikkadeks, viimased neist võivad olla kas kerge või raske rõhuga¹⁰ ehk kerge aktsendi või raske aktsendiga¹¹ ehk siis markeerimata või markeeritud rõhuga¹². Silbivälte teooria puhul on just Tauli ja Hint rõhutanud, et tegemist ei ole enam kolmese vastandusega, vaid kaheste vastandustega kahel eri tasandil. Esimese tasandi kahene vastandus ehk binaarne opositsioon sünnib silbistruktuuri tasandil, kus vastanduvad lühike ja pikk (*tuli* vs. *Tuuli* ja *tuuli*). Teine kahene vastandus sünnib prosoodilisel tasandil, kus pikad silbid jagunevad kas prosoodiliselt markeeritud või markeerimata silpideks (*Tuppa astus Tuuli*; *Madis nautis meretuuli*). Sõna- või silbialguline konsonant vältevaheldust ei kannu.¹³ Niisiis viib silbivälte teooria eesti keele prosoodiasüsteemi üldiste fonoloogia teooriatega kooskõlla ning

⁹ Hint, Mati 1997b. Eesti kvantiteediastmed prosoodias ja morfofonoloogias. – Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias. J. Viikberg (toim). Tallinn: Eesti Keele Instituut, lk 272.

¹⁰ Wiedemann, Ferdinand Johann 2005. Grammatik der Estnischen Sprache. Durchgesehenes Faksimile der Ausgabe von 1875. Herausgegeben von K. Pajusalu und U. Sutrop. Tallinn: Stiftung für Estnische Sprache, lk 138–139. Vt ka viide 7.

¹¹ Tauli, Valter 1973. Standard Estonian grammar. Part I. Phonology, morphology, word-formation. Acta Universitatis Upsaliensis, 8. Uppsala: Studia Uralica et Altaica Upsaliensia, 17.

¹² Hint, Mati 1997a. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Tallinn/Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus; Hint, Mati 1997b. Eesti kvantiteediastmed prosoodias ja morfofonoloogias. – Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias. J. Viikberg (toim). Tallinn: Eesti Keele Instituut.

¹³ Tauli, Valter 1973. Standard Estonian grammar. Part I. Phonology, morphology, word-formation. Acta Universitatis Upsaliensis, 8. Uppsala: Studia Uralica et Altaica Upsaliensia, 15; Hint, Mati 1997a. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Tallinn/Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, lk 14.

kaotab ära üliharuldase pikkuste kolmeastmelisuse, mis pani selle germaani keele kõneleja intonatsiooni kurvitama.

Tabel 1 esitab erineva vältega sõnu silbivälte teooria raamistikus. Olulised on rõhulise silbi struktuur ning selle prosoodiline markeeritus, mis eristab kolmandat vädet teisest. Teooria ilu peitub selles, et enam ei ole vaja arvutada kokku eri häälikute kestusi ning loetleda diftonge ja konsonantühendeid. Erineva häälikulise struktuuriga silbid on koondatavad kolme rühma ja erinevad häälikulised struktuurid sõnades on võimalik üldistada, nagu tabeli kolmandas reas näha võib. Tabelist ilmneb aga, et sõnastruktuuri üldistuste tasemel jäävad teine ja kolmas väld ikkagi eristamatuks. Siin tuleb veel kord mõista selle prosoodilise lisakvaliteedi olulisust, mis paneb pikad silbid üksteisest erineva ning tekitab teise ja kolmanda välte vastanduse emakeelse kõneleja tajus.

Tabel 1. Silbivälte teooria skemaatiline esitus koos näidetega

1.	Silbid		
2.	Lühikesed	Pikad	
3.	CV.(XX)	CVV.(CX), CVC.(CX), CVVCC.(CX)	
4.		kerge aktsendiga (Tauli 1973) ehk prosoodiliselt markeerimata (Hint 1997a)	raske aktsendiga (Tauli 1973) ehk prosoodiliselt markeeritud (Hint 1997a)
5.	taba	Tapa ¹⁴	tappa
	Neid samu kirju.	Jäin temast sammu maha.	Poisid astusid ühte sammu.
	tuli	Tuppa astus Tuuli.	Madis nautis meretuuli.
	vale	laua	lauda
	väle	Väitse pea oli puidust.	Isa otsis kuurist väitse.

Taju-uuringud on näidanud, et silbivälte teooria nõrkus peitub sedas- tuses, et „Vältemäärang ei iseloomusta tervet sõnavormi, vaid üksnes üht kindlat silpi”.¹⁵ Hint määratleb välte määramispiirkonnaks silbi selle osa, mis eelneb järgneva silbi alguskonsonandile.¹⁶ Arvo Eek ja

¹⁴ Sõna *Tapa* ortograafia ei reeda, et vokaalide vahel olev konsonant on tegelikult geminaat /tappa/, millest pool jääb esimesse ning teine pool teise silpi.

¹⁵ Hint, Mati 1997a. Eesti keele astmevahelduse ja prosoodiasüsteemi tüpoloogilised probleemid. Tallinn/Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, lk 19.

¹⁶ Samas, lk 15.

Einar Meister on näidanud, et kuulaja vajab välte määramiseks enamat kui üht silpi.¹⁷ Pelgalt ühe rõhulise silbi piires ei ole kolmas välde teisest välttest eristatav¹⁸ ning kuulaja ei suuda kontekstita silpide puhul tuvastada, kas tegemist on teise- või kolmandavältilise silbiga¹⁹. See kriitika ei ole aga siinkirjutaja arvates väga hästi põhjendatud. Tegelikult ei ole teada, missugustest elementidest keel tajus koosneb. Tänapäevased inglise keele taju-uuringud osutavad, et keelekategoriate moodustamiseks tajus kasutatakse väga suurt hulka akustiliselt detailset informatsiooni, mida ei pruugigi olla võimalik suruda fonoloogilisse süsteemi. Fonoloogilise tõlgenduse eesmärk on aga suhestada välde kui nähtus ülejäänud keeletasanditega ning teooria poolt kehtestatud üksuste kaudu peaks olema võimalik läheneda keelesüsteemi kõrgematele tasanditele, analoogselt sellega, kuidas kirjeldavad häälikud sõnu. Mõiste *prosoodiline lisakvaliteet* või *aktsent*, mida silbivälte teooria kasutab, viitab juba iseenesest vajadusele siduda välde kõrgema tasandi struktuuriüksusega, kui seda on silp.

Välde kui kõnetakti omadus

Taktivälte teooria mõistmiseks tuleb teada, et lisaks juba eespool käsitletud pikkusele ja prosoodilisele markeeritusele iseloomustavad välteid rõhulise esimese ja rõhutu teise silbi kestuste suhted²⁰. Nende suhete arvutamiseks jagatakse esimese silbi kestus teise silbi pikkusega. Sõnades, kus silbituuma moodustab lühike, pikk vokaal või diftong (nt *tuli*, *Tuuli*, *tuuli*, *laua*, *lauda*), jagatakse nii teise kui ka kolmanda välte puhul selle vokaali või diftongi kestus teise silbi vokaali kestusega. Sõnades, kus esimese silbi riim koosneb tuumavokaalist ning koodakonsonandist²¹ (nt *Tapa*, *tappa*, *Aita*, *aita!*), arvutatakse suhted

¹⁷ Eek, Arvo, Einar Meister 2003. Foneetilisi katseid ja arutlusi kvantiteedi alalt (I). Häälikukestusi muutvad kontekstid ja välde. – Keel ja Kirjandus, nr 11 ja 12, lk 912.

¹⁸ Samas, lk 910.

¹⁹ Samas, lk 912.

²⁰ Lehiste, Ilse 1960. Segmental and syllabic quantity in Estonian. – American Studies in Uralic Linguistics. Thomas A. Sebeok (ed.). Uralic and Altaic Series, vol. 1. Bloomington: Indiana University Publications, pp. 21–82.

²¹ Klassikaliselt jagatakse fonoloogiateooriates silp silbialguseks ning silbiriimiks. Silbiriim jaguneb omakorda silbituumaks ja -koodaks. Silbituum on alati kõige helilisem osa silbiriimist. Näiteks esimese silbi sõnas *väitma* moodustavad

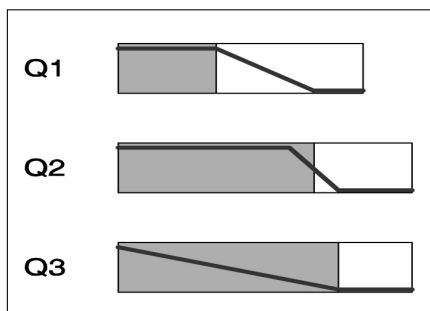
sõltuvalt vältest erinevalt. Teise välte puhul jagatakse konsonant kaheks ning vokaali kestuse ja poole konsonandi kestuse summa jagatakse teise silbi lühikese vokaali kestusega. Kolmanda välte puhul jagatakse konsonant kolmeks ning suhte arvutamiseks liidetakse esimese silbi tuumale $2/3$ konsonandi kestusest. Konsonantühendite puhul kuulub ühendi viimane konsonant alati uude silpi ning esisilbi kestus arvutatakse samuti koodakonsonantide kestused tuumale liites. Nagu juba eelnevalt mainitud, sõna- või silbialguline konsonant välte määramisel rolli ei mängi ning sellepärast jäävad need kestussuhete arvutamisest välja. Selliselt arvutatud suhted on esimese, teise ja kolmanda välte puhul vastavalt 2:3 ehk 0,6; 3:2 ehk 1,5 ja 2:1 ehk 2. Nendest suhetest on näha, et teise silbi kestus on esimese silbi kestusega pöördvõrdelises seoses: mida pikem on esimene silp, seda lühem on teine silp.

Taktivälte teooria defineerib väga selgelt ka prosoodilise markeerituse. Prosoodiline markeeritus on eelkõige kolmandat vältet teistest vältetest eristav intonatsioonikontuur. Loomulikult on sellesse kaasatud ka muud akustilised nähtused, nagu näiteks valjus või häälikute kvaliteet, aga sõnameloodia eristab välteid kõige süstemaatilisemalt ja seda on võimalik reeglendada. Lugeja võib siinkohal katsetada, kuidas ta ütleb lauseid *Aknast paistis tuli*, *Tuppa astus Tuuli* ning *Madis nautis meretuuli*. Enda kõne tähelepanelik analüüsimine peaks viima järeldusele, et kui me hääldame sõna *tuli* või tüdrukunime *Tuuli*, siis intonatsioon esimeses silbis on veidi kõrgemal kui teises silbis ning selle sõna kahe silbi piiiril intonatsioon justkui astub astme võrra allapoole. Kui Madis aga naudib meretuuli, siis sõnas *tuuli* kostub, nagu langeks intonatsioon ühtlaselt terve esimese silbi jooksul ning on juba esimese silbi lõpus sama madalal kui teises silbis. Pärtel Lippus jt²² on oma

silbialguskonsonant *v* ja silbiriim *äit*, mis jaguneb omakorda silbituumaks *äi* ning koodakonsonandiks *t*.

²² Lippus, Pärtel, Karl Pajusalu, Jüri Allik 2007. The tonal component in perception of the Estonian quantity. – The Proceedings of the 16th International Congress of Phonetic Sciences, Saarbrücken, 6–10 August 2007, <http://www.icphs2007.de/conference/Papers/1029/1029.pdf>, lk 1049–1052; Lippus, Pärtel, Karl Pajusalu, Jüri Allik 2009. The tonal component of Estonian quantity in native and non-native perception. – Journal of Phonetics, vol 37, lk 388–396; Lippus, Pärtel, Karl Pajusalu, Jüri Allik 2011. The role of the pitch cue in the perception of the Estonian long quantity. – Prosodic Categories: Production, Perception and Comprehension. Ed. S. Frota, G. Elodieta, P. Prieto. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, lk 231–242.

tajukatsetega näidanud, et intonatsioonikontuur on emakeelsele eesti keele kuulajale väga oluliseks välteid eristavaks tunnuseks. Väldete akustilised omadused on illustreeritud joonisel 1.

Joonis 1. Väldete akustiliste tunnuste skemaatiline kujutus. Hall riskülik kujutab 1. silbi, valge riskülik 2. silbi kestust, jooned intonatsiooni liikumist (kohandatud Eva-Liina Asu (2004) avaldamata doktoritööst „The Phonetics and Phonology of Estonian Intonation”).

Niisiis, taktivälte teooria koosneb jällegi peaasjalikult kahest elemendist: kestussuhetest ja prosoodilisest markeeritusest, mis haakub silbivälte teooria puhul käsitletud pingsa hääldusega ning sellest johtuva prosoodilise markeeritusega. Taktivälte teooria on formuleerunud mitmete autorite töödes²³. Eek ja Meister²⁴ seovad välte silbist suurema üksuse, takti ehk jalaga. Takti moodustavad tavaliselt rõhuline ja sellele järgnev rõhutu silp. Hääldusenergia erinev jaotumine taktis põhjustab tasakaalustatud ja tasakaalustamata taktide tekke. Esimese ja teise välte puhul on hääldusenergia ehk hääldusintensiivsus kahele takti moodustavale silbile jaotunud võrdset, kolmandas vältes aga mitte. Hääldusintensiivsust hinnatakse kahe silbi kestussuhte ning sõnameloodia

²³ Vt viited 5, 21, 23, 24 ja 25.

²⁴ Eek, Arvo, Einar Meister 1997. Simple Perception Experiments on Estonian Word Prosody: Foot Structure vs. Segmental Quantity. – Estonian Prosody: Papers from a Symposium. I. Lehiste, J. Ross (eds.). Tallinn: Institute of Estonian Language, pp. 71–99; Eek, Arvo, Einar Meister 2003. Foneetilisi katseid ja arutlusi kvantiteedi alalt (I). Häälikukestusi muutvad kontekstid ja välde. – Keel ja Kirjandus, 11 ja 12, lk 815–837 ja 904–918; Eek, Arvo, Einar Meister 2004. Foneetilisi katseid ja arutlusi kvantiteedi alalt (II). Takt, silp ja välde. – Keel ja Kirjandus, nr 4 ja 5, lk 251–271 ja 336–351.

liikumise alusel. Esmaväntelises taktis tasakaalustavad üksteist lühikese esimese rõhulise silbi ja rõhutu teise silbi poolpikk vokaal (kestussuhe 2:3). Teiseväntelises taktis on esimene pikk silp tasakaalustatud lühikese teise silbi vokaaliga (kestussuhe 3:2). Kolmandaväntelise takti puhul on tegemist tasakaalustamata hääldusenergiaga, sest kogu intensiivsus on koondunud rõhulisse silpi. Rõhulise silbi kestus on kõige pikem ja teise silbi vokaal kõige lühem (kestussuhe 2:1) ning esimest silpi ise loomustab suurem hääldusintensiivsus kõrgelt langeva intonatsiooni näol²⁵. Tabel 2 üldistab taktivälte teooria.

Tabel 2. Taktivälte teooria skemaatiline esitus koos näidetega

1. Taktid:	tasakaalustatud		tasakaalustamata
2. Silbikestused:	lühike + pikk	pikk + lühike	ülipikk + ekstralühike
3. Välded	I	II	III
4. Näited	tuli	Tuuli	nautisin meretuuli.
	rada	lauda uks	Istuge lauda! Ehitas uut lauta .

Kolmandaväntelise tasakaalustamatus peegeldub ka selles, et kolmandavänteline silp võib esineda erandlikuna ka ühesilbilise sõna ehk jalana, nagu näiteks juba eespool toodud sõna *väits*. Esma- või teiseväntelised silbid ei saa esineda seevastu kunagi üksi, vaid eeldavad järgneva silbi olemasolu²⁶.

Nii silbi- kui ka taktivälte teoorial on oma seletusjõud ning väldete õpetamiseks ja õppimiseks sobib ilmselt kombineerida mõlemat. Taktivälte teooria suureks eeliseks on, et ta abstraherib vältesüsteemi veel kõrgemale tasandile, kui teeb seda silbivälte teooria. Taktivälte teooria puhul ei pea enam tegelema eri struktuuriga silpide väldetega, vaid kõne jaguneb rõhulisest ja rõhutust osast koosnevateks kõnetaktideks, mis võivad olla tasakaalustatud või tasakaalustamata ning tasakaalustatud kõnetaktid jagunevad kestussuhte alusel omakorda esimeseks või teiseks

²⁵ Eek, Arvo, Einar Meister 1997. Simple Perception Experiments on Estonian Word Prosody: Foot Structure vs. Segmental Quantity. – Estonian Prosody: Papers from a Symposium. I. Lehiste, a J. Ross (eds.). Tallinn: Institute of Estonian Language, lk 78.

²⁶ Ross, Jaan, Ilse Lehiste 2001. The Temporal Structure of Estonian Runic Songs. Phonology and Phonetics, vol 1. Aditi Lahiri (ed.). Berlin/New York: Mouton de Gruyter, pp. 42.

välteks. Seejuures on eespool mainitud binaarsete opositsioonide puu hargnemise koht äärmiselt oluline, sest selle kaudu suudab taktivälte teooria näiteks ära seletada, miks käituvad ühesilbilised sõnad keeles teisiti kui kahe- või enamasilbilised sõnad. Lisaks sellele on kõnetakt eesti keeles rütmüksus, mille kaudu on võimalik läheneda kõrgema tasandi, nagu näiteks intonatsiooni kirjeldamisele.

Kokkuvõte

Loomulikult peitub hääliku-, silbi- ning taktivälte teooriates, eriti taktivälte puhul, veel nii mõndagi, mille käsitlemiseni me ei jõudnud. Lisaks teoreetilistele käsitlustele sai aga mõnevõrra lahti seletatud ka völdete n-ö foneetiline olemus ehk see, millised akustilised nähtused on seotud vältehäälduse ning -tajuga. Me saime teada, et välted realiseeruvad kahe silbi jooksul esimese ja teise silbi kestussuhetena. Lisaks kestussuhetele mängivad vältehäälduses ja -tajus rolli intonatsioon ning intensiivsus.

Ja kui peakski jälle juhtuma, et germaani keele kõneleja tahab rääkida kolme erineva pikkusega häälikutest, siis peaks sügavalt sisse hingama ja alustama juttu sellest, et üksnes üksikvokaale ja -konsonante ning teatud sõnatüüpe vaadates paistab see nii olevat, aga kui kõikidele keeles võimalikele sõnatüüpidele ja häälikujärjenditele otsa vaadata, siis on see järeldus kindlasti ekslik. Välde on keerulisem prosoodiline nähtus, mida tuleb vaadelda häälikust kõrgema üksuse, silbi või takti omadusena ning mis hõlmab endas erinevate akustiliste nähtuste, nagu nt pikkuse ja intonatsiooni, kombinatsiooni.

Tänu

Artikli autor on väga tänulik Pire Terasale ja Eva Liina Asu-Garcíale ning Oma Keele toimetuskolleegiumile, kes oma kommentaaridega aitasid olulisel määral artikli valmimisele kaasa.

Keelekontaktide uurimisest internetis

Anna Verschik

Tallinna ülikooli professor

Internetilingvistika

Tihti võib kuulda, et internetis levinud keekekasutus on halb, lohakas, ei järgi norme, et kirjaoskus langeb, noored inimesed ei loe jne. Siiski tundub, et see on pigem igivana arutus teemal „noored ei hooli, aga meie ajal...”. Esiteks, ka kõige haritum inimene ei kasuta igas olukorras läbinisti normingulist keelekuju. Teiseks, asi on pigem selles, et keekekasutus on tingitud paljudest keelevälistest teguritest: suhtlussituatsioonist, väljakujunenud tavadest, kaasvestlejatest, nende keeleoskusest jms. Kolmandaks, interneti puhul on tegemist uute suhtlustingimuste ja keekekasutuse uute olukordadega, seega ei tasu oodata, et kasutataks automaatselt olemasolevaid malle.

Kirjutasin mitmuses „uute olukordadega”, sest, rangelt öeldes, pole olemas internetikeelt kui sellist. On terve hulk erinevaid tekstitüüpe, kusjuures mõnes on norminguline keelekuju täiesti ootuspärane (nt ametlik e-kiri), mõnes aga mõjuks see hoopis pentsikult ja peenutsevalt (nt suhtlus reaajas MSN-is, mis oma loomult läheneb pigem suulisele tekstile; selle suhtlustüübi kohta öeldaksegi *rääkis* MSN-is).

Nii nagu suulises suhtluseski, tuleb ka internetisuhtluses ette erinevaid olukordi. Mõni on eristamatu konventsionaalsest kirjalikust suhtlusest, nagu ametlikud e-kirjad (vahe on selles, et neid saadetakse elektrooniliselt, mitte aga paberil ümbrikus), mõni läheneb pigem suulisele suhtlusele ja toimub reaajas, dialoogi või isegi polüloogi režiimis (MSN, Skype jms). Mõned internetitekstid on aga vahepealsed, ühendades nii kirjaliku kui ka suulise keekekasutuse tunnuseid. Näiteks foorumiarutelud on argisemad ja kõnekeelsemad, kuid, erinevalt suulisest vestlusest, ei ole reeglina dialoogi režiimis, isegi kui kirjutatule reageeritakse kiiresti ja uusi kommentaare tekib järjest juurde. Omaette žanr on blogi, mis on sisuliselt monoloog ja millele võivad, kuid ei pruugi järgneda kommentaarid.

Võib öelda, et on tekkinud uus keeleteaduse haru, internetilingvistika, mis on hoogsalt kasvav ala. Päris hea ülevaate teemaga esimest korda tutvuda soovijaile annab oma raamatutes David Crystal¹. Eri tüüpi uurimusi võib leida mitmesugustest ajakirjadest, kuid juba 1995. aastast ilmub ajakiri *Journal of Computer-Mediated Communication*.

Kontaktlingvistika

Nagu nimi näitab, uurib kontaktlingvistika keelekontakte. Sama teemaga on mingil määral tegelnud ajalooline keeleteadus, kuid siin on oluline vahe. Kontaktlingvistika kui distsipliin sündis pärast Teist maailmasõda, umbes samal ajal kui mitmekeelsust üldse tõsisemalt uurima hakati. Suuna üks rajajaid oli Uriel Weinreich oma 1953. a ilmunud teosega „*Languages in Contact*”. Erinevalt varasematest uurimustest tõusid tähelepanu keskpunkti mitte juba toimunud keelekontaktide tulemused, vaid see, mis sünnib praegu, nt laste kakskeelsus, mitmekeelsete isikute keelekasutus jms. 1960ndatel sündis sotsolingvistika, mis vastandas end seni valitsenud vormist lähtuvatele suundadele ja hakkas rõhutama vajadust uurida tegelikku keelekasutust. Sotsiolingvistika koosneb omavahel lõdvalt seotud aladistsipliinidest; sotsiolingvistide ühendab arusaam, et keeleainest peab koguma tegelikest keelekasutuse olukordadest ja et keelekasutus sõltub kõnelejatest, ühiskondlikest suhetest, keeleideoloogiast jms. Kontaktlingvistikat võib vaadelda sotsiolingvistika osana.

Kontaktlingvistika tegeleb küll keeleainesega, kuid samas peab silmas keelekasutajate tausta, sotsiaalseid suhteid, kontaktsituatsiooni tüüpi jms. U. Weinreich oli omal ajal üldistustest veel kaugel, püüdes seletada keelekontaktidest tulenevaid keelemuutusi osaliselt ka sotsiaalsete teguritega. Kuigi struktuuralsed tegurid mängivad keelemuutuses rolli, on liikumapanevad jõud keelevälised (nt vajadus omandada ja kasutada teist keelt jms). Kontaktlingvistiline uurimus võib olla nii kvantitatiivne kui ka kvalitatiivne, kuid väga tihti on ta kvalitatiivne, sest näiteks uues või täiesti tundmatu keelekontaktide situatsioonis püütakse esmajoones leida vastuseid *miks*-küsimustele.

Kuna põhirõhk on tegelikul keelekasutusel, on kontaktlingvistikas enamasti uuritud suulist kõnet. Keeleteadlane kas intervjueerib teda

¹ Crystal, David 2001. *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press ja Crystal, David 2011. *Internet Linguistics: a Student Guide*. London & New York: Routledge.

huvitavaid kõnelejaid või jälgib nende suhtlemist või, mis veelgi parem, teeb mõlemat. Teisisõnu, keeleteadlane teeb välitööd ja analüüsib pärast kogutud materjali. Mittesuulise suhtluse andmestik (alates kirjavahetusest kuni siltide ja ajalehetekstideni) ei ole olnud aga tähelepanu all just nimelt sellepärast, et tähtsaks on peetud tegelikku, s.o redigeerimata, argist keeleteadlast. Kuid kui tahame teada, kas ja kuidas on muutused saanud harjumuspäraseks ja loomulikuks keeleteadlaste osaks või kas kontaktist johtuvad muutused on saanud ka redigeeritud keelepruugi osaks, siis on abi kirjalikest tekstidest. Siin kohtubki kontaktlingvistika teiste distsipliinidega, nagu ortograafia, sotsiolingvistika ja keelemaastikud (viimasega on Eestis tegelnud Anastassia Zabrodska²).

On täiesti selge, et mitmekeelsus on Eestis loomulik nähtus, enamik elanikke oskab vähemalt kaht keelt (mõlema keele oskus ei pea olema tingimata võrdselt hea). Tavaliselt räägitakse inglise keele mõjust, kuid samas on ka eesti keel mõjukeel, nt muutusi on toimunud või on need toimumas kohalikus vene keele variandis (seda on aga uuritud enamasti suulise kõne põhjal).

Kõik kokku: keelekontaktid internetis

Kui on juba juttu keelekontaktidest konventsionaalsetes kirjalikes tekstides, siis miks mitte võtta vaatluse alla ka internetimaterjal. Teatud lihtsustusega võib öelda, et on olemas n-ö ükskeelne ja mitmekeelne internetilingvistika. Ükskeelne internetilingvistika püüab tuvastada interneti tekstitüüpide olulisi tunnuseid, uurib, mis on teatud suhtlusžanridele omane jms ühe keele piires.

Üllatavalt pole mitmekeelne internetilingvistika kuigi tõsiselt käsitletud keelekontakte. Seni on huvikeskmes olnud keelevalik kui selline (kes, mis keeles, mis olukorras kirjutab), noorte mitmekeelsete kasutajate identiteet, nn võrgukogukonnad (ka diasporaa kogukonnad, foorumid, jututoad). Näiteks on saksa keeleteadlane Jannis Androuso-poulos³ kirjutanud immigrantide portaalidest (sks k *Ethnoportalen*).

² Zabrodska, Anastassia (ilmumas). Linguistic landscapes in Estonia: Research perspectives. – Laitinen, M.; Zabrodska, A. (eds.), *Dimensions of Linguistic Landscapes in Europe: Materials and Methodological Solutions*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

³ Androuso-poulos, Jannis 2006. Mehrsprachigkeit im deutschen internet: Sprachwahl und Sprachwechsel in Ethno-Portalen. – Schoblnsky, Peter (Hg.) *Sprache und neue Medien. Von *hdl* bis *cul8r**. Sprache und Kommuni-

Millegipärast aga ei ole lähenetud interneti mitmekeelsele materjalile kontaktlingvistiliste meetoditega. Seni on sel teemal kirjutatud vaid kaks hollandi keeleteadlast, Margreet Dorleijn ja Jacomine Nortier⁴, kes uurivad Hollandis elavate Marokost pärit immigrandide araabia keele muutumist ja kontakte hollandi keelega. Eestis on mõningal määral kirjutatud eesti-vene kakskeelsest suhtlusest internetis Anni Oja⁵, kuigi ta uurimus ei puudutanud otseselt keelemuutust.

Kontaktlingvistiliste mudelite rakendamisel ja testimisel on aga internetimaterjali puhul suur potentsiaal. Näiteks on üpris palju uuritud koodivahetust ehk rohkem kui ühe keele kasutamist ühe vestluse või ütluse piires. Koodivahetus on kaks- või mitmekeelse suhtluse kõige markantsem osa, sest tavainimene ei pruugi grammatika muutusi märkata, küll aga paistab ilmselgelt võõras leksikaalne materjal hästi silma, näiteks midagi lauses: *ты уже липик наклеила?* 'kas oled juba lipiku külge kleepinud?'. Võib öelda, et kõik tavapäraseks muutunud laenud on kunagi kõnes esimest korda figureerinud, seega olid nad kunagi ammu koodivahetused. Koodivahetuse grammatiliste aspektide kohta ei ole kontaktlingvistidel ühist arvamust; on pakutud üpris palju erinevaid mudeleid ja seletusi, mida püütakse ümber lükata või kirklikult kaitstakse. Koodivahetus on mitmekeelses internetis samuti igapäevane nähtus ning tundub mõistlik, et mõnd mudelit võiks rakendada ka seal ja vaadata, mis sellest välja tuleb. Näiteks on Lars Johansoni pakutud koodikopeerimise mudelit edukalt kasutanud Marja Vaba oma magistritöös „Inglise-eesti koodikopeerimisest Skype’i Tallinna kontori kahe vestlusgrupi näitel”⁶.

kation in den Neuen Medien. Mannheim: Dudenverlag. (Thema Deutsch, Band 7.), 172–196.

⁴ Dorleijn, Margreet; Jacomine Nortier 2009. Code-switching and the internet. – Bullock, B. E.; Toribio, A.J. (eds.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-Switching*. Cambridge: Cambridge University Press, 127–141.

⁵ Oja, Anni 2008. Choosing language in Internet conversations between Russians and Estonians. – Kibrik, A. E. et al. (eds.) *Computational Linguistics and Intellectual Technologies. Papers from the Annual International Conference Dialogue 2008*, 7 (14), 602–605.

⁶ Vaba, Marja 2009. Inglise-eesti koodikopeerimisest Skype’i Tallinna kontori kahe vestlusgrupi näitel. Magistritöö Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis.

Põhjused, miks internetist saadud keeleaines sobib (ka kontaktlingvistiliseks) uurimiseks

Igaüks, kes on kunagi teinud keelelist välitööd, kujutab ette, mis raskused võivad tekkida, kui palju tuleb teha eeltööd jne. Samuti on vaja keelejuhtide nõusolekut, mida ei pruugi alati saada. Üpris mahukas töö on aga salvestatud andmete ümberkirjutamine (litereerimine). Kuna mõnes uurimuses on oluline märkida pause ja nende pikkust, intonatsiooni jms, võib isegi lihtne ümberkirjutamine tohutult palju aega võtta. Internetist saadud keeleaines aitab lahendada mitmesugused välitöö puhul tekkivad probleemid:

- Kui tegemist ei ole just kirjavahetusega või ainult sõpradele mõeldud blogipostitusega, siis on see materjal avalik.
- Jääb ära mahukas litereerimistöö ja sellega seonduvad transkriptsiooniprobleemid.
- Saab lühikese ajaga salvestada palju andmeid.
- Tihtilugu on näha, missugune on kasutaja suhtlusvõrgustik, ning vaadata nähtuste esinemust ja levikut kommenteerijate, sõprade, virtuaalkogukonna liikmete jt hulgas.

Mõningaid näiteid

Kontaktidest johtuv mõju võib levida suhteliselt ruttu ja enam-vähem terves keelekogukonnas. Klassikaline näide on eesti *kohvik*, mida kasutati vene keeles ka siis, kui eesti keele oskus ei olnud veel laialt levinud; samas ei pruugi see aga alati olla nii. Esiteks võib leida valdkondlikke erinevusi, näiteks vaevalt et venelastest juuksurid hakkaksid kasutama muidu ülikoolides levinud eesti laenu *айнепункт* < *ainepunkt*); teiseks, ka see, mida nimetatakse üldkeeleks, võib erineda olenevalt kõneleja-kirjutaja vanusest, suhtlusvõrgustikest, huvidest jne. Seetõttu võib uurija avastada internetist nii sõnavaras kui ka grammatikas selliseid kontaktnähtusi, mida ta ei pruugi märgata, kuna ei puutu vastava kõnelejaskonnaga kokku. Nõnda on blogide materjali põhjal selgunud, et kohalikud venelased kasutavad eesti sõna *liiklus* vene keeles sootuks muus tähenduses: *ликлус* (esineb veel variantides *лииклус* ja *лийклус*) tähendab 'liikluspolitsei' või 'liikluspolitseinik'.

Nagu suulises kõneski, ei piirdu interneti koodivahetus vaid üksikute sõnadega. Mõned blogijad kasutavad oskuslikult seda, mida nimetatakse vahelduvaks koodivahetuseks, s.o vahetus toimub üksi-

kute lausete või isegi lõikude järel. Venekeelsetes blogides esineb väga sageli vahelduvat koodivahetust tsiteerimisel, kusjuures tsiteerida võidakse pikemat lõiku kas nt dokumendist, seadusest vms. Seega eeldab kirjutaja, et lugejad oskavad eesti keelt ja täpne tsitaat aitab vältida arusaamatusi. Teine põhjus, miks selline koodivahetus esineb, on kontrast. Kirjutaja võib luua kontrasti enda jutu ja tsiteeritava vahel. Kontrastile lisanduvad vahel ka eri tähestikud.

Järgmises lõigus räägib blogija juhtumist, kui tal oli nädalavahetusel korteris suur pidu. Kirjeldamine käib vene keeles. Seejärel mainib kirjutaja naabrit, kes järgmisel päeval heatahtlikult uudistas, mis seal korteris toimus.

Coced 'naaber': kas sul oli eile sünnipäev?

Я 'mina': ei, mul oli eile nädalavahetus!

Niisugustel juhtudel on oluline, et kirjalik tekst ning kirjaliku ja suulise teksti tunnustega internetisuhtlus pole nii üürrike kui suuline kõne, st see on fikseeritud. Kui uurijat huvitab, mis asjaoludel ja mis funktsioonides vahelduv koodivahetus esineb, võib ta esinemisjuhud märgistada ja saada nii endale soliidse uurimismaterjali.

Suulisest kõnест puudub üks oluline keelte kokkupuutel tekkiv nähtus, nimelt erinevad kirjaviisid, kirjaviiside valikud, ortograafia, kirjade kombineerimisvõimalused jne. Foorumites ja blogides on tihti kasutusel mittenormingulised kirjaviisid, kuid see ei tähenda, et kasutajad oleksid tingimata kirjaoskamatud või laisad. Seal, kus mitu keelt kokku saab, võib kirjaviis muutuda oluliseks tööriistaks. Nagu Marja Vaba⁷ seletab: eesti ortograafias translitereeritud ingliskeelsed sõnad väljendavad irooniat või osutavad keelelisele mängule: *K on ohvlainis* (inglise *off-line*), kus lisaks eestipärasele ortograafiale on eesti käändelõpp; kõik kokku muudab see sõna nii-öelda koduseks ja kõnekeelseks ning osutab kirjutaja naljatlevalle toonile. Vene ja eesti keele puhul on aga tegemist sootuks erinevate tähestikega, seetõttu on mänguruumi veelgi rohkem. Kaks tähestikku saavad kokku ühes sõnas: kommenteerija kirjutab postituse juurde ühesõnalise kommentari *нōуc* (< *nōus*). Võib öelda, et see on rohkem kui mäng, sest ilmselt tajub ta,

⁷ Vaba, Marja 2011. Inglise-eesti koodikooperimise kommunikatiivsest aspektist Skype'i Tallinna kontori näitel. – Matteus, Ave ja Zabrodskaja, Anastassia (toim) Noored filoloogid kirjanduse ja keele piirimail. Tallinn: TLÜ eesti keele ja kultuuri instituut, 386–387.

et kuigi vene *и* on eesti *õ* tavaline translitereerimisvaste, on häälikud siiski üpris erinevad.

Mõnikord näitavad blogijad oma keelelist teadlikkust ja mängivad meelega tähestikuga. Nt selgub, et kui mõni vene sõna kirjutada eesti tähtedega (kas translitereerida täpselt või mõne väike lahknevusega), siis on eesti sõnal ka tähendus. Üks kommenterija paneb kirja vene vanasõna: *не буди лихо, пока спит тихо*, otsetõlkes 'ära ärata häda, kui ta magab vaikselt', mis vastab umbkaudu inglise ütlusele *don't trouble trouble till trouble troubles you*. Teine näeb sõnas *лихо* potentsiaali ja vastab sellise kommentaariga: *не буди лиха, пока спит тихо*. See päästab valla sarnaste kommentaaride tulva: järgmine kommenteerija jätkab riimis *не буди کالا, пока его мало* 'ära ärata kala, kui seda on vähe' (iseasi, kas sellel on mingi tähendus, kuid siin on oluline rõõm keelemängust). Järgmine improvisatsioon on hoopis teisel teemal: *вõиду я на улицу* 'lähen õue', kus tõmmatakse paralleele vene *verbivormi* *выйду* 'lähen välja' ja eesti nimisõnavormi *võidu* vahel.

Nagu näha, ilmnevad blogides, mis on isiklikum sfäär kui foorumid ja portaalid, mitmesugused kontaktist tingitud nähtused. See näitab, et koodivahetus ei ole pelk kompromiss suhtluses eestlastega või uute mõistete tähistamise viis, vaid juba juurdunud tava grupisiseses suhtluses. Sellega kaasneb keeleline loovus ja kahe keele ressursidega teadlik manipuleerimine. Need on vaid mõningad näited sellest, mida kontaktlingvist võib internetist leida. Materjal on mitmekesine, seda on palju. Jätakuks ainult uurijaid!

Uudseid metafoorseid keelendeid

Katre Õim

Tallinna ülikooli dotsent

Viimasel paarikümnel aastal on eesti keele sõnavara täienenud ja mõnevõrra ka teisenenud eriti kiiresti tänu keelevälistele teguritele, s.o poliitilistele, majanduslikele ja kultuurilistele muutustele. Keelendamist on nõudnud arvukad uued mõisted. Argisuhtluses on hakatud kasutama metafoorseid keelendeid, mis on tänapäeva keekekasutaja jaoks uudsed ja mida ei ole seni eesti keele sõnaraamatuis metafoorses tähenduses fikseeritud.

Püüan artiklis selgitada, miks ja kuidas saadakse aru sellistest keelenditest nagu *kampsunid*, *kummi venitama*, *lambist*, *rong on läinud*, *rongilt maas*, *Tädi Maali*, *viimase peal*¹ ja milline võiks olla nende edasine areng eesti keeles. Materjalivalikul lähtusin eelkõige nende uudsete keeleüksuste tähendusest ega pidanud oluliseks seda, kas need on omakeelsed või laenuulist päritolu.

Sissejuhatus

Keel elab ja areneb siis, kui selle kõnelejaskonnal on keeleloome võime, s.t et keelt suudetakse vajaduse järgi täiendada mis tahes tasandil, eriti luua juurde uusi keelendeid. Sõnavara arenemise paindlikkuse oluline eeldus on keele seismised mehhanismid, mis tagavad, et keel on suuteline kaasa minema areneva ühiskonna vajadustega. Keele sõnavara arendamisel ei teki vastuolusid, kui see käib läbi keekekogukonnale omaste mõistesüsteemide. Seejuures ei ole õige mööda vaadata (hetke) normingust hälbivaist keelendeist, mida loomulikus suhtluses, k.a tänapäevastes suhtlusvõrgustikes ohtralt kasutatakse. Seda, millest saab kirjakeele osa, näitab aeg. Ka võõrkeelest mugandatud metafoorne keeleüksus võib olla märk keele avatusest, arenemisest ja me ei peaks seda tingimata tõrjuma. Iseasi, milliseid uuskeelendeid missuguses tekstis ja kui sageli kasutada.

¹ Vt ka Õim, Asta 2011. Komistusi metafooridega. Tartu: Keelehooldakeskus.

Eesti keele sõnavara seisukohalt on enim uurimishuvi pakkunud meedia, eeskätt päeva- ja nädalalehtede keekekasutus², poliitiline sõnavara³ ja eesti eurokeele korraldamine. EKI sarja „Keelenõuanne soovitab” (1–4) väljaannetes moodustavad märkimisväärse osa uudsete üksiksõnade kasutamise soovitused, kuid tänapäeva eesti keele üldsõnavara kui tervikut käsitlevaid uurimusi ilmunud ei ole. Rakenduslikust vaatepunktist seondub uudsete keelenditega küsimus, kuivõrd peaks kirjakeele hoidmisel ja arendamisel arvestama nende kasutamist. Avatud ühiskonnas on keele mitmekesisus ja arenemine loomulik ja enamasti seda ka väärtustatakse. Samas suhtutakse nii uutesse kui ka konventsionaalsetesse metafoorsetesse keelenditesse mõnikord eba-levalt, neid kasutatakse jutumärkides või koos üldlaiendiga *nii-öelda*, rõhutatakse vastuoluliselt: *Linn ja kunstimuuseum kemplevad „viltuse maja” üüri pärast; Siinkohal on oluline mõista, et stress ei ole üdini*

² Vt Kasik, Reet 2003. Ajakirjanduskeel. – Eesti kirjakeele kasutusvaldkondade seisundi uuringud. Tallinn: TPÜ Kirjastus, lk 118–148; Rohtlaan, Ille 2006. Metafoorid meediatekstis: uudiste pealkirjad. – Keel ja Kirjandus, 8, lk 626–636.

³ Kukk, Inga 2001. Eesti rahvuspoliitika osalised ajalehetekstides. Kriitiline tekstianalüüs. – Keele kannul. Pühendusteos M. Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Koost ja toim Reet Kasik. Tartu Ülikooli eesti keele õppe- tooli toimetised 17. Tartu: Tartu Ülikool, lk 146–165.

negatiivne nähtus, vaid on tihti peale lausa vajalik, et inimene nii-öelda maapeale tagasi tuua; See tähendab, et sõna otseses mõttes puudutab kaugküttevõrkude ühendamine rohkem kui pooli meie linna elanikest⁴.

Mõistagi on konkreetsete keelemuutuste uurimisel oluline leida iga uue nähtuse seletamiseks sobivaimad vahendid. Kujundkõne uurimise teoreetilise raamina peetakse tänapäeval sobivaimaks kognitiivset lähenemist. Klišeestunud idiomaatilised väljendid annavad omakorda tõendusmaterjali sellest, mismoodi me igapäevaelus metafoorselt mõtleme.⁵

Uudsete metafoorsete keelendite mõistmine

Kognitiivse metafooriteooria järgi seisneb metafoori olemus selles, et üht liiki asja, näiteks aega mõistetakse ja kogetakse mingit teist liiki asja, näiteks ruumi kategooriais ja termineis. Inimliku argireaalsuse kujundamisel on kesksel kohal metafoorselt liigendatud mõistete süsteem, s.t et meie mõtlemisprotsessid on suuresti metafoorsed ja need peegelduvad keeles. Oma metafoorset mõistesüsteemi kasutavad inimesed teadvustamatult⁶. Ja kuigi selles leidub lõputult mõistemetafoore, on vähesed neist erilised. Kõige põhilisemad mõistemetafoorid on mõisteliselt vältimatud ja konventsionaalsed, näiteks nagu SURM ON LAHKUMINE. Mõistetasandil tähendab konventsionaalsus seda, et mõistemetafoor on automaatne, sundimatu ja kehtib keelekogukonnas üldiselt kui mõtlemisviis. Keeletasandil on oluline, kui paljude argikeelendite aluseks mõistemetafoor on. Suhteliselt väheste põhiliste mõistemetafooride kombineerimise tulemus on lõputud metafoorsed keelendid.⁷ Olenemata sellest, kui tavalised on uudsed metafoorsed keelendid, kasutatakse neid harvem kui konventsionaalseid metafoore, mis ilmnevad enamikus lausetes.

⁴ Artiklis tuuakse muutmata kujul näiteid meie igapäevasest avalikust keelest ajalehtedes-ajakirjades, raadios.

⁵ Gibbs, Raymond W. Jr 2002 [1994]. *The Poetics of Mind. Figurative thought, language, and understanding.* Cambridge University Press.

⁶ Lakoff, George; Johnson, Mark 2011. *Metafoorid, mille järgi me elame.* – Tallinn: TLÜ Kirjastus, lk 37 jj.

⁷ Lakoff, George; Turner, Mark 1989. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor.* Chicago–London: The University of Chicago Press, lk 51–56.

Suure tõenäosusega kasutavad uudsed metafoorsed keelendid meie metafoorselt liigendatud mõistete süsteemi, rajanevad sellel ja esinevad harva sellest sõltumatult⁸. Inimlikus argitunnetuses olulised metafoorsed teadmised põhimõistetest ajendavad meid sama hästi kasutama ning mõistma idiomaatilisi, mitteidiomaatilisi ja uudseid metafoorseid keelendeid⁹. Ilmselt aitab stabiilne vastavus mõistete vahel suuresti kaasa ka uudsete metafoorsete keelendite leksikaliseerumisele ja levikule – neid on raske eirata¹⁰.

Uudsete metafoorsete keelendite tähendusi

Tädi Maali. Võib arvata, et otsesest vajadust selle fraasi järele pole olnud, sest mõiste TAGASHOIDLIKU HARIDUSE JA AMETIGA LIHTNIMENE märkimiseks on eesti keeles juba hulk nimetusi: *rainimene; tavainimene; argiini-mene; tosinainimene; massiinimene*. Võimalik, et 2000. aastate algul, kui käis Euroopa Liiduga ühinemise lahtirääkimine ja taheti märkida vajadust teha see selgeks igale Eesti kodanikule, ei tundunud ükski neist sõnadest küllalt lööv. Kui president Lennart Meri ütles oma kõnes, et Euroopa Liiduga ühinemisest tuleb rääkida nii, et ka tädi Maali aru saaks, oligi osava mõistestaja fantaasia ja pärisnime kaasamise tulemusena sündinud uus keelend, mis kujunes kiiresti lihtkodanike ühisnimetajaks. Kasutussageduse tõttu on kujundi tähendusmaht avardunud, hõlmates mitte ainult lihtsakoelise mõtlemise ja eluga mitte kursis olevat inimest, vaid ka teadmisteta, võhiklikku inimest: *Tädi Maali on Eesti kõige tähtsam tädi, sellepärast, et ta on me kõigi südamemes. Isegi siis, kui me seda tunnustada ei oska või taha; Tunnen ennast praegu tõelise tädi Maalina; Korvpallist kõneldi nädalavahetusel igast torust, lausa tädi Maali tasemel.*

Tädi Maali kujund rajaneb teadmisel, et tädi on keegi võõras või tundmatu vanem naine, ning põhineb eeldusel, et vanem naine ei ole suure tõenäosusega kuigi mõtlemisvõimeline ega arutlustahteline, vrd ka *Usun, et näeksin selles välja nagu täielik tädi*. Vanamoeline pärisnimi fraasi peasõnana võimendab tähendust 'ajast maha jäänud' veelgi.

⁸ Lakoff, George 2006 [1993]. The Contemporary Theory of Metaphor. – Ed. by D. Geeraerts. Cognitive Linguistics: Basic Readings. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 213.

⁹ Vt Gibbs, Raymond W. Jr 2002 [1994]. The Poetics of Mind. Figurative thought, language, and understanding. Cambridge University Press, lk 318.

¹⁰ Samas.

Lambist võetud tähendab 'välja mõeldud, alusetu, tõepõhjata': *See jutt on lambist võetud; Süüdistus polnudki lambist võetud*. Fraasi metafoorse tähenduse motivatsioon jääb ebaselgeks. Üks võimalikke seletusi oleks, et keelendit mõistetakse fraseologismide *tuulest võetud, õhust võetud* analoogia põhjal. Nähtavasti rakendatakse kõigi nende mõistmisel mõistemetafoori MENTAALSELT TÄHTSUSETU, s.o tegeliku sisuta, tühine ON FÜÜSILISELT TÜHI, s.o mitte millegagi täidetud, mitte midagi sisaldav; selline, kust miski puudub või pole nähtav. Lambist võetud võib mõisteliselt kontamineeruda veel väljenditega *lakke vahtima, lakke sülitama* tähenduses 'mitte midagi tegema, laisklema', vrd ka *laest võetud*. Ei ole välistatud, et *lambist võetud* tekkimise peapõhjus on hoopis kõlavõte – selle ebateadlik, sageli mnemoonilisi kaalutlusi silmas pidav rakendamine on üks fraseologismi sõnavaliku põhjusi, vrd ka *käkki keerama; kärna keerama; kärü keerama* tähenduses 'alatult, lojuslikult käituma'.

Kujund *lambist* on eesti igapäevakeeles praegu produktiivne ning laia kasutussfääriga. See on kaasa toonud kujundi semantilise laienemise võrreldes olemasolevate väljenditega ja nii on täienenud sünonüümirida *asja ees, teist taga; heast peast; heast-paremast: Arvuti teeb lambist ise restarti; Ma ei saa võtta lambist palgata puhkust; Lambist ma nii pikka juttu läbi küll lugema ei hakka; Vahest juhtub lambist täitsa häid asju; Samas on aga eriti põnevad sellised äkk-lambist minekud nagu minul Alpidesse*.

Kummi venitama. Lihtverbi *venitama* üks tähendusi on 'aine kogust ja kaalu säilitades kätega või mingi riista abil midagi pikemaks, laiemaks tõmbama'. Kui seda füüsilist tegevust seostatakse abstraktsega, tähendab tegusõna 'millegi kestust tahtlikult normist kauemaks tegema, pikendama'. Seega ei ole siin nimisõnaga *kummi* tähenduses 'sitke elastne materjal, mis allub kergesti venitamisele' enam justkui midagi täpsustada. Ilmselt on selle metafoorse keelendi puhul tegemist keelelise liialdusega. Kuna fraasi tähendus langeb kokku tegusõna metafoorse tähendusega, on mitmesõnalise keelendi kasuks raske leida mingit loogilist argumenti: *Makstakse kohe või hakatakse kummi venitama?; Vaba ajaplaneerimine võimaldas ka kummi venitada, et õpingud stressirohketeks ei kujuneks*. Samas oleks vale väita, et keeles ei ole täissünonüümidel või pleonastlikel väljenditel üldse kohta, vrd näiteks *kõrge pilvelõhkuja*.

Kampsunid. Kuigi Eesti avalikus elus on *kampsunid* kuulsaks kandnud näiteks Kaido Kama ja Mark Soosaar ning see rõivaese on nende identiteedi lahutamatuks osaks, ei ole neid mehi ometi kampsuniteks kutsuma hakatud. Kampsunid on Erakonna Isamaa ja Res Publica Liit poliitikud, kes kuulusid varem erakonda Isamaaliit. Algselt toimis sõna *kampsunid* neutraalse nimetusena: *Vanad isamaaliitlased ehk n.ö kampsunid sobiksid hästi maameeste parteisse; Juba pikemat aega saab nädalas korra kokku .. IRLi „kampsunite” grupp nimega „C’est la vie”; Ja kampsunid olidki valmis uudistenäljas ajakirjandust aitama ja ennast pahupidi pöörama, lausa voodrini välja.*

Keelendi tähenduse aluseks on metonüümiline ülekanne rühma inimeste tunnusliku riietuse alusel: RIIDEESET nimetatakse SELLE KANDJA ASEMEL, vrd *jookseb igale seelikule järele, raudkasukas* tähenduses 'suur ja tugev mees', *sinikiiver* 'ÜRO sõdur'. Ülekande sihtvaldkonnaks on nimelt konkreetsete inimeste kogum. See asjaolu on ilmselt mõjutanud nimisõna grammatilist käitumist, kus domineerib mitmuslik vorm ja ainsust võib leida harva: *Kampsun Vahtre sõnavara.*

Kampsuni kui riietuseseme võimalikud tunnused (tavaline, väga levinud ja hinnatud, vastupidav, sageli rahvusliku mustri- ja pildiga, pidevast kandmisest kulunud, välja veninud jms) kaasati endiste isamaalaste nimetuse mõistestamisse hiljem, seega KONSERVATIIVNE ON TAVALINE, IGAPÄEVANE, VASTUPIDAV; RAHVUSLIK ON ISAMAALINE; AEGUNUD, MITTEAJAKOHANE ON KULUNUD: *Parts teatas, et mingit uut parteid need ärapeetud kampsunid ei loo, nad on ju vanad mehed, kes olid tegijad 80–90-ndatel; Kui see teeb meist kampsunid, et me mõistame rahvuslust kui ühte kõige levinumat ideoloogiat, mitte ei halvusta ega ignoreeri seda, siis on meid õigesti nimetatud. Ma [Mart Laar] pole kampsun ega keegi teine.*

Selle keelendi leksikaliseerumist ei soodusta mõistemetafoori liiga kitsas rakendusala ning arvatavasti taandub *kampsunid* koos isamaaliitlaste erakonnast lahku löömise ideedega. Sihtala laienemise korral (näiteks nii, et see hõlmaks radikaalseid rahvuslikult meeletatud inimesi), oleks leksikaliseerumine tõenäolisem, vrd ka paljuski sarnase tekkemehhanismiga fraasi *omad joped* tähenduses 'sarnase mõttelaadi ja eluhoiakuga inimesed, mõttekaaslased, semud': *Politsei kompromissitus aga kaob, kui sekeldustesse satuvad omad joped.*

Rong on läinud, rongilt maas tähendab '[keegi] ei ole millegi õiget aega kasutada suutnud, tahtnud või osanud', '[keegi] on õige aja mööda lasknud, maha maganud, hiljaks jäänud': *Kinnisvarainvestor arvab, et*

pehme maandumise rong on läinud; Tulude deklareerimise rong pole veel lõplikult läinud. Keelendite metafoorne tähendus on motiveeritud mõistemetafooridest MUUTUS ON LIIKUMINE, PROGRESS ja ARENEMINE ON EDASILIIKUMINE¹¹. Rong kui transpordivahend soodustab progressi; sellega kattub osaliselt mõiste MASIN, mis tekitab kujutluse mehhaniseeritud transpordivahendist kui arengumudelist¹². Liikumis- või veovahend on eesti keeles eluga seotud fraseologismide juures metafoori tüüpiline allikala: *eluvanker; eluratas; Kuidas eluregi jookseb?; sedasama kelku vedama* (FES).

Traditsiooniliste ree-, kelgu-, vankri-, rattakujundite puhul peetakse silmas veovahendit ja selle olemuslikku tunnust mingil viisil edasi liikuda. Tõstes esile liikumise kvaliteeti (*Noored inimesed, rattad kerged. Vana oled, siis on regi raske* (FES)), suhestatakse omavahel veovahend ning mentaalsed ja sotsiaalsed mõisted. Rongi puhul on fookuses selle ajalisel täpne lähe: *Kui naine hakkab 30-aastaselt endale meest otsima, siis on tema rong lootusetult läinud.* Kui sellega ei arvestata, jääb eesmärk täitmata: *Viimane veerandaeg ei suutnud meeskond teha enam midagi ning nende rong oli läinud 'nad kaotasid'; Jälgides metsiku looduse taandumist globaalselt, tuleb paratamatult tunne, et olemegi juba rongilt maas; Kui leiaksin, et ma enam arenema ei pea ja püüaksin vana rasvaga kõik rollid ära teha, oleksin varsti rongist maas.*

Transpordivahendite arenemine koos uute kasutusevõtuga hõlbus- tab ja kiirendab liikumist ning loomuldasa kajastub see metafoorses keeles. Miks olemasolevat temaatilist kujundirida on täiendatud just rongiga, selle üle võib vaid spekuloida.

Viimase peal. Fraseologismide *viimase veerandi peal, viimase tuhande peal* kujundi tuumaks on *viimane*. See omadussõna tähendab 'vahetult mingile kriitilisele piirile eelnev; selline, mis põhjustab mingi kvalitaatiivse muutuse; äärmine' ning nimetatud fraasid tähendavad kriitilises seisus, otsakorral, lõppemas, läbi kulumas vms olemist. *Veerand ja tuhat* osutavad sellele, et millegi piirmäär ei ole veel saavutatud, rõhutades nimetatud äärmuslikkuse astet. On loogiline, et piirmäära

¹¹ Vt eesti keele kohta ka Õim, Katre; Asta Õim 2010. Qualitative Changes in Phraseology: General Principles and Catalysts. – *Linguistica Uralica*, 46(1), lk 17–37.

¹² Vt Langlotz, Andreas 2006. Idiomatic Creativity: A cognitive-linguistic model of idiom-representation and idiom-variation in English. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, lk 161.

markerite kõrvalejätmisega kaasneb põhimõtteline tähendusmuutus. Olles motiveeritud mõistemetafooridest VÄGA INTENSIIVNE ON FÜÜSILISELT ÄÄRMINE ja MENTAALNE INTENSIIVSUS ON FÜÜSILINE ÄÄRMUS ei tähista *viimase peal* enam piirmäärale eelnevat seisundit, vaid piirmäära saavutamist, kvalitatiivse muutuse tulemust, kusjuures sellele antakse positiivne hinnang 'parim, super-, väga hea, suurepärane, ülihea, ülimalt hea' jms: Metsavenna talus on *nüüd rajamasin ja viimase peal rajad*; *Ühis-sõidukite piletihinnad on seal viimase peal* 'väga soodsad'; *Viimase peal puhkus Türgis*.

Kokkuvõte

Eesti keele sõnaraamatuis EKSS ja ÕS metafoorses tähenduses fikseerimata uudsed metafoorsed keelendid, mis tänapäeva eesti argikeeles jõudsalt levivad, keelendavad kas uusi mõisteid või pakuvad olemasolevate väljendusvõimaluste kõrvale uusi, ökonoomsemaid, täpsemaid, epateerivamaid. Keele loomuliku osana on uudsete metafoorsete keelendite kasutussagedus märkimisväärne, mistõttu on nad väärt uurimist.

Eesti uudsete metafoorsete keelendite mõistmine toetub sageli ja loomuldasa inimlikule argisele mõistesüsteemile, mis on konventsionaalne ja suuresti metafoorne. Usutavasti ei teki enamik uusi (ka laenulisi) metafoorseid keeleüksusi keelde sugugi tühjale kohale – nende puhul võib olla tegu konventsionaalsete mõistemetafooride järjekordse ilmnemisega keeles, millega on seletatav ka keelendite elujõulisus. See, kas käsitletud uudsed metafoorsed keelendid edaspidi eesti kirjakeeles kinnistuvad, sõltub mh keelevälistest teguritest. Kui keeleüksus ühildub meie metafoorselt liigendatud mõistete süsteemiga ja referent jääb püsima, siis suure tõenäosusega kinnistub kõnelejaskonna keelekasutuses ka uus keelend ning sellel on eeldusi saada leksikoni osaks.

Materjali allikad ja sõnaraamatud

EKSS = Langemets, Margit; Mai Tiits; Tiia Valdre; Leidi Veskis; Ülle Viks; Piret Voll (toim) 2009. Eesti kirjakeele seletussõnaraamat I–VI. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss> (13.03.2012).

FES = Õim, Asta; Katre Õim 2011. Eesti fraseologismide elektrooniline alus-sõnastik. <http://www.folklore.ee/justkui/sonastik> (13.03.2012).

ÕS = Erelt, Tiiu; Tiina Leemets; Sirje Mäearu; Maire Raadik 2006. Eesti õigekeelsussõnaraamat. Toim Tiiu Erelt. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/qs> (13.03.2012).

Eesti keeles jooksmine*

Kätlin Kibin

Tallinna ülikooli bakalaureus

Artikli eesmärk on tutvustada, milliseid sõnu ja sõnaühendeid pakuvad mõiste JOOKSMA väljendamiseks eesti keele mõiste- ja tähenduspõhised sõnaraamatud. JOOKSMA-mõiste keelendamise kõrval pööran tähelepanu selle mõiste alla kuuluvate keeleüksuste tähendustele ja nende vahelistele seostele. Mõiste JOOKSMA all pean silmas inimese või looma 'kiiresti jalgedel edasi liikumist', näiteks *lippama*, ning seetõttu jätan vaatluse alt kõrvale tähendused, mis hõlmavad muus mõttes jooksmist, näiteks *aeg jookseb*.

Mõiste ja tähendus

Mõiste on mõistestamise tulemus, mis ei kuulu keelde, vaid inimteadvusse. Kui lähtume mõtlemisest, räägime mõistest.¹ Arvatakse, et sõnad on seotud asjadega mõiste kaudu. Aga kuidas täpselt, on ebaselge.²

Mõiste on inимтunnetuse kompleksne nähtus, mida saab käsitleda eri vaatenurkadest, tuues esile selle erinevaid olemuslikke tunnusoone ja käitumist. Mõisted kuuluvad ühest küljest tähendusena sõnade (st keele) juurde ning on seega kollektiivsed ja jagatavad; teisest küljest võtavad mõisted kokku kogemust ja teadmisi, mida me maailma nähtuste kohta oma teadmistesse talletanud oleme.³ Teadlased arutlevad endiselt selle üle, kas üldse on olemas mingi abstraktne mõistete tasand, mis seisab eraldi sõnade tähendusest, või on sõnade tähendused mõistetega samastavad. Vaieldakse selle üle, kas on olemas piir, mis

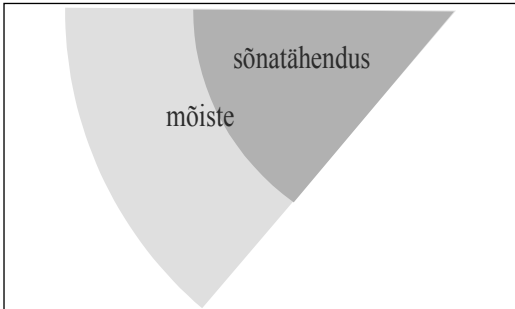
* Artikkel põhineb Tallinna ülikoolis 2011. a kevadel Kätlin Kibina kaitstud bakalaureusetööl „Mõiste JOOKSMA eesti keele sõnaraamatutes”. Täna oma juhendajat Katre Õimu.

¹ Pajusalu, Renate 2009. Sõna ja tähendus. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, lk 7–8.

² Aitchison, Jean 2003. Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon, third edition. Blackwell Publishing Ltd. UK, lk 43.

³ Vainik, Ene, Toomas Kirt 2008. Kuidas me mõistame mõisteid? – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, 4. Tallinn, lk 240.

eraldab mõistet sõna tähendusest, või on nad identsed.⁴ Üldiselt usutakse tänapäeval mingite keeleüksustele vastavate mentaalsete esituste olemasolule inimese ajus. Käibel on termin, nagu *mentaalne leksikon* või *mentaalkeel*.⁵ Nagu eespool öeldud, arvatakse, et sõnad on seotud asjadega mõiste kaudu. Jean Aitchinsoni teoses „Words in the mind” on toodud joonis, kus näidatakse LILLE mõiste ja sõna *lill* seostumist lille vaatamisel (lille tähistatakse asjana). Mõiste ja tähenduse suhet kirjeldab Aitchinson järgmise joonisega.

Joonis 1. Mõistete ja sõnatähenduste suhe.⁶

Renate Pajusalu ütleb, et tähendus on abstraktne mõiste, mida pole väga kerge defineerida. Tähendus on see osa keeleüksusest, mis ei ole vorm ja teebki seega märgist märgi. Tähendus on suhe häälikulise vormi ehk tähistaja ja teadvuses oleva mõiste ehk tähistatu vahel. Funktsiooni järgi saame tähendust määratleda kui häälikulise üksuse (tüüpjuhul sõna) võimet seostuda maailma kategoriseeriva mentaalse üksuse ehk mõistega ja edastada infot selle kaudu, et sõnumi vastuvõtjal seostub sama vorm sama mõistega.⁷

Sündmused ja tegusõnad

Kui uurida mõistet *JOOKSMA*, on oluline välja tuua ka lekseemi, tegusõna *jooksma* tähendus, et jõuda lähemale, mida see mõiste hõlmab, milline

⁴ Aitchison, Jean 2003. Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon, third edition. Blackwell Publishing Ltd. UK, lk 43.

⁵ Vainik, Ene, Toomas Kirt 2008. Kuidas me mõistame mõisteid? – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, 4. Tallinn, lk 228.

⁶ Aitchison, Jean 2003. Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon, third edition. Blackwell Publishing Ltd. UK, lk 44.

⁷ Pajusalu, Renate 2009. Sõna ja tähendus. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, lk 7–8.

on selle sisu. Tegusõna on avatud sõnaliik, mis seob endaga subjekti ja objekti ning muutub ajas, isikus, kõneviisis, tegumoes ja kõneliigis. Verbid tähistavad sündmusi. Tavaliselt kodeerivad verbid keeles liikumise (*kõndima, jooksmata*), paigalolu (*seisma, hoidma*), mõjutamise (*lööma, ehitama*), andmise (*andma, müüma*), taju (*nägema, kuulma*) ja kõnelemise (*ütleva, küsima*) tähendusi. Verbiga tähistatud tegevus on alati selles mõttes abstraktne, et tegevust sooritab keegi, keda ei saa teisiti sündmusest eristada kui abstraherides. Näiteks, me ei näe kunagi kusagil puhast jooksmist, vaid ainult jooksvaid inimesi, loomi ja vedelikke.⁸

Dünaamilised on sündmused, millel on suhteliselt selge ajaline struktuur, st neil on algus ja lõpp ning nad väljendavad erinevust alguse ja lõpu vahel. Sündmuse käigus muutub miski. Seisundid on ajas stabiilsemad, neil ei ole nii selget ajalist struktuuri ja grammatiline subjekt pole niivõrd tegija kui omaduse kandja.⁹ Dünaamiliste predikaatidega laused tähistavad dünaamilisi situatsioone. Dünaamiline situatsioon pigem 'toimub' kui 'on olemas', ta kulgeb heterogeensena, mingis mõttes muutlikuna.¹⁰ Staatiliste predikaatidega laused tähistavad aga staatilisi situatsioone ehk seisundeid. Staatiline situatsioon pigem 'on olemas' kui 'toimub', on homogeenne, pidev ja muutumatu.¹¹

Dünaamilisi sündmusi jagatakse tegevusteks, sooritusteks ja saavutusteks. Tegevused on sündmused, millel on selge tegija, kuid ei ole vältimatut resultaati. Tegevus on piiritletud ajalisel ja tegevused saab omakorda jagada objektile suunatud tegevusteks (*vaatama, nägema*) ja liikumisteks (*kõndima, ujuma*). Saavutuste all mõeldakse selliseid sündmusi, mis on oma ajalisel parameetrilt punktuaalsed, sooritused on aga sellised resultatiivsed sündmused, mida on käsitletud protsessina.¹²

Kui tüüpiliselt seostatakse iga sündmustüübiga oma verbirühma, ei ole see seos ühene. Näiteks liikumissündmust võib käsitleda kui liiku-

⁸ Samas, lk 64.

⁹ Pajusalu, Renate 2009. Sõna ja tähendus. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, lk 65–66.

¹⁰ Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Peatoimetaja Mati Erelt. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, lk 23.

¹¹ Samas, lk 22.

¹² Pajusalu, Renate 2009. Sõna ja tähendus. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, lk 67–68.

mistegevust ja kui saabumist mingisse sihtkohta. Seega ei saa üheselt öelda, et verb *jooksma* oleks tegevusverb või sooritusverb.¹³

Lekseemi *jooksma* võib liigitada liikumisverbide alla. Liikumisverb kui iseseisev klass on oma otseses tähenduses seotud liikumissündmusega ja seega ruumivaldkonnaga. Tavapäraselt mõeldakse liikumissündmuse all mingi füüsilise olemi asukohavahetust ruumis. Liikumise taustsüsteemina käsitleb vaatleja üldjuhul jalge all olevat maapinda, mis vaatleja jaoks seisab paigal.¹⁴

Leonard Talmy järgi võib liikumissündmusena käsitada nii kulgevat (ese muudab oma asukohta) kui ka mittekulgevat liikumist (ese säilitab oma põhilise asukoha).¹⁵ Liikumissündmus jaotub Talmy käsitluses sisemiselt osadeks: kujund, taust, liikumistee, liikumine (selle olemasolu või puudumine). Liikumistee all mõistab Talmy ala, mille kujund tausta suhtes liikumisel hõlmab, sh liikumise lähte- ja sihtkoha.¹⁶ Alati, kui tegemist on liikumisega, alustab objekt liikumist LÄHTEPUNKTIST, jõuab SIHTPUNKTI, kulgeb mingis ruumis ja mingit TEED pidi. OBJEKT võib kokku langeda AGENDIGA, kui liikuja liikumapanev jõud on temas eneses (nagu tavaliselt on elusolendite puhul), kuid AGENT ehk liigutaja võib olla ka OBJEKTIST erinev.¹⁷

Eesti keelele iseloomulikult saab verbitüvega üheaegselt väljendada nii liikumist ennast kui ka liikumisviisi (näiteks *jooksma*, *hüppama*), liikumise teed väljendatakse afiksaaladverbide abil (näiteks *välja ronima*).¹⁸ Lisaks on liikumissündmus seotud kaassündmusega, mis tüüpiliselt väljendab liikumisviisi või põhjust.¹⁹

¹³ Samas, lk 68.

¹⁴ Pajusalu, Renate, Heili Orav 2007. Supiinid koha väljendajana: liikumissündmuse keelendamise asümmeetriast. – Emakeele Seltsi aastaraamat 53. Tallinn, lk 104.

¹⁵ Pool, Raili 2010. Eesti keele õppijate strateegiad liikumissündmuste väljendamisel kirjalikes narratiivides. – Emakeel ja teised keeled VII. Teesid. Tartu Ülikooli Eesti keele võõrkeelena osakond. Tartu, lk 20.

¹⁶ Tragel, Ilona, Piret Piiraja 2010. Tuntud keeleteadlasi ja koolkondi. E-kursuse materjal. Tartu.

¹⁷ Pajusalu, Renate, Heili Orav 2007. Supiinid koha väljendajana: liikumissündmuse keelendamise asümmeetriast. – Emakeele Seltsi aastaraamat 53. Tallinn, lk 104.

¹⁸ Pool, Raili 2010. Eesti keele õppijate strateegiad liikumissündmuste väljendamisel kirjalikes narratiivides. – Emakeel ja teised keeled VII. Teesid. Tartu Ülikooli Eesti keele võõrkeele osakond. Tartu, lk 20.

¹⁹ Tragel, Ilona, Piret Piiraja 2010. Tuntud keeleteadlasi ja koolkondi. E-kursuse materjal. Tartu.

JOOKSMA-mõistet väljendavad keelendid eesti keele sõnaraamatutes

Minu analüüsi eesmärk oli teha eesti keele sõnaraamatute põhjal kindlaks, kuidas keelendatakse eesti keeles mõistet JOOKSMA, s.o milliste keeleüksuste abil antakse edasi tähendust 'jalgadel kiiresti edasi liikuma'. Keelematerjali analüüsi käigus pöörasin tähelepanu ka sellele, milliseid tähendusi JOOKSMA-mõiste all täpsemalt väljendatakse ja kuidas need üksteisega seotud on. Materjaliallikadena kasutasin eesti keele tesauruseid „Eesti keele mõisteline sõnaraamat”, Eesti WordNet ja Eesti fraseologismide elektrooniline alussõnastik ning „Eesti keele seletavat sõnaraamatut”, „Sünonüümsõnastikku” ja „Väljendiraamatut”. Otsingusõnana kasutasin põhiliselt *jooksma* või *jalgadel kiiresti edasi liikuma*. Järgnevalt selgitan lähemalt, kuidas leidsin JOOKSMA-mõistega seotud sõnad, sõnaühendid ning mida ühist või erinevat nende tähendustes oli.

Sõnastikuotsingud

Andrus Saareste „Eesti keele mõistelise sõnaraamatu” märksõnaks on mõisterühma nimi (pealkiri), mille alla on koondatud kõik sõnad ja väljendid, mis selle mõistega on seotud. Sõnaraamat sisaldab küll palju (aegunud) murdekeelendeid, kuid mõistesüsteem ise põhimõtteliselt aeguda ei saa. Leidsin mõisterühmast JOOKSMA 159 sõna ja sõnaühendit. Sorteerisin sealt tähenduste järgi välja 126 keeleüksust, mis iseloomustavad inimese või looma liikumist.

Eesti WordNetis jõudsin otsingusõna *jooksma* abil seitsme tähenduseni: 'minema', 'laili lagunema', 'arenema', 'käima', 'käima (mitte kõndimise kohta)' ja 'nähtuma'. Mina keskendusin tähendusele, mis iseloomustab inimese või looma liikumist, s.o 'minema'. Tulemuseks sain ühe sünohulga²⁰ ja kaks liigisõna.

Eesti fraseologismide elektroonilises alussõnastikus jagunevad mõistekategooriad hierarhiliselt mõisteklassideks, üldmõisteteks ja mõisteteks. Valisin sealt loetelust üldmõiste INIMENE, sealt TÖÖD JA TEGEMISED, ELATUSALLIKAD, SIIS KÄIMA JA LIKUMA, LIIKLUS- JA SÖIDUVAHENDID ning lõpuks mõiste JOOKSMA, ÄRA JOOKSMA. Tulemuseks sain 85 sõnaühendit/fraseologismi.

²⁰ Sünohulga moodustavad ühte mõistet (*concept, meaning*) väljendavad sünonüümsed sõnad ja sõnaühendid.

„Sünonüümisõnastikust” ja „Väljendiraamatust” leidsin sõna *jooksma* sünonüümid ning seonduvad keelendid. „Sünonüümisõnastiku” 23 vastavast sünonüümireast valisin välja need, mis käivad inimese või looma liikumise kohta: *jooksma, otsa jooksma, ringi jooksma, sörkima* ja *ära jooksma*.

„Väljendiraamatust” leidsin 29 märksõnale *jooksma* vastavat väljendit. Erinevalt teistest kasutatud allikatest on „Eesti keele seletav sõnaraamat” seletussõnaraamat. Otsisin sõna *jooksma* kõigilt e-sõnaraamatu väljadelt. Tulemuseks sain 30 artiklit, millest kasutasin vaid neid, mis väljendasid inimese või looma 'kiiresti jalgadel edasi liikumist'. Sõnaraamatu seletusosast otsisin veel sõnaühendeid *jalgadel kiiresti edasi liikuma, kiiresti edasi liikuma, jalgadel, kiiresti edasi* ja sõnu *põikama, sibama, sõeluma, tormama*. Kokku leidsin 18 sõna ja sõnaühendit, mis seonduvad mõistega JOOKSMA.

Mõistet JOOKSMA saab eesti keeles väljendada suure hulga keelenditega, kuid eeldatavasti on nende sõnade ja sõnaühendite tähendus mõnevõrra erinev. Et analüüsitulemus oleks ülevaatlikum, sorteerisin kogu sõnastikest leitud materjali tähenduste järgi rühmadesse. Tähendusrühmad moodustasin sõnastikes antud sõnaseletuste järgi. Kui sõnastikus on mingi tähendusrühm välja toodud, siis seda ma ka arvestasin, ise ma tähendusrühmi juurde ei tekitanud. Nii jõudsin välja suhteliselt suure hulga, 64 tähendusrühmani.

Otsingutulemused ja keeleüksuste tähenduste vahelised seosed

Sõnastikumaterjali põhjal saab öelda, et eesti keeles on mõiste JOOKSMA väljendamiseks väga rohkesti võimalusi. Kokku leidsin kasutatud allikaist 325 eri sõna või sõnaühendit, mis väljendavad mõistet JOOKSMA. Eri allikates kordus kokku 28 keelendit, näiteks *vehkat tegema, sirkama, plagama, tormama* ja *kodaraid käima panema*. Kõige sagedamini kannavad leitud keeleüksused tähendusi 'jooksma', 'kiiresti jooksma' ja 'ära jooksma'. Teisalt leidub tähendusi, mis on omased vaid ühele-kahele sõnale, sõnaühendile. Nagu järgnevast tabelist nähtub, on samuti väga erinev sõnaraamatutest leitud keelendite arv.

*JOOKSMA-mõistet väljendavate keeleüksuste jaotumine
sõnaraamatute kaupa*

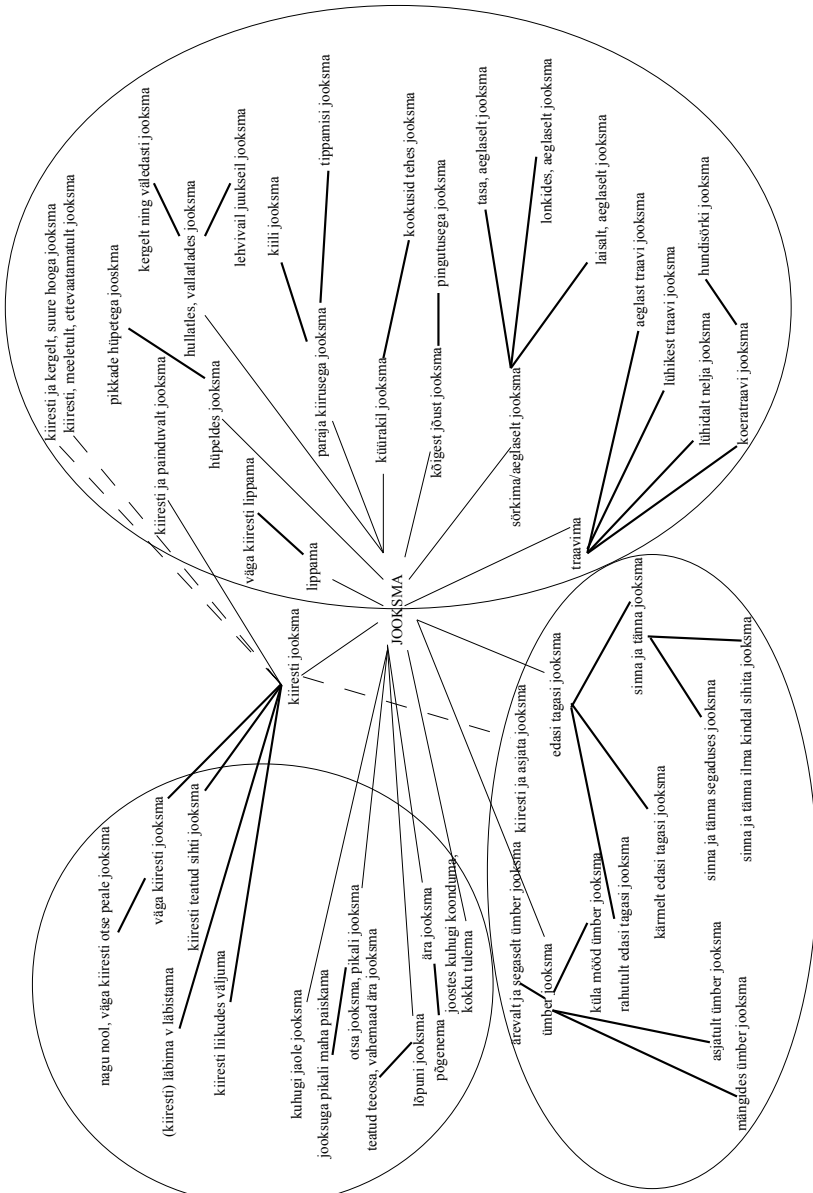
SÕNARAAMAT	ÜKSIKSÕNU	SÕNAÜHENDEID	KEELEÜKSUSI KOKKU
„Eesti keele mõisteline sõnaraamat”	110 (nt: <i>hilbama, sakkima</i>)	16 (nt: <i>ülejala laskma, lontamisi jooksmata</i>)	126
„Eesti keele seletav sõnaraamat”	10 (nt: <i>sõeluma, sibama</i>)	8 (nt: <i>läbi jooksmata, ümber jooksmata</i>)	18
WordNet	14 (nt: <i>vudistama, silkama</i>)	1 (nt: <i>seasörki laskma</i>)	15
Eesti fraseoloogismide elektrooniline alussõnastik	–	85 (nt: <i>soetantsu lööma, nii kui noor lepavõsu</i>)	85
„Sünonüümi-sõnastik”	34 (nt: <i>sudima, traaveldama</i>)	46 (nt: <i>putku pistma, traavi laskma</i>)	80
„Väljendi-raamat”	–	29 (nt: <i>ummisjalu jooksmata, putked mängima panema</i>)	29
KOKKU	168	185	353

Üksiksõnu ja sõnaühendeid leidsin peaaegu võrdselt, vastavat 168 ja 185. Kõige rohkem sõnu leidsin „Eesti keele mõistelisest sõnaraamatust”. Sõnaühendeid, täpsemalt fraseologisme leidsin ootuspäraselt kõige rohkem „Eesti fraseoloogismide elektroonilises alussõnastikus”.

Minu analüüsi tulemus ei ole üllatav, sest põhitasandi mõiste JOOKSMA hõlmab inimeste jaoks lihtsalt sooritatavat ja seega ka lihtsalt mõistetavat füüsilist tegevust, sooritust või saavutust. Kõnealune liikumissündmus on protsess, dünaamiline sündmus, millel on suhteliselt kindel ajaline struktuur. Jooksmise kui kulgeva liikumise käigus toimub füüsilise entiteedi asukoha vahetus ruumis. Jooksmist alustatakse kindlast lähtepunktist ning lõpetatakse sihtpunktis; lõpmatult, ilma lõpp-punkti jõudmata joosta ei saa.

Järgnev joonis annab JOOKSMA-mõistet väljendavate keeleüksuste tähendustest ülevaate.

Joonis 2. JOOKSMA-mõistet väljendavate keeleüksuste tähendused

Selgub, et seoses mõistega *JOOKSMA* kerkibki ruumi kategoorias selgelt esile *VIIS*, s.o jooksmiskiirus ja moodused, ning *SIHTPUNKT*, s.o jooksmise eesmärk või selle puudumine, vastavalt näiteks 'põgenema' ja 'sinna ja tänna jooksmata'. Esimeses rühmas on keeleüksusi ühendavaks jooneks agendi jooksmisviis, näiteks 'traavima' kui tegevus. Teises rühmas on jooksmine käsitatav saavutusena ja agendil on eesmärk, näiteks 'kiiresti liikudes väljuma'. Kolmandas rühmas agendil eesmärk puudub, näiteks 'asjatult ümber jooksmata'.

Kõigil kolmel juhul on *JOOKSMA*-mõiste ja vastavate keelendite tähenduste vahel otsene seos, mis on joonisel märgitud pideva joonega. Suurem osa tähendusi jaguneb omakorda alltähendusteks – nende tähenduste vahelised seosed on märgitud katkendliku joonega, mis tähistab jätkuseid. Poolpaks joon näitab seoseid eri kategooriate vahel. Joonisel hakkab silma, et taolisi jätkuvaid seoseid on eriti rohkesti just *VIISI* juures. *EESMÄRGI* puhul domineerivad seevastu otsesed seosed mõiste ja tähenduste vahel. Siin saavad jätkuvad tähenduste vahelised seosed võimalikuks *VIISI* kaudu: 'kiiresti jooksmata' juures toimub jagunemine alltähendusteks 'kiiresti liikudes väljuma', '(kiiresti) läbima või läbistama', 'kiiresti teatud sihti jooksmata' ja 'nagu nool, väga kiiresti, otse peale jooksmata'. *EESMÄRGI PUUDUMISE* juures on märgata nii tähenduste vahelisi otseseid kui ka jätkuvaid seoseid. Tunnuslik on jätkuvate seoste rohke hargnemine, näiteks 'edasi tagasi jooksmata' hargneb kolmeks alltähenduseks: 'rahatult edasi tagasi jooksmata', 'kärmelt edasi tagasi jooksmata' ja 'sinna ja tänna jooksmata', millest 'sinna ja tänna jooksmata' jaguneb omakorda veel kaheks: 'sinna ja tänna segaduses jooksmata' ja 'sinna ja tänna ilma kindla sihita jooksmata'. Sama on märgata *VIISI* puhul, näiteks tähenduse 'sõrkima/aeglaselt jooksmata' juures.

Võib oletada, et *VIISI*, *EESMÄRGI* JA *EESMÄRGI PUUDUMISE* kategooriad toimivad üsna erinevalt. Samas on nende vahel seoseid: tegevus võib üle minna saavutuseks või vastupidi, kusjuures ühenduslülilik on siin *VIIS*. Arvan, et *VIIS* mõjutab seeläbi kaht ülejäänud kategooriat. Taolisi seoseid eri põhikategooriate vahel on seitse. Üldiselt saab teatud viisil jooksmisest ('kiiresti jooksmata') eesmärgistatud jooksmine ('kiiresti liikudes väljuma'), kuid leidub ka seoseid, mille käigus saab teatud viisil jooksmisest ilma eesmärgita jooksmine, näiteks 'kiiresti jooksmata' > 'kiiresti, asjata jooksmata'. Samamoodi võib eesmärgistatud jooksmine muutuda teatud viisil jooksmiseks, näiteks 'ringi jooksmata' > 'ringeldes jooksmata'; 'ringi jooksmata' > 'lõbusalt, koduselt, muretult ringi jooksmata'

Kokkuvõtteks

Tulemustest selgub, et mõistet JOOKSMA saab eesti keeles väljendada väga erineval moel. Kokku leidsin sõnaraamatutest 325 eri sõna ja sõnaühendit, mis seda mõistet tähistavad. Kõige rohkem keelendeid leidsin „Eesti keele mõistelisest sõnaraamatust”. Sõnaühendeid, täpsemalt fraseologisme leidis kõige rohkem „Eesti fraseologismide elektroonilises alussõnastikus”. Tähdendused, mis JOOKSMA-mõistet väljendavad keeleüksused kannavad, on väga erinevad. Domineerivateks tähenduseks on 'kiiresti jalgadel edasi liikuma', 'lippama', 'kiiresti jooksmas' ja 'ära jooksmas'. Teisalt leidub tähendusi, mis on omased vaid ühele-kahele sõnale, sõnaühendile. Tähdendusrühmi koondades selgus, et ruumi kategoorias tulevad JOOKSMA-mõistega seoses esile VIIS ja SIHTPUNKT. VIIS hõlmab jooksmiskiirust ja mooduseid, SIHTPUNKT eesmärki või selle puudumist. JOOKSMA-mõistet väljendavate keelendite tähenduste vahel kehtib hulki eri tasandi seoseid, mille käigus võib VIISI kategooriast toimuda üleminek SIHTPUNKTI kategooriasse, kuid võimalik on ka vastupidine muutus.

Adjektiivid reklaamikeeles

Laivi Laanemets

Tartu ülikooli magistrant

Siinse kirjutise eesmärk¹ oli selgitada välja, missuguseid adjektiive reklaamides kasutatakse, ning vaadelda, milliseid reklaaminduses olulisi aspekte nende adjektiividega kirjeldatakse. Artikli esimeses osas tulevad vaatluse alla trükireklaamide sagedasemad adjektiivid. Tulemusi on võrreldud 20 aasta taguste eesti reklaamidega ning 50 aasta taguste inglise reklaamidega, et selgitada välja, kuivõrd reklaamides kasutatavad adjektiivid on selle aja jooksul muutunud ning kas on n-ö universaalseid adjektiive, mida kasutatakse reklaamides ajast ja kultuurist sõltumata. Artikli teises osas analüüsitakse reklaamides esinevate adjektiivide kasutusfunktsioone.

Analüüsi aluseks on 500 trükireklaamist kogutud 1800 adjektiivi. Reklaamid koguti 2009. aasta septembrist kuni detsembrini. Kuna varasematest reklaamiuurimustest on ilmnenu, et pikkades ja lühikestes reklaamides kasutatakse erinevaid tekstistrateegiaid², piirdui siinses uurimuses vaid nn lühikeste reklaamidega, mille sõnade arv oli 50 või alla selle. Kuna materjali valikul lähtuti adjektiivide funktsioonist, siis võeti valimisse ka adjektiivi funktsioonis kasutatud partitsiibid.

Reklaamide sõnavara

Lisaks tekstist arusaamisele ja selle meeldejätmisele annab sõnavalik reklaamile sotsiaalse suunitluse ja aitab reklaami vastuvõtjal end reklaami suhtes identifitseerida. Reklaami keelekasutus reklaamis kujundab ka maine ja kannab reklaami argumente ning fakte. Kandmaks reklaami

¹ Laanemets, Laivi 2010. Adjektiivid reklaamikeeles. Bakalaureusetöö Tartu Ülikoolis.

² Andersson, Milja 1974. Huomioita suomen mainoskielestä. – Acta Universitatis Upsaliensis Studia Uralica et Altaica Upsaliensis 9, lk 23–27.

põhiideed ja saavutamaks reklaamikirjutajate soovitud efekti, on keelel otsustav roll.³

Reklaamisõnavara on uuritud eri keeltes intensiivsemalt 1960. ja 1970. aastatel. Reklaamiuurijad on tõstnud esile nn võlu- ehk võtmesõnu, mis tekitavad lugejais positiivseid emotsioone ning huvi reklaamitava toote või teenuse vastu. Inglise reklaamiuurijad on tõstnud kõige mõjusamate sõnadena esile adjektiivid *free* (vaba, tasuta) ja *new* (uus). Saksa keeles on kasutatud erinevates reklaamides tähelepanu püüdmiseks sõnu, nagu *edu*(meelne), *Euroopa*, *kaunis*, *maailm*, *kaasaegne*, *nauding*, *nüüd*, *noor*, *puhas*, *värske*.⁴ On aga ka tähelepanu juhitud, et need n-õ võlusõnad on ülekasutatud ning seega muutunud stampideks, mistõttu peenemakoelistes reklaamides neid enam nii palju ei esine.⁵

Eesti reklaamides esinevad sagedasemad adjektiivid

Artikli aluseks olevast materjalist ilmnes, et kümme sagedasemat reklaamides kasutatavat adjektiivi on: 1) *hea*, 2) *uus*, 3) *soodne*, 4) *suur*, 5) *erinev*, 6) *kvaliteetne*, 7) *lihtne*, 8) *sobiv*, 9) *looduslik*, 10) *piiratud*, *soe*. Tulemusi võrreldi Hele Lauri 1994. aasta uurimusega⁶, mis vaatles sõnaliikide statistikat trükireklaamides. Kümme sagedasemat adjektiivi 350 adjektiivi hulgast 1991. aasta reklaamides olid 1) *suur*, 2) *uus*, 3) *hea*, 4) *võimalik*, 5) *odav*, 6) *soodne*, 7) *väike*, 8) *vana*, 9) *õige*, 10) *kiire*. Võrreldes 1990ndate alguse reklaamide adjektiive praegusaegsetega, nähtub, et eesti ajalehereklaamide adjektiivide pingerea eesotsas on ikka *suur*, *uus*, *hea* ja *soodne*. Selgus ka, et praegusel ajal on adjektiivi *soodne* kasutus reklaamides sagedasem kui 1990ndate alguses ning see on tõrjunud tagaplaanile adjektiivi *odav*. Teiste adjektiivide sagedus varieerub. Sagedasemate adjektiivide seast on praeguseks kadunud adjektiivid *võimalik*, *odav*, *väike*, *vana*, *õige*, *kiire*, kuid lisandunud on *erinev*, *kvaliteetne*, *lihtne*, *sobiv*, *looduslik*, *soe* ja *piiratud*. Geoffrey

³ Bachmann, Talis 2005. Reklaamipsühholoogia. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Kirjastus Ilo, lk 178–179.

⁴ Kasik, Reet 2000. Reklaamikeel tekstiliigina. – Eesti keele allkeeled. Toim. Tiit Hennoste. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 117.

⁵ Bachmann, Talis 2005. Reklaamipsühholoogia. Tallinn: Kirjastus Ilo, lk 180.

⁶ Laur, Hele 1994. Tähelepanekuid eesti ajalehereklaami keelekasutusest. Diplomitöö Tartu Riiklikus Ülikoolis, lk 81.

N. Leech⁷ on oma 1966. aasta raamatus välja toonud kakskümmend inglise reklaamides enim esinevat adjektiivivi. Neist kümme esimest vastavalt sagedusele on: 1. *hea*; 2. *uus*; 3. *vaba*; 4. *värske*; 5. *maitsev*; 6.–7. *täielik, kindel*; 8.–9. *puhas, imeline*; 10. *eriline*. Võrreldes siinse uurimuse tulemusi 20 aasta taguste eesti reklaamide ning 50 aasta taguste inglise reklaamidega, võib öelda, et reklaamikeele universaalsed n-ö lemmikadjektiivid on *hea* ja *uus*.

Adjektiivivi *hea* kasutatakse reklaamides enamasti ülivõrdes (*parim, kõige parem*), samas kui *uus* esines vaid algvõrdes. Ka adjektiivid *erinev, kvaliteetne, looduslik* olid vaid algvõrdes. Need vaid algvõrdes kasutatud adjektiivid on oma tähenduselt konkreetsemad (*erinev, looduslik*) või sisaldub mingi viide superlatiivsusele juba nende tähenduses (*uus, kvaliteetne*), seetõttu ei kasutata nende sõnade kesk- ega ülivõrret.⁸ *Soodne* esines peamiselt algvõrdes, keskvõrde vormis esines see vaid koos numברי ja protsendiga, näidates arvuliselt, kui palju on mingi toode hinna poolest kättesaadavam. Adjektiivivi *suur* kasutati peamiselt alg- ning ülivõrdes. Ülivõrdes iseloomustas *suur* tavaliselt reklaamitava müügikohta. *Lihtne* ja *soe* esinesid enamasti algvõrdes, harva keskvõrdes ning mitte kordagi ülivõrdes. Partsiip *sobiv* esines samuti enamasti algvõrdes.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et sagedasemaid adjektiive iseloomustab kasutamine eri kontekstides ja paljudes funktsioonides. Eeskätt universaalsed adjektiivid *uus* ja *hea* on erinevates kultuurides ja erinevatel aegadel reklaamides sagedased tänu oma üldisele tähendusele. Näiteks adjektiiv *hea* iseloomustas eri reklaamides toote omadusi, toote kättesaadavust, toote funktsionaalseid omadusi, tootest saadavat positiivset kasu, toote müügikohta, reklaamijat, reklaamitavat toodet ning ka tarbijat. *Uus* iseloomustas kõige rohkem reklaamitavat toodet ning ka selle erinevaid omadusi. Ka Leech⁹ on oma analüüsis välja toonud, et *uus* on selline omadussõna, mis on omistatav igale toote aspektile. Adjektiiv *soodne* iseloomustas kõige sagedamini reklaamides pakutavat toodet või teenust ning toote omadusi (hind jne). Adjektiiv

⁷ Leech, Geoffrey N. 1966. English in Advertising. A Linguistic Study of Advertising in Great Britain. London: Longmans, lk 152.

⁸ Adjektiivide gradatsioonivõimalustest vt Erelt, Mati 1986. Eesti adjektiivisüntaks. Tallinn: Valgus, lk 73–75.

⁹ Leech, Geoffrey N. 1966. English in Advertising. A Linguistic Study of Advertising in Great Britain, lk 152.

suur iseloomustas reklaamitava omandamist, müügihooneid, -ruume ja (veebi)keskkondi ning ka toote kättesaadavust. *Erinev* iseloomustas enamasti reklaamitavat toodet või teenust, toote omadust ja toote kättesaadavust.

Adjektiivid *kvaliteetne*, *looduslik*, *sobiv* ning *soe* iseloomustavad praeguse aja eesti reklaamides peamiselt reklaamitavat toodet või teenust. *Sobiv* iseloomustas veel ka seda, kuidas tarbija saab reklaamitavat toodet või teenust hankida. Adjektiiv *soe* iseloomustas ka reklaamitavast tootest saadavat kasu. *Lihtne* kirjeldab toote või teenuse kasutamist. *Piiratud* esines kõigil juhtudel toote kvantitatiivsele hulgale viitavate substantiividega *kogus* ja *arv*, iseloomustades sellisena toote omandamist.

Adjektiivide funktsioonid

Uurimuses vaadeldi ka, millises kontekstis adjektiive kasutatakse ja mis funktsioone adjektiividega reklaamides väljendatakse. Valimi põhjal eristati 10 põhilist funktsiooni, mida järgnevalt käsitletakse sageduse järjekorras.

1. Reklaamitava toote või teenuse iseloomustamine. See on kindlasti ka potentsiaalse tarbija jaoks kõige tähtsam. Toodete või teenuste iseloomustamisel kasutatakse sageli põhisõna konkretiseerivaid adjektiive, mis lihtsalt kirjeldavad toodet sellisena, nagu ta on: *Energiasäästlik protsessor*; *Graafilised raamatud, kalendrid, jõulu- ja õnnitluskaardid*; *Lisaks on valged PVC-aknad kuni 20. novembrini saadaval tehasehinnaga*; *Vanutatud puit*; *Kuivad kaminapuud*.

Silmahakkavalt palju kasutatakse toote iseloomustamiseks võõrsõnu, mis on üks autoriteetsusvõtte variantidest.¹⁰ *Hüpertooniline ookeanivett sisaldav ninasprei*; *Progressiivsed ja multifokaalsed klaasid*; *Digitaalne fotokaamera*; *Multifunktsionaalne lastevoodi*; *Dermatoloogiline hooldussüsteem*. Terminoloogiliste adjektiivide kasutamise eesmärk on lisada reklaamitavale teaduslikkusele viitavat usalduslikkust ja asjatundlikkust ning seeläbi tarbijaid ostma meelitada.

Adjektiividega *eksklusiivne*, *innovaatiline*, *innovatiivne*, *unikaalne* ja *haruldane* anti reklaamitavale ainulaadsuse ilme: *Saad kingituseks eksklusiivse Versace ilukomplekti*; *Eksklusiivne* (Technistone'i tehis-

¹⁰ Kasik, Reet 1996. Keeleline mõjutamine reklaamis. – Keel ja Kirjandus nr 2, lk 100–104.

kivim); Eksklusiivsed sihtkohad; Eksklusiivsed gobeläänvaibad; Eksklusiivsed kaubanduspinnad; Innovaatiline Style Infusion süsteem; Uus ja innovaatiline huulepalsam Blistexilt!; Innovatiivne koosolekute, videokonverentside veebipõhine keskkond; Venitusterapia on unikaalne Rootsist pärit seljahooldussüsteem; Haruldane valge tee.

2. Reklaamitavast tootest või teenusest saadava kasu kirjeldamine: Tunneta vibratsiooni erilist jõudu oma ripsmetel; Kindel kaitse rooste vastu; Annab särava jume. Positiivse tulemuse näitamisel kasutati sageli superlatiivse tähendusega adjektiivi täiuslik: Vormib ripsmed täiuslikuks; Täiuslik niisutus Sinu nahale; Täiuslik volüüm Sinu ripsmetele hetkega; Täiuslik katvus; Saavuta täiuslik ripsmekaar; Täiuslik heli ja pilt.

Paljudes reklaamides kasutatakse adjektiivi koos substantiiviga *tulemus*, mis annab otseselt teada, missugust edu toote kasutamine annab: Tulemus on loomulik, kohene ja kauakestev; Kohene silmatorakav tulemus; Tulemuseks veatu beebinahk; 100% ühtlane tulemus; Painduv rullik-aplikaator ja naha struktuuri järgiv koostis kindlustavad õhkõrna tulemuse.

3. Reklaamitava toote või teenuse omaduste iseloomustamine. Toote hinda ja kvaliteeti rõhutati reklaamides sageli, nt Kergemad hinnad Tallegilt; Väikeste hindade öö; Kõik tooted sügiseselt soodsate hindadega; Hind on soodne; Kodumasinad eriti soodsate hindadega. Muud toote iseloomulikke omadusi kirjeldati vastavalt reklaamitava toote või teenuse eripäradele: Hea maitsega siirup; Maitse on keskmise täidlusega ja kompleksne; Tuttavad maitset; Kolm erinevat maitset; Värsk Light on meeldiva maheda maitsega; Palju hääd maitset; Veelgi puhtam maitse; Puhas maitse.

4. Reklaamitava müügihoonete, -ruumide ja (veebi)keskkondade iseloomustamine: Uus soodne kingapood peagi avatud; Uus pood Lõunakeskuses; Uus e-pood; Avatud uus pood, Eesti suurim helmepood; Lõuna-estli suurim kaubanduskeskus on nüüd 2x suurem; Suurim veebinaistekas; Küsi Hoya prilliläätsi parimatest prillipoodidest; Leia parimatest poodidest.

Müügikohta kirjeldati ka adjektiiviga *hästivarustatud*, mis ütleb, et tegemist on hea poega, kus leidub suur valik erinevaid asju: Müügil hästivarustatud apteekides; Müügil hästivarustatud autovaruosade poodides; Saadaval kõigis hästivarustatud kauplustes ja apteekides.

5. Reklaamija iseloomustamine. Selles funktsioonis kasutati adjektiivide üldiselt vähe. Kui seda aga tehti, siis vaid tähtsust või usaldust rõhutatavate adjektiividega, nt *juhtiv: Euroopa juhtiv erialane jalatsiajakiri valis 2009. aasta parimaks jalatsitootjaks Tamarise; Masku on 1983. aastal asutatud Soome juhtiv mööblimüügikett; Juhtiv tuleohutusfirma maailmas.*

Ka adjektiiviga *ametlik* antakse potentsiaalsele tarbijale teada, et reklaamitav toode või teenus on usaldusväärne, kuna ametlikkus lisab usaldust. Näiteid: *Biodroga ametlik maaletooja; Dilar kasvuhuone on Volja ametlik esindaja.*

6. Toote või teenuse funktsionaalsete omaduste kirjeldamine. Nt *Küünlad on parim kingitus; Parim kingitus sõbrale, naabrile ja isendale; Parim jõulukingitus titeootel naisele; Hoolikalt valitud ürtidest liköör on suurepärase kingitus heale sõbrale; Kõige parem kingitus; Traditsiooniliselt kasutatakse valuvaigistava vahendina; Valu paikne leevendamine pehmete kudede valulike ja põletikuliste seisundite korral.*

7. Tarbija iseloomustamine. Ka tarbijaid iseloomustavaid adjektiivide leidus kogutud materjalis vähe. Adjektiivi *hea* kasutati sageli tarbijate või klientide poole pöördumiseks ning ühtlasi anti ka teada, kellele reklaamitav toode või teenus sobib: *Sulle, mulle ja headele sõpradele; Hea klient!; Hea pensionär!; Kingi oma headele sõpradele meeldejääd maitseelamus. Ühel korral kasutati ka adjektiivi armas sihtrühma poole pöördumiseks: Armsad pensionärid!*

Adjektiiv *edukas* esines kogutud materjalis ühel korral potentsiaalset tarbijat iseloomustavana: *Edukas juht näeb raskustes võimalusi.*

8. Toote või teenuse kasutamise iseloomustamine. Nagu ka sagedasemate adjektiivide analüüsist selgus, on *lihtne* üks selline adjektiiv, mis seostub reklaamitava toote või teenuse kasutamise ning omandamisega. Näiteid, kus *lihtne* iseloomustas toote või teenuse kasutamist: *Traadita juhtpuldilt on juhtimine lihtne ja mugav; Tellimine Kvaliteetknast on lihtne; Meiega on lihtne kaubelda; Salvestust on väga lihtne valida elektroonilisest telekavast.*

Adjektiiv kirjeldab toote või teenuse kasutamist ka järgmistel juhtudel: *Kattematerjali ratsionaalne kasutamine; Saad võtta ise samal ajal pildil olevast lõbusast tegevusest osa; Alates 1. juulist 2009 on suitsuanduri kasutamine kodudes kohustuslik.*

9. Toote või teenuse omandamise iseloomustamine. Kõige sagedamini viidati erinevate adjektiividega valiku suurusele, rohkusele.

Sellistel juhtudel esines adjektiiv enamasti koos sõnaga *valik*: *Karusnahk – eetiline ja väärikas valik*; *Tele 2 on parim valik Sinu perele*; *Suurim valik uusi raamatuid*; *Suur valik disainlampe*; *Võimsa valiku talverüideid leiad Sportlandist ja West Spordist*; *Laias valikus aksessuaare*; *Rohke valik soodsaid rehve*; *Rikkalik valik* jne.

Toote või teenuse kättesaadavuse puhul rõhutati kogutud materjalis enamasti odavust, nt *Aastalõpu parim pakkumine*; *Hea pakkumine*; *Korraliku metsa eest parim pakkumine*; *Suur soodusmüük*; *Jätkub suur allahindlus*; *Tule veereta endale suurem allahindlus*.

10. Toote füüsiliste omaduste kirjeldamine: *Eksklusiiused pakendid erilisteks puhkudeks*; *Uues pakendis*; *Nüüd uues pakendis*; *Elav legend uues kuues*; *Soliidsed ja korrektsed, erinevates hinnaklassides pakendid*.

Ka välimust kirjeldati: *Kumer, laieneva kujuga hari tagab ripsmetele täieliku ligipääsu*; *Pakitud kujul on kasvuhooned väga kompaktsed*; *Väike suurus – palju rõõmu*; *Kootakse suur rahvuslik vaip*; *Valmivad maailma suurimad pastlad*; *Puuritava ava maksimaalne suurus*; *Värvid: valge, tume pähkel* (diivanvoodi); *India suur kummut*; *Ilus väljanägemine*.

Kokkuvõte

Võib öelda, et *hea* ja *uus* on kaks sellist adjektiivi, mida kasutatakse reklaamides väga sagedasti sõltumata ajast ja kultuurist. Neid kaht võib seega pidada nn võlusõnadeks. Sagedasemate adjektiivide loetellu on lisandunud veel *soodne*, *erinev*, *kvaliteetne*, *lihtne*, *sobiv*, *looduslik*, *soe* ja *piiratud*. Minu materjali põhjal tehtud adjektiivide funktsioonide analüüsist selgus, et eri adjektiividega iseloomustati reklaamides kõige rohkem reklaamitavat toodet/teenust või sellest saadavat positiivset kasu. Need kaks peaksid ka tarbija jaoks kõige olulisemad olema. Nii püütakse inimesi veenda, et reklaamitav toode või teenus on just parim, ning panna inimesi reklaamitavat ostma. Huvitav on aga see, et tarbijat iseloomustati reklaamides vähe.

Soovitusi edasilugemiseks

Cook, Guy 2001. The Discourse of Advertising. Second Edition. London: Routledge.

Goddard, Angela 1998. The Language of Advertising. Written Texts. London: Routledge.

Kasik, Reet 1996. Keeleline mõjutamine reklaamis. – *Keel ja Kirjandus* nr 2, lk 100–104.

Kasik, Reet 2000. Reklaamikeel tekstiliigina. – Eesti keele allkeeled. Toim. Tiit Hennoste. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 111–127.

Põhjala, Priit 2010. Kahest vastandlikust sõnade grupist reklaamileksikas (eesti reklaamide näitel). – *Acta Semiotica Estica* VII, lk 204–220.

K e e l e n õ u a n n e

Tänaseid stampe meediamaastikul

Maris Jõks

Postimehe keeleteimetaja

„Teie, nagu ma näen, vaevlete kogu aeg loominguipiinades. Kirjutada on muidugi väga raske. Mina kui vana juhtkirjanik ja teie ametikaaslane võin seda kinnitada. Kuid ma leiutasin abinõu, mis päästab teid vajadusest inspiratsioonilaine ootusel higistada. Siin ta on. Võtke ja vaadake.”

Ja Ostap ulatas Uhhudšanskile paberilehe, millele oli kirjutatud: PIDULIK KOMPLEKT. ASENDAMATU VAHEND JUUBELIARTIKLITE, KROONUPÜHA FÖLJETONIDE NING SAMUTI PARAADLUULETUSTE, OODIDE JA TROPAARIONIDE KOOSTAMISEKS. /---/

(I. Ilf, J. Petrov, Kuldasikas. Tallinn, 1962, lk 562)

„Asendamatu vahend”, nagu küllap mäletate, osutus aja- ja asjakohaste (1930ndate Venemaa) stampide loeteluks. Neid kombineerides võis, nagu juhendi pealkiri lubas, koostada mitmes žanris tekste, äratuntavalt *ajakirjanduslikke*, selliseid, mida iga ajaleht kõhklemata avaldanuks. Samas, kui suur kombinaator täna maha istuks ja eesti lehtedele otsa vaataks, võiks ta lauale käia praktiliselt samasuguse loetelu erinevatest stampidest. Kui viimane lause tundub lugejale äratuntavalt ajakirjanduslik, on asi halb; veel hullem, kui mõni ajaleht ainult seda laadi lausetest koosneva teksti kõhklemata avaldab.

Stampsõnad on sõnad, mida kasutatakse esiteks liiasti (nn tühisõnad, mida teksti toimetades ei peagi asendama, vaid võib lihtsalt ära jätta – mõte ei muutu ja väljendusselgus ainult võidab) ja teiseks ka valesti (enamasti on nad tähenduselt lihtsalt ebamäärased, ent halvemal juhul ei sobi üldse konteksti).

Ostap Bender jaotas stambid kõigepealt sõnaliikide kaupa – nimi-, omadus- ja pöördsonad – ning paigutas omaette lahtrisse „ilukirjanduslikud epiteedid” ja „muud lauseliikmed”. Allpool tehtud jaotus pole vähem tinglik. Ajakirjanduskeel on segu eri keelevariantidest (tugevalt mõjutab kantseliit, praegusaja meediat iseloomustab tendents kõnekeele poole, omal kohal on oskuskeel jne), mis kõik üksteist vastastikku mõjutavad, ja nii ei saa alati täie kindlusega öelda, kellele ühe või teise stambi loomise ja levitamise au kuulub.

Enamik siinseid näitelauseid pärineb Postimehe mustast materjalist, mõni ka teiste eesti ajalehtede veebiväljaannetest.

Kingitusi kantselikeelest: jätkuvalt, oluliselt/oluline, täiendav, vajalik

Jätkuvalt kõlab vist veidi erksamalt kui *endiselt* ja kindlasti tükki maad ametlikumalt kui *praegugi*, *edaspidigi*, *ikka veel* – arvan, et see on põhjus, miks seda sõna ajalehekeelest nii tüütult sageli leida võib. Sama lugu on sõnaga *oluliselt*, vrd *oluliselt rohkem* ja *palju rohkem*. *Oluline* kuulub täiendina mitmesse õigusterminisse (*oluline huvi*, *oluline osalus*) ja kardetavasti teebki just ametlikkuse varjund selle sõna nii ahvatlevaks. Lugeses lauseid, nagu *Küttepuude hind viimase kuuga oluliselt ei muutunud, kuid võrreldes eelmise aastaga on küte elanikele oluliselt kallim*, võiks arvata, nagu polekski neil sõnadel sünonüüme. Ometi on: *oluline* – *tähtis*; *oluline samm edasi* – *suur samm edasi*; *oluliselt parem* – *palju, tunduvalt, märkimisväärselt parem*; *mitte oluliselt* – *mitte eriti*; *olulisim on ...* – *peamine on ... kõige olulisem / olulisim eesmärk/ülesanne* – *põhieesmärk/põhiülesanne, peaeesmärk/peaülesanne*.

Keelendeid *täiendav*, *täiendavalt* on juba nõukogude ajal mainitud kui ebasoovitavaid, vene keele mõjulisi. Ometi armastavad ametnikud neid siiani väga ja kahjuks jagavad seda sümpaatiat paljud ajakirjanikud. *Täiendavalt* asemel sobib öelda *veel*, *täiendav tasu* on kenas eesti keeles *lisatasu*. *Täiendav tasu* võiks tähenduse poolest veel kuidagi mõeldav olla (on ju täiendus), kuid fraasid, nagu *täiendav probleem* või *täiendav ebavõrdsus* mõjuvad oksüümoronina.

Vajalik on tühisõna, kui ei täpsustata, milleks miski vajalik on. Näiteks võetakse *vajalikke meetmeid*, tehakse *vajalikke muudatusi* (kellele ja milleks vajalikke?), esitada tuleb *vajalikud dokumendid* (et kellelgi ei tuleks pähe mingite ebavajalike dokumentidega välja ilmuda?).

Poliitikute lemmiksõnu: täna, mõtlemise koht, maha istuma, otsa vaatama

Täna kasutatakse täie endastmõistetavusega tähenduses *tänapäeval*, *praegu* ja *nüüd* – et need viimased sõnad on peaaegu täiesti kõrvale tõrjutud, märkis Mati Erelt juba 2000. aasta keelenõuande soovitude vihikus („Keelenõuanne soovitab” nr 2, 2000). Arvan, et sõna kasutamisest vales tähenduses ei saagi enam rääkida, küll aga stambist. *Täna* ja universaalne epiteet *tänane* on sagedasti tühisõnad, eriti poliitikute kõnepruugis. Oletan, et selle taga on alateadlik konkreetsetaotlus (jutt oleks justkui millestki, mis toimub nüüd kohe) või soov väljenduda kujundlikult (võimalik, et sõna *täna* tähenduses *praegu* siiski veel tajutakse metafoorsena).

Näide poliitikute paari aasta tagustest kommentaaridest töölepinguseaduse kohta:

A: *Me toetame tänast töölepinguseaduse eelnõu ja selle jõustumist tuleva aasta keskpaigast. Töölepinguseaduse esimene variant toodi välja jaanuaris, kuid täna ei ole sellest sisuliselt enam midagi alles jäänud. /.../ Siis ei olnud tänasest majandusseisust veel kellelgi aga aimu ja kahju, et kõik osapooled pole sellest täna nii aru saanud. Seaduse varasemast jõustumist nõuab lihtsalt tänane majandusolukord. /.../ Täna on otsustatud, et seadus jõustub ikkagi tuleva aasta keskel ning ametiühingute vastuseisust siin kasu ei ole.*

B: *Meie oleme igal juhul tänase seaduseelnõu vastu ja seetõttu oleme sellele ka üle saja parandusettepaneku teinud. /.../ Täna me juba teame, et töötuskindlustuse maksumäära on suurendatud ning seda tuleb veelgi suurendada, sest vastasel juhul ei vea see süsteem lihtsalt välja.*

Seda, et kuskil on *mõtlemise koht*, mistõttu tuleb *maha istuda* ja *numbritele otsa vaadata*, armastavad korrata nii poliitikud kui ka majandusinimesed. Ajakirjanikud on need klišeed rõõmuga omaks võtnud.

Igapäevakeele stambid: nii-öelda, kokku, number, praktiliselt, sisuliselt, reeglina, suunas, erinevad, tõeline/tõeliselt

Kuku raadio saates kõneles üks tubli inimene oma lapsepõlvest, kooliajast, harrastustest jm. Kui täpne olla, siis kõneles ta oma *nii-öelda* lapsepõlvest, *nii-öelda* kooliajast ja *nii-öelda* harrastustest. Suulise

kõne täitesõnade kallal võiks norimata jätta, ent kirjalikku – ja kirja-keelsesse – teksti ei tohiks nad tükkida. Ometi tükkivad.

Nii-öelda tuleb mängu alati, kui kirjutaja ei ole päris kindel, kas sõna, mida ta kasutab, on kõige sobivam – olgu stiili või tähenduse poolest. Näiteks: *Põhja-Atlandi alliansi laupäeval vastu võetud strateegiline kontseptsioon mainib üldise julgeolekukeskkonna kirjelduses mitut n-ö uut teemat*. Lausa möödapääsmatu tundub *nii-öelda* siis, kui tegu on piltliku väljendiga. Näiteks: *Päästjad eelistavad sulgemisele n-ö kahepaikseid komandosid. Telefoni automaatsele internetiühendusele saab kasutaja ka ise n-ö käe ette panna*.

Ammuräägitud ebamäärase tähendusega stampsõnade *praktiliselt, sisuliselt ja reeglina* kohta pole vast näiteid vaja tuua; kinnitan vaid, et mainitud sõnad on endiselt populaarsed. *Praktiliselt ja sisuliselt* on sageli tühisõnad või kasutatakse neid tähenduses *peaaegu, sama hästi kui*. Kohati kattub nende funktsioon eespool räägitud *nii-öelda* omaga: kirjutaja kahtleb sõnastuse sobivuses, vahel lausa nii kõvasti, et peab vajalikuks pehmedada väljendust kahe stampsõnaga: *nii-öelda sisuliselt*.

Venemõjulisel sõnal *reeglina* pole aga midagi tegemist reeglitega, see tähendab *tavaliselt, enamasti, üldiselt* – kui üldse midagi tähendab.

Kokku on tühisõna, millega püütakse täpsustada arve. Näiteks: *EKEI uus maja on kokku 9-korruseline. Mullu leidis selles riigis kokku aset umbes 15 000 vägistamist*.

Numbri väärtarvitusest on juttu tehtud juba möödunud kümnendi alguses. „Number on ’arvu märk’,” seletab Uno Liivaku oma „Väikeses soovitusõnastikus” 2001. aastal. „Nummerdamine ikka hoos,” tõdeb Argo Mund keelenõuande vihikus kaheksa aastat hiljem („Keelenõu- anne soovitab” nr 4, 2008). Selle põhjal, mida praegu lehereporterid kirjutavad ning tele- ja raadioajakirjanikud kuuldavale toovad, ei saa teisiti kui nentida, et *numbri* ja *arvu* tähendus on lootusetult sassi läinud, *arv* on sama hästi kui unustatud. *Number* justkui kõlab paremini ja nii teda usinasti kasutataksegi. Eriti kummaline on näha ajalehes lühikeses veeru-uudises, mis hädavaevu sellele ette nähtud ruumi ära mahub, sõnu, nagu *statistikanumbrid, palganumber, käibenumber* – kui oleks otstarbekas ja õige öelda lihtsalt *statistika, palk, käive*. Majanduses on meil *müügi- ja käibenumbrid*, spordis *võidu- ja kaotusnumbrid*; kultuuriüritustest kirjutades tundub juba täiesti normaalne võrrelda *publikunumbreid*. (Ausalt öeldes ei tule enam meeldegi, kuidas varem selle kohta öeldi – pealtvaatajate arv? Pikavõitu nagu.) Ühest ETV

„Terevisiooni” saatest mäletan end olevat kuulnud sõna *kaalunumber*, terviseeteemalisest artiklist hakkas silma *kolesteroolinumber*.

Suunas on kümmekonna aastaga läbi teinud huvitava arengu. Kõigepealt hakati teda kasutama – ja kasutatakse siiani innukalt – *poole* asemel, nende kahe sõna tähenduse vahest kirjutas Maire Raadik juba 1999. aastal Keeles ja Kirjanduses (samuti kogumikus „Keelenõuanne soovitab” nr 2, 2000). 2008. aasta keelenõuande vihikus konstateeris Tiina Leemets „uusi arenguid *suuna* suunal” – et *suunas* ja *suunal* kasutatakse juba kontekstis, kus liikumissuunaga pole midagi tegemist. Praegu võib öelda, et *suunas* on peagi juba universaalne kaassõna, sama hea (st halb) kui *osas*, asendades sõnu, nagu *üle*, *aadressil*, *suhtes*, *kohta*. Näiteks: *Ilkumine ühiskonnakorralduse ja sellest tuleneva suunas pole aga kaugeltki ainus naljategemise viis. Adele'i ei kõiguta kriitika tema figuuri suunas.*

Täiend *erinevad* on justkui mitmuse artikkel – jutt ei käi millegi sarnasustest või erinevustest. Näiteks: *Võrreldes Soomega, kus praegu valmistab uue reaktori ehitust ette kolm erinevat kompaniid ... Eri- nevad Postimeest nõustanud juristid kinnitasid, et ... Liu konsulteerib ekspertidega kolmes erinevas linnas.*

Sõnu *tõeline/tõeliselt* kasutatakse omaduse määra rõhutamiseks. Tõeliselt mõttetud sõnad, tõeliselt ületarvitatud. Näiteks: *tõeline super- auto, tõeline maratonmäng, tõeliselt suur üleujutus. Presidendi kõne oli tõeliselt riigimehelik. Anterselva ühisstart päädis tõelise sprindifinišiga.*

„Ajakirjanduskeel”:

õhku paiskama, lauale käima, puuduma / olematu olema, jõuline/jõuliselt, -töö ja -tegevus, lisaks, samas

„Ajakirjanduskeele” all mõtlen siin keelekasutust, mille kohta inglise keeles öeldakse *journalese* – mida iseloomustavad spetsiifilised, just sellele keelevariandile omased lausekonstruktsioonid, (kujundlikud) väljendid, eelistused sõnavalikus, stambid. Näiteks eelistatakse prae- gusaja eesti „ajakirjanduskeeles” verbi *tahtma* asemel järjekindlalt *soovima*, *hakkama* asemel *asuma*, *maitsma* asemel *mekkima*, *minema* asemel *suunduma* jm. Samuti on just ajakirjanikule omane arvata, et küsimus või lubadus tuleb tingimata *õhku paisata* – *esitama* või *andma* jääb kahvatuks. Ettepanek või idee aga *käiakse lauale*. Need ja järgnevad stampväljendid on, nagu öeldud, vaid osa sellest keeleteoimetaja jaoks tüütust, kuid võimaliku uurija jaoks huvitavast nähtusest.

Harva paindub ajakirjaniku keel ütlema, et midagi *ei ole*. Selle asemel tuleb kindlasti öelda, et miski *puudub*, veel parem – *on olematu*. Viimase väljendiga võidakse silmas pidada ka, et midagi on *vähe*, miski on *nõrk* või *vilets*. Näiteks: *Lastetoetus on olematu. Euroopa majanduskasv on olematu. Kindlustunne on olematu.*

Puuduma toob sageli kaasa kantseliidimaigulise lauseehituse: *Mis saab aga sellest rühmast vanematest, kes oleksid õigustatud vanemapensionile, kuid neil teise pensionisambaga liitumine puudub?* (Võimalik parandus: *Mis saab aga neist vanematest, kel oleks õigus saada vanemapensioni, kuid kes pole teise pensionisambaga liitunud?*)

Jõuliselt võiks saada esikoha ajakirjanike lemmik-määrsõnade võistlusel, kui niisugune korraldataks. Mida kõike jõuliselt ei tehta! Näiteks: *Tallinna trammi- ja trollibussikoondis vähendas jõuliselt kahjumit. Eriti jõuliselt otsitakse töötajaid ekspordi harudesse. Gazprom palkab Londonis jõuliselt töötajaid. Sooja hind ähvardab jõuliselt kerkida. Odavlennufirmad suunduvad jõuliselt Soome. Haridus kolib jõuliselt internetti ja telefoni. Iirimaa tahab eriti jõuliselt säilitada oma 12,5-protsendist ettevõtluse maksu.*

Liiasused on *-töö* ja *-tegevus*. Lause *Teetöölised parandavad teid* kõlab kantselseikeeles teadupärast *Teetööliste poolt teostatakse teede parandust*. Ajalehes esinevad seda tüüpi laused väikese täiendusega, mis asja sugugi ei paranda: mitte lihtsalt *parandust*, vaid *parandustööd*. Hoonet ei hakata lammutama, vaid *algavad hoone lammutustööd*. See, mis meil elamislubadega tehti, oli *elamislubade vahendustegevus*. Probleem pole mitte ainult liigeses ja mõttetus sõnas, tihti kaasneb sellega kokku- ja lahkukirjutamise viga: viga: kui fraasis olev verb on sihiline (nagu on *lammutama*, *vahendama*), ei saa kolmeosalises ühendis kokku kirjutada kaht viimast sõna (*lammutustööd*, *vahendustegevus*), sest omavahel on tihedamalt seotud hoopis kaks esimest (*hoone lammutamine*, *elamislubade vahendamine*). Lahendus on kirjutada kõik lahku (*hoone lammutamise tööd*, *elamislubade vahendamise tegevus*) või loobuda tarbetust sõnast.

Lisaks hakkab välja tõrjuma sõnu *peale* ja *pealegi*. Selline mulje jääb, lugedes lauseid, nagu „*Lisaks nutitelefonide laiemale levikule suureneb ka nende seadmete hulk, mis vajavad mobiilset internetiühendust. Lisaks sülearvutitele nõuavad tulevikus kiiret mobiilset ühendust tahvelarvutid, e-lugejad ja mängukonsoolid,*” *lisa ta*.

Sel sõnal on ka teine funktsioon – teksti sidususe kujundaja. Kui sõnaga *lisaks* alustatakse juba iga teist-kolmandat lauset, annab see

tunnistust kirjutaja alateadlikust (ja mitte just õnnestunud) püüdest luua sidusat-ladusat teksti. Tüüpiliselt algab seesuguses tekstis suur osa lauseid ka sõnaga *samas*.

„Ajakirjanduskeele” eraldi alajaotuse võiks moodustada spordi-reporterite kõnepruuk: näiteks tulemusi ei saavutata, vaid neid *tehakse* või *näidatakse*, sportlased aga ei ole kunagi lihtsalt vigastatud, vaid *vaelevad vigastuse küüsis*, samuti ei kuulu nad ühte või teise võistkonda, vaid kindlasti võistkonna *ridadesse*. Aga jäägu see jaotus praegu sinnapaika. Hea meel oleks jätta sinnapaika ka kõik need sõnad, mida siin kirjeldasin.

Kas vaeb või vaagib?

Sirje Mäearu

Maire Raadik

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldajad

22. jaanuaril 1981 otsustas vabariiklik õigekeelsuskomisjon ehk VÕK lubada kaheti pöörata osa kaheasilbilise tüvega tegusõnu, mille *ma-* ja *da-*tegevusnimi on III vältes. 1976. aasta ÕSis jagunesid need sõnad viie muuttüübi vahel, kooligrammatikates paiknesid aga *õppima-* ja *muutuma-*tüübis. „Kirjakeele teatajas” otsust selgitanud Udo Uibo nentis, et VÕKi otsus kooligrammatikate *õppima-*tüüpi siiski päriselt ei kata: *õppima-*tüüpi kuulub ka 1976. aasta ÕSis 108. tüüpi [*lugema*] liigitatud sõnu.¹ Kuna selles tüübis on õigekeelsuslikult raskeid sõnu (nt *vaagima* : *vaagida* : *vaeb*), siis andis vabariiklik õigekeelsuskomisjon lubaduse ka see tüüp kõne alla võtta. Kahjuks VÕK seda teha ei jõudnud, sest ta tegevus vaibus.

1999. ja 2006. aasta ÕSis on *lugema*-sõnad 57. tüübis, kokku on selles 24 sõna. Neist ühel, sõnal *pügama*, on paralleelpööramise *pöan* ehk *pügan* andnud juba Elmar Muuk oma „Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus”.² 1999. aasta ÕSis lisandus sõna *liguma* puhul astmevahelduslikule pööramisele (*liguma* : *leob*) astmevahelduseta pööramine (*liguma* : *ligub*) ning sõna *kudema* puhul astmevahelduslikule pööramisele (*kudema* : *koeb*) astmevahelduseta pööramine (*kudema* : *kudeb*) argikeeles. Sõna *vajuma* puhul lisati aga 1999. aasta ÕSis astmevahelduseta pööramisele *vajuma* : *vajub* astmevahelduslik *lugema*-pööramine (*vajuma* : *vaob*) luulekeeles.

Seda, et *lugema*-tüübis on õigekeelsuslikult raskeid sõnu, näitavad ka tegelik keelekasutus ja eesti keele instituudi keelenõuandele esitatud küsimused. Keelenõuandest on küsitud eeskätt sõna *vaagima*

¹ *õppima-* ja *muutuma-*tüüpi verbide muutmine. Otsus 22. jaanuarist 1981. Selgitab Udo Uibo. – Kirjakeele teataja 1979–1983. Õigekeelsuskomisjoni otsused. Koostanud T. Erelt, H. Saari. Tallinn: Valgus, 1985, lk 32.

² Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Koostanud E. Muuk. Kolmas, muutmatu trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1934.

muutmist.³ Selle verbi nõrga astme vormid on senise normi kohaselt laadivahelduslikud, nt *vaen*, *vaeb* (mitte *vaagin*, *vaagib*), *vaetakse* (mitte *vaagitakse*), *vaeti* (mitte *vaagiti*). Üks kord on keelenõuandest küsitud ka sõna *saagima* kohta, internetis on aga peale *vaagima*- ja *saagima*-sõna näha normist erinevat pööramist teistegi *lugema*-tüübi sõnade puhul, nagu *kudema*, *küdema*, *näuguma*, *praadima*, *põdema*, *sugema*, *taguma*.

ÕSi uue trüki ilmumise eel on asjakohane kaaluda, kas peale sõnade *piigama*, *liguma*, *kudema*, *vajuma* vajaks veelgi mõni *lugema*-tüübi sõna rööpse pööramise võimalust. ÕSi koostajate hinnangul on selliseid sõnu praegu kaks, *vaagima* ja *näuguma*, lisaks tuleks täpsustada sõnade *kudema*, *hauduma* ja *laadima* pööramist. Olgu öeldud, et paralleelset *õppima*- või *muutuma*-tüübi kohast pööramist nägi juba 1980ndate keskel mitme *lugema*-tüübi verbi (*vaagima*, *näuguma*, *hauduma*, *laadima*) puhul ette Henn Saari, kelle koostatud morfoloogia esituse üldsüsteem oli aluseks 1999. aasta ÕSi koostajaile.

vaagima ja näuguma

vaagima-sõna pöördub ÕS 2006 järgi *lugema*-tüübi järgi: nagu *loeb*, *loeme*, *loetakse*, *loetud*, nõnda ka *vaeb*, *vaeme*, *vaetakse*, *vaetud*. Google'i otsingutulemused näitavad normikohaste laadivahelduslike muutevormide kõrval rohkelt vältevahelduslikke, *õppima*-tüübi kohaseid vorme, nt ajaleht *vaagib* erinevaid võimalusi; ELi välisministrid *vaagivad* olukorda araabia maades; Tallinnas *vaagitakse* teaduskogude tulevikku. Mõne vormi puhul ületab vältevahelduslik pööramine laadivahelduslikku, vrd nt *vaeb* ja *vaagib* vastavalt 158 ja 370 kasutusjuhtu eestikeelses Google'is (07.03.2012). Analoogne on tegusõna *näuguma*, mille normikohase laadivaheldusliku pööramise kõrval (*näuvad*, *ei näu*) levib alternatiivne vältevahelduslik pööramine, nt meie kass ei *näugu* peaaegu üldse; statistikud *näuguvad* selliste kohtade juures.

ÕSi koostajate hinnangul on mõlema sõna puhul otstarbekas lubada senise laadivaheldusliku (*lugema*-tüüp) pööramise kõrval ka vältevahelduslikku (*õppima*-tüüp):

vaagima : *vaeb* ja *vaagib*
näuguma : *näub* ja *näugub*

³ Erelt, Tiiu 2000. Mis on eestlasele eesti morfoloogias raske? – T. Erelt, M. Erelt, M. Raadik, T. Leemets, S. Mäearu. Keelenõuanne soovitab 2. Koostanud ja toimetanud T. Erelt, M. Raadik. Eesti Keele Sihtasutus, lk 77.

hauduma, kudema ja laadima

Sõnade *hauduma* ja *kudema* puhul on ÕSi koostajad kaalunud olemasoleva rööpsuse laiendamist ning seekõrval ka tähenduspiiride täpsustamist. Probleem on selles, et nende sõnade puhul on pööramine sageli seotud tähendusega.

hauduma-sõnu on ÕS 2006-s fikseeritud kaks. Üks *hauduma* tähendab 'hautav olema; soojuse, niiskuse mõju all olema' ja selle pööramine on senise normi järgi käinud astmevahelduseta *muutuma*-tüübi järgi: munad *hauduvad* kana all; liha *haudub* potis. Teine, sihitislik *hauduma*-verb tähendab 'loote arenemiseks mune soojendama; soojuse ja niiskusega mõjutama; sepitsema, plaanitsema' ja selle pööramine on käinud laadivaheldusliku *lugema*-tüübi järgi: lind *haub* pesal; *haub* äikest; *haub* muremõtteid. Selle teise *hauduma*-homonüümi puhul on näha tendentsi *muutuma*-tüübi järgi pööramisele, nt emasind *haudub* pesal; seda plaani *hauduti* juba mõnda aega. Tegelikule keeletarvitusele toetudes oleks otstarbekas laiendada *muutuma*-pööramist ka sellele homonüümile ja mõõnda kirjakeeles senise astmevaheldusliku pööramise kõrval ka astmevahelduseta pööramist.

hauduma 'loote arenemiseks mune soojendama; soojuse ja niiskusega mõjutama; sepitsema, plaanitsema': *haub* ja *haudub*

kudema-sõna puhul andis 1976. aasta ÕS astmevaheldusliku *lugema*-pööramise (*kudema* : *koeb*), 1999. aasta ÕSis lisati rööpvõimalusena astmevahelduseta *elama*-pööramine (*kudema* : *kuden*) argikeeles. Kuivõrd tähenduses 'paljunemiseks mune ja seemnevedelikku vette heitma' on tegelikus tarvituses levinud nii *lugema*- kui ka *elama*-tüübi kohane pööramine, seevastu tähenduses 'logelema, olesklema' on peaaegjalikult näha vaid astmevahelduseta *elama*-pööramist, on ÕSi koostajad kaalunud esitada järgmises trükis kaks *kudema*-verbi. Esimene *kudema* tähenduses 'paljunemiseks mune ja seemnevedelikku vette heitma' saaks laadivaheldusliku *lugema*-tüübi kõrval rööpse pööramise astmevahelduseta *elama*-tüübi järgi (kalad, konnad *koevad* ja *kudevad*). Teine, argikeelde kuuluv *kudema*-verb tähenduses 'logelema, olesklema' saaks üksnes *elama*-tüübi kohase pööramise (*kudeb* terve päeva toas, ei lähe õue).

Üsna samasugune probleem on *laadima*-verbiga. Senise normingu järgi on pööramine seotud sõna tähendusega: kui tegevuse tulemuseks on laadung, last, tuleb pöörata *laadida* : *laadin*; kui tulemuseks on aga laeng, laetud olek, tuleb pöörata *laadida* : *laen*. Selle järgi *laadime* vagunit, laeva ning *laeme* püssi, piipu ja akut. Vaidlusi on aga põhjustanud uuema aja asjad, täpsemini informaatikatähendus. Kasutus on olnud kõikuv juba oskussõnastikes. „Eesti-inglise-vene-saksa infosõnastiku” (1977) artiklis „laadimismoodul” on seletus 'tervikuna *laetav* programmiosa' – seega *laadima* : *laen*.⁴ „Inglise-vene-eesti arvutisõnastiku” (1991) artiklis „loadable” on seletus 'mitteresidentne, välismälust laaditav', artiklis „loadable font” seletus 'printeri v kuvari märgigeneraatori mällu laaditav kirjakeer’ – seega *laadima* : *laadin*.⁵ Heikki Vallaste peetava e-teatmiku artiklis „load (2)” on seletus „Te lihtsalt sisestate vajaliku programmi nime ning opsüsteem *laadib* selle mällu ja käivitab” – taas *laadima* : *laadin*.⁶ „Arvutikasutaja sõnastik” (1. trükk 1996, 4. trükk 2008) annab artiklis „load” juba selge juhise: *laadima* : *laadin*.⁷

⁴ Eesti-inglise-saksa-vene infosõnastik. Koostanud U. Agur, A. Ariste, H. Johani, R. Kull, I. Pärtelpoeg, H. Saari. Tallinn: Valgus, 1977.

⁵ Inglise-vene-eesti arvutisõnastik. Koostanud U. Agur, V. Hanson, R. Kull. Tallinn: Eesti Majandusjuhtide Instituut, 1991.

⁶ E-teatmik (inglisekeelsete info- ja sidetehnoloogia terminite seletav sõnaraamat). <http://vallaste.ee/>.

⁷ Arvutikasutaja sõnastik. Inglise-eesti. Koostanud V. Hanson, A. Tavast, toimetanud U. Agur. Tallinn: Ilo, 1996.

ÕS 2006 on siin järginudki arvutisõnastike enamiku loogikat, mille järgi on arvutis toimuva tegevuse tulemus n-ö laadung, last (kasutuskohta viidud ressurs), mitte laetud olek, ning see lubab pöörata *õppima*-tüübi eeskujul *laadima* : *laadin*.

Küsimusi nende kolme verbi – *hauduma*, *kudema*, *laadima* – puhul siiski on ja eelkõige selle kohta, kas pürgida rööpsuste esitamisel suurema universaalsuse poole või arvestada siiski tegelikku tarvitust. Kas näiteks normida *hauduma* tähenduses 'hautav olema; soojuse, niiskuse mõju all olema' rööpselt nii *muutama*- kui ka *lugema*-tüübi järgi, ehkki tegelikus tarvituses näeb *lugema*-pööramist siin üliharva? Kas normida *kudema* tähenduses 'logelema, olesklema' nii *elama*- kui ka *lugema*-tüübi järgi, kuigi tegelikult pööratakse selles tähenduses valdavalt *elama*-tüübi järgi? Kas soovitada *laadima*-sõna puhul vabadust pöörata mis tahes tähenduses nii *lugema*- kui ka *õppima*-tüübi järgi, ehkki tegelikkuses tehakse vanemate asjade puhul võrdlemisi kindlat vahet (*laadib* vagunit, *laeb* püssi), küll aga kõigub uuemate tarvitus (*laeb* või *laadib* akut, faile).

Kõiki rahuldavat lahendust on raske leida, kuid silme ees tasuks hoida üldtendentsi, mille järgi on norminguid sätitud Elmar Muugist alates: uued rööpvormid lisanduvad eeskätt astmehelduseta või siis vältevahelduslikest tüüpidest (*elama*-, *muutama*-, *õppima*-tüüp), mitte aga laadivahelduslikest (*lugema*-tüüp). Sellel põhineb ka ÕSi koostajate soovitus: inimene *vaeb* ja ka *vaagib* võimalusi; kass *näub* ja ka *näugub*; lind *haub* ja ka *haudub* pesal, kuid liha *haudub* potis (mitte: liha haub potis), munad *hauduvad* kana all, jalad *hauduvad* saabastes; kalad *koevad* ja ka *kudevad*, kuid inimene *kudeb* (mitte: inimene koeb); *laeme* püssi, kuid *laadime* vagunit ja faile (mitte: *laeme* faile), *laeme* ja ehk siiski ka *laadime* akut.

Ülevaade

- - - - -

Keeletehnoloogia rakendustest eesti keeles

Haldur Õim

Tartu ülikooli emeriitprofessor

Neeme Kahusk

Tartu ülikooli teadur

Termin *keele tehnoloogia* (ingl k *language technology*) võeti kasutusele Euroopa Liidus 1990ndate alguses; varem oli üldmõisteks *arvuti-lingvistika* (*computational linguistics*), ingliskeelses maailmas kasutatakse suurel määral senini rakenduste puhul terminit *natural language processing* (NLP). Lähteks oli ELi põhimõte, et liikmesriikidel on õigus säilitada oma riigikeel kogu asjaajamises (igal juhul riigisiselt) ehk et EL on ja jääb oma asjaajamises mitmekeelseks. See on praegusenigi nii: ükski ELi liikmesriik pole loobunud oma riigikeelest. Samas tõdeti aga, et reaalselt ei ole see võimalik, kui asjaajamine toimub vaid paberil. Igal liikmesriigi keelel peab olema keeletehnoloogiline tugi, mis võimaldab infotehnoloogilistele vahenditele tuginevat infovahetust. Mõeldud pole kaugeltki ainult masintõlget tavalises mõttes, ennekõike on vaja, et ka riigisisene keelelises vormis esitatud info oleks elektrooniliselt kättesaadav ja töödeldav ning ka vahetatav. Selleks algatati mitu europrogrammi (Danzin 1992). Eesti arvutilingvistid liitusid kogu üritusega programmi Copernicus kaudu 1994.–1995. aastal¹ ning võiks öelda, et päris jõuliselt: alates kõnetehnoloogiast, korpustest jt keeleressursidest morfoloogia, süntaksi, semantika ja pragmaatika jm tavalise teksti töötluse aladeni.²

¹ Siis ei olnud Eesti veel ELis.

² Populaarset ajaloolist ülevaadet vt nt Õim 2009; detailsemalt on asjade kulgu kirjeldatud artiklis Koit jt 2006.

Edasise arengu mõjutajatest tuleb kindlasti märkida kaht. Esiteks, aastal 2004 käivitati haridus- ja teadusministeeriumi algatusel „Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010” ja seejärel „Eesti keele arengukava 2011–2017”, kus mõlemas on peatükk „Eesti keele keeletehnoloogiline tugi”. Neis sõnastatud töid koordineerib Eesti keelenõukogu ja selle kodulehelt (ekn.hm.ee) võib leida ülevaate nii tehtust kui ka kavandatust. Teiseks tuleb mainida 2006. aastal sündinud riiklikku programmi „Eesti keele keeletehnoloogiline tugi 2006–2010”, mis sai jätkuprogrammi „Eesti keeletehnoloogia 2011–2017” (www.keeletehnoloogia.ee). Muidugi ei ole keeletehnoloogilisi rakendusi tehtud ainult nende programmide raames.

Keeletehnoloogia rakendused on väga kirju ala – juba sellepärast, et keeletehnoloogia, selle valdkonnad ja vormid (kirjalikud tekstid ja suuline suhtlus, ametlikud, ajakirjandus-, ilukirjandus- ja muud tekstid ning igasugune vahetu suhtlus) on väga mitmetahulised.

Tekstitöötlus ja rakendused

Mõttekas on teha vahet ühelt poolt lõppkasutajale mõeldud süsteemidel (olgu neiks kasutajaiks masstarbijad või mingi kitsa ala spetsialistid) ja teiselt poolt vastava tarkvara arendajatele endile mõeldud vahenditel. Viimastel on palju pikem ajalugu ja selle arengu (lühü)ülevaate kaudu saab anda mingi raampildi keeletehnoloogia arengukäigust uusimate (lõppkasutajale mõeldud) rakenduste juurde. Siinkohal peame eelkõige silmas eesti keele töötlemiseks loodud analüüsi-sünteesiprogramme: morfoloogia, süntaks, semantika (pluss leksikoloogia ja leksikograafia) ning pragmaatika.

Morfoloogiast alustades: siin pole sündinud palju uut, kuid nt praegune sõnakupõhine morfoloogiline analüsaator-süntesaator (ESTMORF), mis on kasutusel eesti keele spelleris, poolitajas, liitsõnade analüüsis ja teistes rakendustes (vt www.filosoft.ee), aga mis on vajalik ja kasutusel ka kõigi kõrgemate keeletasandite analüüsiks, loodi juba üle kümne aasta tagasi (TÜ ja OÜ Filosoft koostöös). Seda on aga vaja pidevalt ümber teha, mitte ainult täiendamiseks ja vigade parandamiseks, vaid ka selleks, et seda kasutavad programmid üha uuenevatel riist- ja tarkvaraplatvormidel töötada saaksid. Sama kehtib eesti keele instituudis arendatava nn reeglipõhise morfoloogiaprogrammi kohta.

Süntaksianalüsaator (sellega tegeldakse TÜs) on läbi teinud keerulisema arengu. Algvariandi aluseks oli kitsenduste grammatika (töötati

välja Soomes 1980/90ndate vahetusel), mis lause morfoloogiliselt analüüsitud sõnavormide järjendit sisendina kasutades määrab lausliikmed (predikaat, subjekt, objekt, adverbiaalid).³ See on lineaarne esitus, milles ei kajastu lausesisene fraaside hierarhia. Järgmiseks sammuks oli programm, mis teisendab selle lineaarse esituse hierarhiliseks ehk puukujuliseks⁴ struktuuriks. Selliste puukujuliste struktuuridena analüüsitud lausekorpused on tuntud puudepankadena (ingl k *treebank*). Eesti keele süntaksipuude panka on arendatud koostöös Põhjamaade keeletehnoloogidega. Väärrib märkimist, et 2010. a toimus Tartus üheksas rahvusvaheline puudepankade ja lingvistiliste teooriate konverents⁵. Olemasolevatest süntaksianalüüsi vahenditest saab üldise ülevaate veebilehel <http://vvv.cs.ut.ee/~kaili/grammatika/>.

Süntaktilise analüüsi väljund on nii lausete semantilise kui ka pragmaatilise analüüsi sisendiks, aga vajalik ka kõnesünteesis, sest sünteeskõne loomulikkus sõltub suurel määral lauseintonatsioonist, see on aga otseselt seotud lause süntaktilise liigendusega. Selle ülesande lahendamiseks on eestikeelse kõnesünteesi arendajad just viimastel aastatel hoolega tegelema. Kuid lisaks tugineb süntaksianalüüsaatorile selline oluline rakendus nagu grammatikakorrektor (praegu olemasolev grammatikakorrektor tunneb ära koma-, ühildumis- ja reksioonivigu, kuid töö on pooleli). Samuti on see kasutatav infootsingus, nt nimi-sõnafraaside tuvastaja aitab leida mitmesõnalisi termineid, ja tekstide sisukokkuvõtete tegemise programmi prototüübis, mis teksti (lausete) struktuuri ja sõnasageduste põhjal leiab tekstis kõige informatiivsemad laused ja esitab need sisukokkuvõttena (vt <http://math.ut.ee/kaili/est-sum2009/>). Kõnealust süntaksianalüüsaatorit on kohaldatud ka eesti suulise kõne ja murdetekstide analüüsimiseks.

Semantikaalased tööd jagunevad leksikaalse ja lausesemantika vahel. Lausesemantikaga on tegeldud mõned aastad ja olemas on küll kontseptuaalne mudel, kuid automaatset lauseanalüüsi ennast on vaid katsetatud. Põhiidee on selles, et süntaksianalüüsi väljundina saadud struktuuris tuleb kõigepealt süntaktilised kategooriad, nagu subjekt, objekt, adverbiaal, asendada semantiliste rollimõistetega, nagu agent

³ Aastal 2000 kaitses Kaili Müürisep TÜs doktoritöö „Eesti keele arvutigrammatika: süntaks”.

⁴ *Puu* on graafiteooriast üle võetud süntaksitermin.

⁵ Ettekanded avaldati Põhja-Euroopa Keeletehnoloogia Assotsiatsiooni NEALT toimetiste sarjas.

e tegija, kogeja, vahend, põhjustaja jne; ja lisada lausest tulenevad järeldused, mis fikseerivad selle, mis lauses kirjeldatud tegevuse või sündmuse järel maailmas on teisiti. Ehk siis lausesemantikast ei huvita niivõrd lause kui keeleline struktuur, vaid lausetega kirjeldatavate tegevuste, sündmuste jne struktuur (vt nt Õim jt 2009).

Leksikaalne semantika tegeleb sõnade, aga täpsemini leksikaalsete üksuste (ja need võivad olla mitmesõnalised – vrd kas või ühend- ja väljendverbe) tähendustega. Eesti keele puhul on ilmselt tuntuim keeletehnoloogiline väljund eesti keele tesaurus EstWN (www.cl.ut.ee/ressursid/teksaurus), semantiline andmebaas, mis on üles ehitatud mõistepõhiselt: selle üksusteks on sünohulgad (samatähenduslikud sõnad), mis on omavahel süstemaatiliselt seotud semantiliste seostega, nii hierarhilistega (nt hüponüümia-hüperonüümia: *vesi – vedelik*) kui ka funktsionaalsetega (nt põhjus-tagajärg: *tapma – surema*).

Selle poolest erinebki see näiteks Eesti keele seletussõnaraamatust (www.eki.ee/).

Tesauruse koostamine oli üks esimesi töid, kus liitusime vastava europrojektiga EuroWordNet (1997) – projektiga, mille raames töötati välja mitmekeelne tesaurus, kus üksikute keelte tesaurused on seotud nn *Interlingual Index*'i (ILI) kaudu. EstWN koostamine kestab senini. *Wordnet*-tüüpi andmebaaside olulisust iseloomustab ehk kõige selgemini fakt, et neid on praeguseks üle maailma loodud kümnete keelte jaoks ning eksisteerib ka *Global WordNet Association* (<http://globalwordnet.org/>), mis neid ühendab. Olulisus tuleneb mitte ainult võimalusest tesaurusi juba praegu kasutada keeletehnoloogilistes rakendustes (nt lausete-tekstide semantilises analüüsis ja tõlgendamises, kus ka meie seda teeme), vaid asjaolus, et niimoodi ehitatud andmebaasis sisaldub teatud mõttes vastava keele, selle kõnelejate maailma mudel, mida saab teiste keelte omaga võrrelda. Samahästi võime samade põhimõtete järgi luua andmebaase kitsamate valdkondade mudelitena alates nt mingist looduse- või kultuurivaldkonnast ja lõpetades õlletootmistehnoloogiatega (seda on tehtud). Siis ei ole see enam keeletehnoloogia, sest keel on vaid üks osa, vaid keelevahendeid kasutav *ontoloogia*⁶ ja sellega tegeleb nt *semantiline veeb*.

On ka hoopis teist tüüpi, kuid siiski sõnavaraga tegelejatele mõeldud rakendusi: eesti keele instituudis leksikograafidele loodud sõnastike koostamist ja haldamist abistavad tarkvarasüsteemid. EELEX on üldine

⁶ Infotehnoloogias on sel mõistel teine sisu kui filosoofias.

sõnastike veebipõhine haldussüsteem, mis ühendab sõnastike koostajatele ja toimetajatele vajaliku tarkvara ja keeleressursid. EELEXiga on ühendatud eesti keele reeglipõhine morfoloogiatarkvara (see on välja töötatud EKIs) ja EELEXi avalikus laiatarbeversioonis kakskeelsete sõnastike jaoks kasutatav kakskeelsete sõnastike põhi — Eesti-X sõnastiku (EXS) andmebaas, kus on juba olemas eesti märksõna kohta käivad andmed, nt sõnaliik, muutevormid, tähendusjaotus, näitelauseid jm. Sihtkeele (tõlkevastete) info lisab uue kakskeelse sõnastiku koostaja (vt <http://eelex.eki.ee>).

Pragmatika tegeleb suhtlusega ning fookuses ei ole keele vormilised struktuurid (nt laused), vaid suhtlusüksused ja suhtlust korraldavad seaduspärasused. Ehkki keeleline suhtlus toimub keeleväljendite abil ja nii tuleb ka suhtluse arvutimudelite puhul tehnilises mõttes neist alustada, piirdume siin siiski suhtlusmudeli enda ja selle mõne rakendusega. Pragmatika on keeletehnoloogia aspektist meil Eestis keskendunud dialoogi modelleerimisele (suhtlus üldises mõttes on ju palju laiem). Sellega on tegeletud peamiselt TÜs alates vähemalt 1980. aastatest, kuid esimesed arvestatavad rakendused (nende prototüübid) on pärit selle sajandi algusest. Dialoogsüsteemi töö alus on suhtlusaktide tuvastamine (küsimus, vastus, täpsustav küsimus, selgitus jne – kokku üle saja erineva akti) ja laias mõttes suhtlusreeglid: dialoog on kahe partneri interaktsioon ja kui üks partner on kasutanud teatud suhtlusakti, siis ootab ta sellele teiselt kindlat tüüpi reaktsiooni. Mõeldud on muidugi inimese-arvuti dialooge. Dialoogi teoreetilises mudelis huvitas meid n-ö mitteühtivate huvidega partnerite dialoog, kus üks partner püüab teist panna tegema midagi, mis teda huvitab (palumine, veenmine, käskimine, ähvardamine), sest see võimaldas modelleerida ka partnerite arutluskäike. Praegu on reaalses rakendustes mõeldavad siiski palju piiratumate suhtluseesmärkidega dialoogid, nt infohankimisdialoogid, kus arvuti tuvastab kasutaja suhtluseesmärgi ja annab vastuseks tema andmebaasis oleva info, vajadusel esitades ise täpsustavaid küsimusi. Nii ongi loodud nt dialoogsüsteemide prototüübid Reisiagent, mis annab infot lennukite väljumisaegade kohta Tallinna lennujaamast, või Teatriagent, mis annab infot Eesti teatrite mängukavade kohta. Uuematest rakendustest võib viidata hambaravi demosüsteemile www.dialoogid.ee/hambahaldjas/ (tasub täiesti proovida, sest vastaja teatab isegi igaks juhuks, et ta on arvuti) ja veel konkreetsemalt dialoogsüsteemile Zeld: www.igemeravi.ee/. Nende autoriks on TÜ arvutiteaduse instituudis doktoritöö kaitsnud Margus Treumuth.

Tekstitöötuse osa lõpetuseks lühidalt ka selle ehk kõige enam räägitud rakendusest – masintõlkest ja selle seisust eesti keeletehnoloogias. Masintõlge oli teatavasti üks esimesi rakendusi, millega hakati tegelema kohe pärast arvutite kasutuseletulekut. Peagi selgus aga, et probleem on palju keerulisem, kui algul arvati (suur kakskeelne sõnastik ja formaalsed ülekandereeglid grammatikas). Tõsisem töö soikus pikaks ajaks. Uus tõus algas 1990. aastatel, kuid juba hoopis teiste meetoditega, nn statistilise masintõlkena. Selle aluseks on paralleelkorpused, s.t korpused, mis sisaldavad kahe huvipakkuva keele tõlgitud tekste ja kus ühe keele teksti iga lause puhul on viide selle vastele (tõlkele) teises keeles (selliste vastavuste kehtestamist nimetatakse joondamiseks). Siit edasi on võimalik liikuda joondamisele fraaside ja ka sõnade tasemel. Statistiline on tõlkimine selles mõttes, et lähtekeele lauset tõlkima hakates leitakse statistiliselt selle osade (fraaside) kõige tõenäolisemad vastused sihtkeeles.⁷

Eestis (TÜs) on tegeldud statistilise eesti-inglise masintõlkega alates 2000. aastate keskelt. 2009. lülitas teatavasti ka Google eesti keele oma tõlketeenusele (<http://translate.google.com>). TÜ eesti-inglise masintõlke süsteemi demoversiooni (pluss võrdlust Google'iga) võib vaadata <http://masintolge.ut.ee/> ja statistilise masintõlke printsiibi demo aadressil <http://masintolge.ut.ee/mt-for-kids>.

Kõnetehnoloogia rakendused

Kõnetehnoloogiaga tegeldakse TTÜ küberneetika instituudis (kõnesüntees ja -tuvastus) ning eesti keele instituudis (kõnesüntees). Uusi ja uudseid rakendusi on viimastel aastatel tulnud enim just selles valdkonnas, eriti kõnetuvastuses (kõnesünteesis on sisendiks tekst ja väljundiks kõne, kõnetuvastuses on sisendiks kõne ja väljundiks tekst).

Kõnetöötuse teeb keeruliseks esmajoonel asjaolu, et erinevalt tekstist ei ole kõne kirjeldatav üksikute (kirja)märkide jadana. Tähtedele vastavad kõnes küll häälikud, kuid häälikute konkreetsed omadused varieeruvad oluliselt sõltuvalt naaberhäälikutest. Näiteks teame, et *m* on heliline häälik, aga sõnas *lehm* hääldub ta helituna. Selliseid detaile tuleb kõnesünteesis arvestada. Kõnesüntees ei saa seisneda ka sõnade üksiktähtede kaupa hääldamises, kõne on pidev. Lisandub ka

⁷ Vt lähemalt nt Kaalep, Heiki-Jaan; Mare Koit 2010. Kuidas masin tõlgib. – Keel ja Kirjandus, 10.

prosoodia – nt sõnades rõhulised-rõhuta silbid, lausetes intonatsioon, seega peab kõnesüntesaator tundma nii sõnade kui ka lausete struktuuri. Kõnetuvastus on veelgi keerulisem ja tehnilistest lahendustest sõltuvam, sest füüsiliselt on kõne ju lihtsalt akustiline signaal. Tõsi küll, väga spetsiifilise struktuuriga signaal, mille iseärasusi hakati vastavate aparatuuridega uurima juba 1950ndatel.⁸ Järgnevalt on tutvustatud ainult viimaste aastate olulisemaid rakendusi.

Kõnesüntees: eestikeelne kõnesüntesaator valmis juba aastal 2002 ja selle põhitegijatele Einar Meistrile (Küberneetika instituut), Meelis Mihklale ja Arvo Eegile (EKI) ning Heiki-Jaan Kaalepile (OÜ Filosoft) anti 2003. a Eesti Vabariigi teaduspreemia. Üks uusimaid rakendusi on eestikeelsete elektrooniliste tekstide lugemissüsteem (<http://elte.eki.ee/>), mis on mõeldud nägemispuudega inimestele ning mille abil saavad nad lugeda uudiseid, ajalehti, raamatuid ning kuulata heliajakirju ja heliraamatuid (loodud 2009–2010).

Loomisel on subtiitrite ettelugemissüsteem nägemispuudega inimestele, kes telepilti näevad, aga teksti ei näe või ei suuda lugeda. Eesti keele instituudi, rahvusringhäälingu ja pimedate liidu koostöös on käimas esimesed katsetused. Süsteem peaks valmima aastal 2012.

Kõnetuvastus: siin on just viimastel aastatel tulnud hulk uudseid rakendusi, mis on ka arusaadav, sest kõnetuvastussüsteemidena on enamik neist kasutatavad nt mobiiltelefonides.

Näiteks **Kõnele** (2011) – Reaalajalist kõnetuvastust võimaldav suure sõnavaraga rakendus Androidi platvormil. Saadaval tasuta *Android marketis*: (<https://market.android.com/details?id=ee.ioc.phon.android.speak>);

Arvuta (2011) – Rakendus Androidi platvormile, millega saab suuliselt suheldes teha aritmeetilisi tehteid, mõõtühikute teisendusi, valuutateisendusi, kaardipäringuid. Saadaval tasuta *Android marketis*: <https://market.android.com/details?id=ee.ioc.phon.android.arvutaja>;

⁸ Kõnetehnoloogia tehnilisest poolest või lähemalt lugeda asjatundjate kirjutistest (nt ilmus Küberneetika instituudi 50. juubelile pühendatud Horisondi 2010. aasta 5. numbris Einar Meistri ja Tanel Alumäe pikk kirjutis „Kuidas arvuti kuulab ja kõneleb“).

Diktofon (2011) – Rakendus Androidi platvormile, millega saab salvestada pikemaid kõnelõike ning lasta neid kõnetuvastustehnoloogia abil automaatselt transkribeerida, saadaval tasuta *Android marketis*: https://market.android.com/details?id=kaljurand_at_gmail_dot_com.diktofon.

Kõnesalvestuste brauser <http://bark.phon.ioc.ee/tsab> (2010) – Võimaldab sirvida raadiosaadete transkriptsioone, kuulata vestlussaadete salvestusi koos sünkroonsete transkriptsioonidega, samuti otsida märksõnade abil infot raadiosaadete arhiividest, leida sisult sarnaseid saateid. Lihtsalt rakendatav teistes valdkondades (nt loengud, ettekanded).

Kõnetuvastuse prototüüp radioloogia jaoks (2010; info: TTÜ Küberneetika Instituut ja AS Cybernetica). Võimaldab radioloogil arvutisse dikteerida parajasti vaadatavate röntgenpiltide kirjeldusi. Selline rakendus on olemas umbes 15 keeles, sealhulgas soome keeles, arendajaks on olnud Philips.

Kokkuvõtteks võib öelda, et eesti keele keeletehnoloogiline tugi pole sugugi nõrguke. Nagu leiab „Eesti keele arengukava 2011–2017” leheküljelt 30, võib eesti keele paigutada maailmas esimese 50 kõrgelt arenenud keeletehnoloogiaga keele hulka (ja maailmas on umbkaudu 6000 keelt).

Lõpuks viimane hea uudis: 1. märtsil toimus Eesti Keeleressursside Keskuse pidulik avaüritus (ettevalmistustööd keskuse töö alustamiseks käisid juba pikemat aega, vt www.keeletehnoloogia.ee/projektid/eesti-keeleressursside-keskus). Keskus koondab eesti keele digitaalsed keeleressursid (tarkvara, andmebaasid, teksti- ja kõnekorpused, sõnastikud jne), hakkab tegelema nende dokumenteerimise ja säilitamisega ning pakkuma kasutajatele veebipõhist teenust.

Viiteid ja kirjandust edasilugemiseks

Danzin 1992 = Towards European Language Infrastructure. Report by A. Danzin and the Strategic Planning Study Group for the Commission of the European Communities . 1992.

Koit, Mare; Tuuli Roosmaa; Haldur Õim 2006. Keeletehnoloogia suundumusi: Eesti kuulub Euroopasse. Keel ja Kirjandus, 12, lk 988–992.

Kaalep, Heiki-Jaan; Mare Koit 2010. Kuidas masin tõlgib. Keel ja Kirjandus, 10, lk 726–738.

Õim, Haldur 2009. Filoloogi mälestused sellest, kuidas eesti keel ja arvuti Tartus kokku said. Pool sajandit arvutit Tartu Ülikoolis. Tartu Ülikool, matemaatika-informaatikateaduskond, lk 87–95.

Õim, Haldur; Heili Orav; Piia Taremaa 2009. Lihtlause semantika: teoreetiline kontseptsioon ja arvutianalüüsi võimalused. Keel ja Kirjandus, 7, lk 489–504.

Uppsala ülikooli eesti keele e-kursuste neli jalga

Raimo Raag

Uppsala ülikooli nüüdiskeelte õppetoolis (*institutionen för moderna språk*) on võimalik õppida eesti keelt bakalaureuse-, magistri- ja doktoriastmel. Eesti keele bakalaureuseõpe toimub kolmel tasemel: A-kursus (algajaile), B-kursus (esimene jätkukursus) ja C-kursus (teine jätkukursus). Magistriõppes on kursusi kaks, D ja E. Iga kursuse lõpetamine annab 30 ainepunkti.

Veebipõhiste kursuste koostamist alustasime 2006. aasta sügissemestril ning praegu käib eesti keele e-õpe kolmel tasemel: A-, B- ja C-kursusel, osaliselt ka D-kursusel. Kaks esimest kursust (A ja B) koosnevad mõlemad neljast plokist: teoreetiline keeleplokk (A-kursusel põhirõhuga morfoloogial, B-kursusel süntaksil), praktilise keele plokk suulise ja kirjaliku keeleoskuse arendamiseks, tekstilugemise plokk (lugemisoskuse ning grammatilise analüüsi harjutamiseks) ning maatundmise plokk, kusjuures A-kursusel lasub põhirõhk geograafial ja tänapäeva Eesti ühiskondlikul korraldusel, B-kursusel aga poliitilisel ajalool ja kultuurilool.

Edasi tuleb üliõpilastel valida eri plokkide vahel. Kohustuslikud on kaks plokki: teoreetiline plokk (C-kursusel sõnamoodustus, D-tasemel sõnavara) ja seda toetav kirjanduse lugemise ja kirjandusloo plokk. Muud plokid on vabalt valitavad ja kombineeritavad. E-tasemel on üksainus plokk: magistritöö.

Õppejõude on praegu kolm: üks professor ja kaks dotsenti, kellest üks on osalise tööajaga.

Üldjuhul tullakse meile õppima kas soovist omandada eesti kõnekeelt või huvist Eesti vastu. Niisiis ei ole meie eesti keele õppijad filoloogiliste või lingvistiliste huvidega inimesed. Eesti taustaga on neist umbes üks kolmandik. Mõnel on eelteadmisi eesti keelest, mõnel mitte. Eelteadmised ulatuvad vaevalisest tõnkamisest ladusa keeleoskuseni. Üliõpilaste eelteadmiste heterogeensus on tegelikult omaette tõsine probleem, aga õpetuses lähtume algajast ning rootsi keelest. Õppetöö

toimub rootsi keeles, eriti algtasemetel. Sel õppeaastal on eesti keele kursustest osavõtjaid sada kümme.

Taustaks: üleminek statsionaarselt õppetöövormilt e-õppele

Aastal 2000 otsustati Lundi ülikoolis eesti keele õpe ära lõpetada. Nüüd, enam kui kümme aastat hiljem, võib nentida, et see seisund on kujunenud püsivaks. Paar aastat hiljem lõpetati ka Stockholmi ülikoolis eesti keele õpetus, põhjendusega, et Stockholm on Uppsalale lähedal. Nii sai Uppsala ülikoolist, kus õpetati eesti keelt esimest korda 1901. aastal, eesti keele akadeemilise õppe ainus kants kogu Rootsi kuningriigis.

Uppsalas arvasime teadvat, et mitte ainult Stockholmis ja Lundis, vaid mitmel pool üle kogu Rootsi elab suur hulk inimesi, kes tahaksid eesti keelt õppida, aga kel ühel või teisel põhjusel – muude õpingute, perekondlike olude või töö tõttu – pole võimalik Uppsalasse kolida või Uppsalasse sõita. Järelikult tuli toimida põhimõttel „kui mägi ei tule Muhamedi juurde, siis peab Muhamed minema mäe juurde” – ja vabaneda statsionaarsest õppetöövormist. Selleks on aga veebipõhine õpe äärmiselt sobiv. Nii sündiski otsus minna üle e-õppele ja eesti keelest sai seega Uppsala ülikooli keeleteaduskonna esimene keel, mis sellisele õppevormile üle läks. Seda pandi tähele ka ülikooli juhtkonnas, kellele eesti keel oli muidu lihtsalt üks neljakümnest ülikoolis õpetatavast keelest. Kui eesti keele e-õppekursused käima läksid ja edukaks osutusid, hakati eesti keelest kõnelema kiitvalt ja eesti keele õpet teistele eeskujuks seadma. Head kuulsust on eesti keel kui aine nautinud seniajani.

Seoses eesti keele e-õppekursuste koostamisega osalesime Uppsala Learning Labi (ULL) koolitustel. ULL on ülikooli eraldiseisev struktuuriüksus, mille eesmärk on ülikooli e-õppetegevust edendada ja koordineerida, õppejõude koolitada, toetada ning uusimate suundadega või muutustega kursis hoida. Nende töötajate abi ja toetus on olnud hindamatu.

Uppsala eesti keele e-õppekursuste raamistus

Kasutame Rootsi erafirma Ping Pong loodud samanimelist õpikeskkonda, mis mõneti sarnaneb Moodle'iga. Õpikeskkonnaga oleme rahul. Uppsala ülikool on sõlminud Ping Pongi aktsiaseltsiga lepingu, mis muu hulgas sisaldab sätet, et firma kõrvaldab avastatud programmi-vigu ning võtab kuulda tellija, st Uppsala ülikooli õpikeskkonna täiendamissoove. Nii aitavad Uppsala ülikooli Ping Pongi õpikeskkonna kasutajad oma märkuste ja soovidega aktsiaseltsil oma toodet täiustada. Kasu on mõlemapoolne.

Kui õpikeskkonnaga ollakse rahul, siis päris sedasama ei või aga kahjuks öelda virtuaalseteks kohtumisteks kasutatava tarkvara Adobe Connect Pro kohta, kus esineb tehnilisi probleeme. Adobe Connect Pro kasutamine toimub Rootsi üli- ja kõrgkoolide arvutivõrgus (*Swedish University Computer Network, SUNET*) ning on kasutajaile tasuta.

Eesti keele e-õppekursused algavad septembri esimesel nädalal ehk sügissemestri alguses ja lõpevad juuni algul ehk kevadsemestri lõpus. Sisuliselt toetuvad Uppsala eesti keele e-kursused neljale jalale: 1) helifailidele, 2) sõnavara- ja grammatikaharjutustele ja testidele ning muule lisamaterjalile, 3) kord nädalas reaajas toimuvatele virtuaalsetele kohtumistele, 4) kursuslaste omavahelisele koostööle. Õppematerjalidele pääseb ligi ainult see, kes on vastavale kursusele vastu võetud. Ligipääs on võimaldatud muidugi ainult parooli ja salasõnaga, nii et õpikeskkond on kõrvalistele isikutele suletud.

Võrgukursuste esimene jalg: helifailid

Helifailidele on salvestatud loengud. Loengud järgivad trükitud õppematerjali, milleks algkursusel on minu koostatud raamat „Õpi tundma eesti keelt” (*Lär känna estniskan. En introduktion till estniska språket; teine, täiendatud trükk 2007*). Suurema osa helifaile salvestasin statsionaarse õppe loengutes mp3-mängija ja väikese mikrofoni abil, mis oli kinnitatud särgiesisele. Keeleõppijad võivad faile arvatist kuulata või ka alla laadida näiteks oma mp3-mängijasse, et loengut kuulata neile sobival ajal ja sobivas kohas – näiteks bussiga sõites, metsas jalutades või Tai supelrannas mõnuledes.

Helifailidena salvestatud loenguid tuli enne õpikeskkonda ülesriputamist tagantjärele tükeldada, nii et ühele failisarjale jäi ainult grammatikakäsitlused, teisele aga grammatika- ja muude harjutuste

juurde lisatud kommentaarid. Tükeldamisega tuleb helifailide pikkus üsna erinev ja sõltub täielikult käsitletava teema keerukusest. Näiteks lihtmineviku moodustamise ja kasutamise käsitus on mitu korda lühem kui mitmuse osastava oma; just mitmuse osastav on teema, mille enam-vähem ammendavaks käsitluseks läheb vaja mitut helifaili. Niisiis võib väita, et helifailide kasutamine on muutnud eesti keele õppimise paindlikumaks. Me ei sõltu õppetöös enam auditoorse loengu pikkusest.

Helifailide kasutamisel on teisi eeliseid võrreldes auditoorse õppega. Helifaili võib kuulata mitu korda. Kui esimesel kuulamisel oli tähelepanu häiritud (kes meist poleks tudengina mõne loengu ajal tukkunud), siis võib faili uuesti kuulata. Nii jääb keeleõppijal enne taaskuulamist aega ka käsitletava seedimiseks ja järelemõtlemiseks. Auditoorse loengu puhul seda võimalust ei ole. Kordamine on aga teatavasti õpetuse ema.

Õppejõu seisukohast on helifail peaaegu et õnnistus. Pole vaja aastast aastasse lugeda ühtesid ja samu loengukursusi. Kolmekümne nelja aastase staažiga eesti keele õppejõuna hindan tüütavalt rutiinest tööst pääsemist väga. See pääsemine ei tähenda aga sugugi, et tööd enam ei oleks. Keeleõppijatel tekib ikkagi küsimusi, mõni punkt vajab ülerääkimist, mõni soovib käsitledava teema kohta lisaselgitusi. Järelkult on õppejõu roll nüüd veidi teistsugune: loengupidajast on saanud pigem konsultant-juhendaja. Nii õpetus kui ka õppimine on tänu helifailidele muutunud paindlikumaks, süvemaks ja vaheldusrikkamaks. Et aga e-õppijal tuleb teha suurem osa õppetööd iseseisvalt, nõuab see temalt keskmisest suuremat keskendusvõimet ja enesedistsipliini. Selle küsimuse juurde tulen allpool tagasi.

Võrgukursuste teine jalg: testid, harjutused ja muu lisamaterjal

Kuigi helifailid on väga olulised, ei suuda need siiski õppejõude ja auditoorset õpet täielikult asendada – failidele lisaks peab pakkuma ka muud materjali. Selleks on sõnavara- ja grammatikaharjutused, -testid ning muu materjal.

Sõnavara- ja grammatikaharjutuste ja -testide vajalikkus ja kasulikkus peaks olema ilmne. Igale eesti keele õppijale, kelle emakeel ei ole mõni lähedane sugulaskeel, on esimene, väga raskesti ületatav raskus just eesti keele sõnavara omandamine. Öeldu kehtib eriti algaja eesti keele õppija kohta. Sestap panustame kohe alguses põhisõnavara

õpetamisse. Põhisõnavara suuruseks oleme võtnud 500 kõige sagedasemat sõna – need sõnad katavad nimelt pisut enam kui kuuskümmend protsenti eestikeelse teksti sõnavarast. Sõnad ja nende tähendused oleme jaganud selliselt, et iga nädala jooksul tuleb õppijal lünktesti abil omandada 50 uut sõna. Need lünktestid moodustavad testide sarja, mille nimeks on „Nädala sõnad” (*Veckans ord*). Nädala sõnade koostamisel on lähtunud minu vihikust „Estniskt basordförråd. Basic Estonian Vocabulary” (1986), kus sõnad on esitatud koos muutuvate sõnade põhivormide ning rootsi- ja ingliskeelsete tõlgetega. Needsamad sõnad korduvad veel grammatikaharjutustes, mida on õige arvukalt, nii et mõningase liialdusega võib kõnelda põhisõnavara pähetagumisest. „Nädala sõnade” testide sooritamine on kõigile kohustuslik. Nii harjutusi kui ka teste võib teha piiramata arv kordi – ka kordamiseks pärast seda, kui test on rahuldava tulemusega sooritatud ja hinne kirja läinud. Õppijate ees rõhutame seda võimalust väga ja oleme võinud nentida, et seda võimalust ka kasutatakse.

Meie testid ei koosne sugugi ainult lünkadega küsimustest: testide mitmekesistamiseks kasutame vähemalt samavõrra ka valikvastusega küsimusi, jah- või ei-vastusega küsimusi, järjestusküsimusi ja sobivate variantide ühendamise ülesandeid. Valikvastusega küsimuste puhul on võimalik valikute arv ise määrata. Õigeid vastuseid võib olla üks või ka mitu. Ping Pongi õpikeskkond võimaldab lisada küsimustele ka pildifaile ja koostada pildilt (näiteks Eesti või mõne maakonna kontuurkaardilt) õige koha leidmise küsimusi. Teste kasutame nimelt ka maatundmise plokkides.

Muuks lisamaterjaliks on heli- ja filmiklipid, slaididega esitlused, fotod ja muu graafika, mitmesugused grammatikaülevaated, tabelid, paljundused õpikutest või muudest trükistest ning isegi õpikute täisversioonid. Näiteks A-kursuse maatundmise ploki jaoks olen koostanud õppevahendi „Põhifaktid Eestist” (*Basfakta om Estland*), mis sisaldab andmeid Eesti maateaduse, looduse ja loodushoiu, elanike, riikliku korralduse, ühiskonna, ajakirjanduse, meedia, haridussüsteemi ja kultuurielu kohta. Seda õppevahendit täiendan pidevalt ja avaldan selle Ping Pongis vahetult enne maatundmise ploki algust (s.o kevadsemestri alguses), et selles toodud andmed oleksid võimalikult värsked.

Paljud vajalikud abivahendid nagu eesti keele seletav sõnaraamat ja „Eesti keele käsiraamat“ on ka võrgus, antud juhul Eesti Keele Instituudi kodulehelt kättesaadavad, nii et neile ei tee me ainult reklaami, vaid

anname välislingi. Osa viiteid Eestiga seotud internetiallikatele oleme koondanud eraldi kausta nimega „Estlandsresurs”.

Loomulikult tahame ka eesti muusikat ja muusikuid tutvustada – muusika on teatavasti hea keeleõppimise vahend. Seda silmas pidades oleme teinud valiku eesti eri stiili ja eri esitajatega muusikapaladest, muretsenud nende välislingid, kirjutanud ümber laulude sõnad ja need kas reaalse tõlke või sõnastikuga varustanud ning kirjutanud ka väikese sissejuhatuse helilooja või esitaja (või esitajate) tutvustuseks. Need on koondatud eraldi kausta nimega „Kuu lugu” (*Månadens låt*) mõttega, et iga kuu esimesel kuupäeval avaneb uus muusikapala ja nii kogu õppeaasta vältel, nii et õppijad oleksid kursuse lõppedes saanud tutvuda kümne muusikapalaga. Bakalaureuseõppe kolme kursuse lõppedes teeb see kokku 30 laulu, mis on juba päris arvestatav hulk.

Võrgukursuste kolmas jalg: iganädalased virtuaalsed kohtumised

See, mis e-õppekursusi tegelikult koos hoiab ja mis keeleõppijat tagant utsitab, on reaalses toimuvad iganädalased virtuaalsed kohtumised. Nendeks kasutame, nagu eespool juba mainisin, Adobe Connect Pro nimelist tarkvara.

Algul on virtuaalsete kohtumiste sisuks kuulamis-, hääldus- ja lugemisharjutused. Neile lisanduvad varsti vestlused, referaadid, teksti-analüüsid, seminarid ning koduülesannete ühised läbivaatamised ja arutelud. Virtuaalsetest kohtumistest osavõtt on kohustuslik; puudumised tuleb tagantjärele tasa teha. See sunnib kursuslasi enesedistsipliinile ja tunniplaani järgima.

Võrgukursuste neljas jalg: kursuslaste omavaheline koostöö ja suhtlus

Pole kerge olla e-õppe tudeng, kes ei kohtu oma kursusekaaslaste ja õppejõududega teisiti kui virtuaalselt. See nõuab õppijalt enesedistsipliini ja motivatsiooni. Motivatsiooni puudumist me eesti keele õppijate puhul eriti ei koge; eesti keelt tullakse õppima tõsisest huvist Eesti ja eestlaste vastu. Sellegipoolest võib õppija kergesti tunda end väga üksikuna; inimene on ju ikkagi suhtlev loom ja meie praegused või endised kursused elavad või elasid mitte ainult Rootsi kuningriigi igas nurgas, vaid ka näiteks New Yorgis, Stavangeris (Norras), Helsingis, Londonis,

Brüsselis, Wuppertalis Saksamaal, Roomas, Tallinnas ja Väike-Maarjas. Eestlaste, eestlaste järglaste ja rootslaste kõrval on viimastel aastatel sakslaste huvi eesti keele ja meie e-kursuste vastu olnud eriti märgatav.

Üksindustunnet aitavad peletada virtuaalsed kohtumised, kuid neist jääb ikkagi väheks. Seetõttu püüame oma kursustel panna tudengeid omavahel suhtlema. Mõned suhtlusvormid on vabatahtlikud, teised kohustuslikud. Ping Pongis on olemas kiirsuhtlusprogramm, õppejõududele küsimuste esitamise programm ja loomulikult ka foorumid.

Ühe foorumi oleme alati jätnud kursuslastele, et nad võiksid omavahel arutada koduülesannete lahendamisel kerkinud küsimusi. Sellel foorumil hoiame küll silma peal, et näha, mis probleemidega parajasti maadeldakse, aga üldjuhul õppejõud ise neisse aruteludesse ei sekku. Et inimene õpib eriti palju siis, kui ta teisi õpetab, on vana tuntud tõde ja see peab paika ka e-õppes.

Mõni foorum on formaalsem ja rangelt õppetöele või õppetöökorraldusele pühendatud, aga üks on mõeldud ka Eesti-teemaliseks lobisemiseks. Seal räägitakse kõigest, mis on Eesti, eesti keele ja kultuuri või eestlastega seotud, või küsitakse nõu kõige mõeldava kohta, alates ööbimisvõimalustest Lääne-Virus ja lõpetades hobusekasvatusega Pärnumaal ja Muhus.

Päris tulus koostöövorm, mida me kasutasime e-õppekursuste esimesel aastal, mil õppematerjali oli veel vähe, oli ühiskodutöö. Õppejõud riputas google.docsi leheküljele eestikeelse teksti, mille juurde õppijad koos koostasid sõnastiku, mida analüüsisid grammatiliselt ja mille tõlkisid rootsi keelde. Pärast parandamist kandis õppejõud saadud materjali Ping Pongi üle ja koostas selle põhjal kerge vaevaga uue testi, näiteks lünktesti.

Koostöövorm, mida me seniajani oleme kasutanud, on just tekstide juurde sõnastike koostamine. Korralikku eesti–rootsi sõnaraamatut ei ole olemas, nii et eesti sõnade rootsi vastete otsimine kolmanda keele abil on üpris tülikas ja aeganõudev. Milleks lasta kõikidel õppijatel ühtesid ja samu sõnu või väljendeid otsida, kui seda saab koos teha – ja ühtlasi õppevahendeid koostada?

Võrguõpetaja rollist

E-õppe õppejõu roll on auditoorse õppevormi õppejõu omast pisut erinev. Kui e-õppes kasutada loengute asemel helifaile, nagu meie seda oleme üldiselt teinud, siis vabanetakse küll loengupidamise kohustusest,

kuid kättevõidetud aeg kulub suuresti muuks. Tuleb aidata kursusel oma õpinguid planeerida ja näidata kätte viise, kuidas õppida, eriti algkursuse alguses. Üsna tihti tuleb küsimustele vastata ja lisaselgitusi anda. Et üksindustunne ei võtaks kursuslastes võimust ja et nende õppimise ind ei kaoks, tuleb nendega suhelda ja nende küsimustele vastata. Kindlasti tuleb reageerida siis, kui mõni õppija jätab mõned ülesanded täitmata või kipub teistest maha jääma. Sageli piisab lühikesest sõbralikus toonis sõnumist, et põhjuste jälile saada ja mahajääjat aidata.

Innustavalt mõjub, vähemalt mõnede kursuslaste jaoks, Ping Pongi õpitulemusei jooksvalt registreeriv programm „Sihid ja edusammud” (*Mål och framsteg*). See on horisontaalse tulba kujuline, millel kõik nõutavad õppetöö osised – harjutused, referaadid, testid ja virtuaalkohtumistest osavõtud – on omaette tähistatud. Niipea kui mingi osis on sooritatud, läheb vastav osa tulbast roheliseks ja kui kogu tulp on roheline, on kursus läbitud. See tulp annab kursuselasele hea ülevaate sellest, mis tal on tehtud ja mis tal veel on tegemata. Õpikeskkonna statistikaosa abil on õppejõududel võimalik jälgida iga kursuselase edusamme – ja aegsasti potentsiaalseid mahajääjaid avastada.

Seda, et kursuselased – ja õppejõud – tunnevad vajadust üksteist näha ja omavahel suhelda mitte ainult virtuaalselt, vaid ka päriselt, näitab asjaolu, et edasijõudnud kursuslastega oleme paaril viimasel aastal korraldanud ekskursioone Eestisse. Need toimuvad kevadsemestri lõpus ja nendest osavõtt on vabatahtlik. Oleme Tallinnas rentinud minibussi ja sellega sõitnud neljaks-viieks päevaks kuhugi maale; linnu oleme üldiselt vältinud. Ööbime erinevates turismitaludes ja külastame kultuuriloolisi ja looduslikke vaatamisväärsusi, mida tavaturist naljalt ei külasta: esimesel aastal Kagu- ja Ida-Eestis, möödunud kevadel Pärnu- ja Läänemaal. Ööbimiste, ekskursioonijuhtide tellimiste ja broneeringute eest hoolitsevad osavõtjad ise, mitte õppejõud. See annab ekskursioonist osavõtjatele hea võimaluse oma keeleoskusi millekski „päriks” rakendada.

Kokkuvõtteks võib öelda, et e-õppel on palju eeliseid, näiteks paindlikkus, aga sel on ka oma nõrkused, eelkõige just otsese sotsiaalse kontakti puudumine. E-õpe nõuab ka mõnevõrra teistsugust pedagoogikat kui auditoorne õpe. Peale viit aastat võime aga kindlalt öelda, et me oleme tulemustega üllatavalt rahul. Kursuslaste anonüümselt esitatud hinnangud kinnitavad, et rahulolu on mõlemapoolne.

Keeleteod jälle ritta pandud

Jüri Valge

haridus- ja teadusministeeriumi nõunik

Ritta pandud küll, kõiki arvestavalt kokku loetud ometi mitte. Siin peitubki üks võimalus keeletegude hindamist tulevikus veelgi paremaks teha. Seni on Emakeele Seltsi juhatuse ülesandeks olnud kaalumise teise vooru jaoks sõeluda välja need keeleteod, mis igas mõttes võistluse statuudile vastavad (kõrvale jäävad ei pruugi üldsegi kehvad olla, mahuksid aga paremini mõnele teisele mõõduvõtmisele konkureerima). Üht ettevõtmise eesmärki – talletada eesti keelele tähtsate tegude kroonikat – aitab kindlasti paremini saavutada see, kui seltsi juhatusel õigus on omalt pooltki esitatutele väärt tegusid juurde pakkuda. Küllap järgmisel aastal nii ka läheb.

Möödunud aasta parima keeleteo auhinna saamiseks esitati detsembris alanud ja 22. jaanuaril lõppenud perioodil kokku üksteist ettepanekut, mille hulgast Emakeele Seltsi juhatuse valis välja üheksa.

Peaauhinna valikul eelistasid ministrid Jaak Aaviksoo, Mait Klaassen, Rein Loik, Tõnis Lukas, Toivo Maimets, Peeter Olesk, Mailis Reps ja Paul-Erik Rummo Tallinna tehnikaülikooli küberneetikainstituudis Tanel Alumäe ja Kaarel Kaljuranna eestvõttel valminud „Kõnetuvastusrakendusi nutitelefonidele”. Kolm rakendust („Kõnele”, „Arvuta”, „Diktofon”) võimaldavad dikteerida sõnumeid, e-kirju ja märkmeid, leida aadressi järgi kohti kaardil, teha matemaatilisi tehteid ning ühikuteisendusi (näiteks miilidest kilomeetriteks), samuti salvestada pikki kõnelõike (nt intervjuusid) ning neid tekstiks teisendada ja salvestatud tekstis märksõnade alusel otsinguid korraldada. Täiuslikkuseni on loomulikult veel pikk tee, aga eesti keelele enam kasutatud keeltega võrdsete võimaluste loomisel on kirjeldatud rakendused olulise tähtsusega. Laureaadid said rahalise preemia ning raamatukaupluse kinkekaardid.

Esile tõsta otsustasid ministrid Narva koorikooli (direktor Marina Kossolapova) tegu „Eestikeelse repertuaari omandamine ja osavõtt noorte laulupeost „Maa ja ilm””. Et proovide, kontsertide ning peosuhtluse keelepraktika ja lõimumiskogemus süveneksid, pidasid ministrid otstarbekaks soovitada haridus- ja teadusministeeriumil rahastada noorte lauljate kahepäevast õppesõitu Eestis. Eriauhinnaga

tunnustas koori tegevust ka Eesti ühiskonna väärtusarengu programmi juhtkomitee.

Ministrite tunnustuse pälvis samuti Heli Laanekase ja Ellen Niidu Wiedemanni eesti keele grammatika tõlge saksa keelest eesti keelde. Tunnustamise põhjuseks see, et kuulsa sõnaraamatu kõrval on see grammatika olnud rahvusvaheliselt kõige laiemalt levinud eesti keelt tutvustav klassikaline käsitlus maailmas. Tänapäeval on see üheks eesti keele uurimise alusteoseks. Tunnustuse toetuseks oli tõlkijale ja toimetajale „Eesti keele seletav sõnaraamat” – teos, millega Wiedemanni ajal kultuurkeele lapseas olnud eesti keel sai täiskasvanuks.

Rahvaauhinna vääriliseks (180 häält) hääletati „Võro keelepesä käivitamine ja arendamine”, tegijajaks Mariko Faster, Triin Rõõmusoks ja Egle Vodi (auhinnaks raamatukaupluse kinkekaardid). Laureaatide algatusel tegutseb alates möödunud aastast viies Võrumaa lasteaias rändkeelepesa: ühel päeval nädalas toimub siis kogu tegevus Võru murdes. Keelepesametoodika kasutamine aitab säilitada eesti kultuurile tähtsat eesti keele kohalikku erikuju ning kasvatada lastes kodanikutunnet ja uhkust oma juurte üle.

Tihedat konkurentsi pakkusid rahvahääletusel võitnud teole „Ajakiri National Geographic eesti keeles” (Erkki Peetsalu; 167 häält), „Austraalia eesti keele õpetajate koondamine, internetipõhise keeleõppesüsteemi käivitamine ja eestikeelse mudilasringi asutamine” (Tiitu-Ann Salasoo; 160 häält), „Elektrooniline õigekirjakäsiraamat „Sõnar”” (Martin Ehala; 153), Wiedemanni grammatika tõlge (136), „Kõnetuvastusrakendused nutitelefonidele” (130), eestikeelse repertuaari omandamine (103), „Eesti-keskne raamatumess Helsingis” (Eesti Kirjanduse Teabekeskus; 81) ja „Leksikon „Majandusarvestus ja rahandus”” (Jaan Alver; 71). Hääletamisel osalejaid oli 768 (oma hääl oli võimalik anda mitme kandidaadi poolt ning nii paljud ka tegid).

Haapsalu Wiedemanni gümnaasiumis toimunud lõpuürituse korraldasid koos võõrustajatega haridus- ja teadusministeerium ning Emakeele Selts; osalejateks olid teiste hulgas kolm bussitäit õpetajaid ja õpilasi mitmekümnest Eesti koolist. Kokkutulnuile esinesid HWG lauljad ja tantsijad, õpetaja Tiina Brock ning lavastaja Margus Kasterpalu. Tervitasid kooli, ministeeriumi ja Emakeele Seltsi esindajad. Ürituse veebiülekanne on salvestatud aadressil <http://www.uttv.ee> (otsingusõna „keeletegu”).

Järjekordne keeletegude aasta on varsti jõudmas poole peale. Selle kokkuvõtted tehakse järgmisel emakeelepäeval Kadrinas.

E m a k e e l k o o l i s

Tekstikeskse grammatikaõpetuse võimalusi emakeeletunnis

Merilin Aruvee

Tallinna ülikooli emakeeledidaktika lektor

Nüüd, kui põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava on muutunud, astub ka emakeeleõpetus hoogsate sammudega edasi. Harjumuspärasest integreeritud ainekavast väljumine tähendab uusi õppemeetodeid. Traditsioonilise ja deduktiivse grammatika¹ kõrval on meie koolidele veel vähe tuntud induktiivsele põhinev tekstikeskne lähenemine, mis toetab uue õppekava sihiseadeid, lõiminguideid ja taotlusi nii, et iga õpilane kasvaks õpi- ja suhtluspädevaks².

Põhilised teadmised grammatikast ja keelestruktuurist peaks õpilane omandama põhikooli lõpuks, nagu eeldab emakeele ainekava. Riikliku õppekava eesti keele ja kirjanduse ainevaldkonna õigekeelsuse ja keelehoolde õpiväljundid näevad ette, et põhikooli lõpetaja:

- tuleb eesti kirjakeelega toime isiklikus ja avalikus elus ning edasi õppides;
- järgib eesti õigekirja aluseid ja põhireegleid; oskab õigekirjajuhiseid leida veebiallikatest ning sõna- ja käsiraamatutest; kasutab arvuti õigekirjakorrektorit;
- teab eesti keele häälikusüsteemi, sõnaliike ja -vorme ning lauseehituse peajooni; tunneb keelendite stiiliväärtust; oskab keelendeid tekstis mõista ning kasutada;

¹ Grammatika all mõistetakse siin nii õigekirja kui ka vormi- ja lauseõpetust.

² Põhikooli riiklik õppekava. Õppe- ja kasvatuseesmärgid. Riigi Teataja 2011, 2, lk 3–4 [WWW] <https://www.riigiteataja.ee/akt/114012011001> (19.02.2012)

- teab õpitud tekstiliikide keelelisi erijooni; kasutab tekste koostades tavakohast ülesehitust ning vormistust;
- leiab oma sõnavara rikastamiseks keeleallikatest sõnade kontekstitähendusi, kasutusviise ja mõistesuhteid.³

Nagu näeme, esinevad siin nii teadmised kui ka oskused koos; oluliseks ei peeta mitte sügavaid teoreetilisi teadmisi, vaid oskust kasutada teadmisi keele struktuuri olemusest selleks, et keelt tekstiliigiti sobivalt kasutada ning vajadusel keelelist abi leida. Seega on oluline nii luua tasakaal tekstiõpetuse ja grammatiliste teadmiste vahel kui ka need kaks omavahel siduda, st grammatikateadmised senisest enam suhtlusse rakendada.⁴

Lõimingul põhinev õpe tähendab, et õpilane tutvub ka kontekstiga, et mõista õpitava olemust põhjalikumalt.⁵ Üks võimalus grammatikat lõimituna õpetada on siduda tekstiõpetus grammatikaga, näidates õpilastele, kuidas keelekonstruktsioonid tekstis eksisteerivad ning teksti tähendust, sidusust ja stiili mõjutavad.

Grammatika ei esine kunagi kontekstiväliselt⁶, seega, kui soovida õpetada reegleid, ei saa seda teha kontekstiväliselt, sest teksti väljendustäpsus ja stiil sõltuvad just kasutuskontekstist. Reeglid on alati kontrollitavad, kuid konteksti- ja keeletaju, mingi keeleilmingu tunnetamine vajab rohkem suunamist ja õpetamist. Keeletaju on oluline, et varem kasutatud tarindit sobivas kontekstis uuesti rakendada osataks. Niisiis on kontekstikeskne õpetus vajalikum kui reeglikeskne.

Kui me ootame õpilaselt pädevust või sellega seostuvaid oskusi, tuleb ka metoodika vastavaks muuta.⁷ Reeglite õpetamine ilma nen-

³ Põhikooli riiklik õppekava. Lisa 1. Ainevaldkond „Keel ja kirjandus”. Riigi Teataja 2011, lk 15 [WWW] https://www.riigiteataja.ee/aktiivlisa/1140/1201/1001/VV1_lisa1.pdf (7.12.2011)

⁴ Ehala, Martin 2002. Õppeprotsessi juhtimispädevuse koolitusvajadus. Eesti keele kui teise keele õpetaja pädevusmudel ja koolitusvajadus. Mitte-eestlaste Integratsiooni Sihtasutus, lk 57.

⁵ Ehala, Martin 2011. Lõimingust eesti keele õpetuses. Lõiming. Lõimingu võimalusi põhikooli õppekavas, J. Jaani, L. Aru (toim). Tartu ülikooli õppekavaarenduse keskus, lk 75–101.

⁶ Ehala, Martin 2002. Õppeprotsessi juhtimispädevuse koolitusvajadus. Eesti keele kui teise keele õpetaja pädevusmudel ja koolitusvajadus. Mitte-eestlaste Integratsiooni Sihtasutus, lk 57.

⁷ Ehala, Martin 2011. Lõimingust eesti keele õpetuses. Lõiming. Lõimingu võimalusi põhikooli õppekavas, J. Jaani, L. Aru (toim). Tartu ülikooli õppekavaarenduse keskus, lk 75–101..

desse süüvimata ja rohkeid näiteid analüüsimata ei pruugi tagada reeglitest arusaamist. Tekstikeskne lähenemine suunab peale konteksti ja keeletaju arendamise õpilasi õpitavat ka ise avastama, näite põhjal järeldusi tegema ja näidet põhjalikumalt analüüsima ning teadvustama oma intuiitviseid üksikjäreldusi kui reeglipära ilmingut. Ühe grammatilise vormiga tegeletakse süviti, analüüsitakse selle kasutuskonteksti, sama tähenduse teisi avaldumisvorme; õpilased esitavad ise küsimusi ja võivad ka ise vastuseid leida, sest need on tekstis olemas. Deborah Dean väidab näiteks, et näidete abil õpetamine loob õpilastes kiiremini seoseid ning nad saavad õpitavast paremini aru.⁸ Kui õpilastele esmalt teksti tutvustada ja juhtida õigete ja täpselt läbi mõeldud küsimustega tähelepanu ühele või teisele konstruktsioonile, kinnistub neis õpitav kiiremini ja tõhusamalt.⁹ Kui õpetaja oskab õigeid küsimusi esitada, saavad õpilased teha asjakohaseid järeldusi.

Traditsiooniline grammatikaõpetus läheneb keelele kui objektile, kasutatakse **deduktiivset** meetodit:

reeglid (üldistus) → näited (üksikjuhud) → rakendus (sageli ilma pikema tervikteksti koostamiseta)

Tekstikeskne grammatikaõpetus läheneb aga **induktiivselt**:

näide terviktekstist → reeglid → harjutamine → tervikteksti kirjutamine → teksti hindamine, vastastikku retsenseerimine

Praegu on emakeeleõpetus, eriti grammatikaõpetus, enamjaolt traditsiooniline. Metoodika toimib võrreldes tekstipõhise lähenemisega teistsuguses järjekorras, prioriteediks on reeglite ja õige vormi teadmine, mitte aga kontekstisidus keeleoskus, nagu eeldab uus ainekava. Tekstikeskses emakeeleõpetuses on vaja muuta metoodilist lähenemist, mistõttu võib selle kasutuselevõtt vajada individuaalset tõuget, tulgu see siis uut tüüpi õpikust või värskest ideest. Viimaseid üritataksegi nüüd

⁸ Dean, Deborah 2008. Writing and Grammar. Bringing Grammar to Life. International Reading Association., lk 67–97 [WWW] <http://www.reading.org/Publish.aspx?page=bk624-3-Dean.pdf&mode=retrieve&D=10.1598/0872076242.3&F=bk624-3-Dean.pdf&ckey=4DD9C160-57B0-40BA-AD6A-36A178143F0E> (12.01.2012)

⁹ Ehala, Martin 2011. Lõimingust eesti keele õpetuses. Lõiming. Lõimingu võimalusi põhikooli õppekavas, J. Jaani, L. Aru (toim). Tartu ülikooli õppekavaarenduse keskus, lk 75–101.

jagada. Professor Scott Thornbury pakub välja tekstikeskse grammatikaõpetuse etapid ja eesmärgid.¹⁰

Tekstikeskse grammatikaõpetuse sammud	Eesmärgid
1. Õpilased loevad või kuulavad tervikteksti	Mõista grammatilise tarindi konteksti
2. Õpetaja suunab küsimuste abil õpilaste tähelepanu õpitavale tarindile	Juhtida tähelepanu õpitavatele grammatilistele vormidele
3. Õpilased kontrollivad seletava sõnaraamatu vm allika abil, kas tarindit kasutatakse kontekstis õigesti	Veenduda, et õpilased on aru saanud konkreetse grammatilise tarindi kasutusest ja tähendusest
4. Õpilased kontrollivad grammatilise tarindi vormi korrektsust, võttes appi ÕSi, keeleõpiku või ortograafia	Veenduda, et õpilased saaksid aru tarindite vormilistest iseärasustest
5. Õpetaja juhib tähelepanu konstruktsiooni kasutusele, toob lisanäiteid	Näitlikustada vormi analoogia abil
6. Õpilased asuvad harjutama, õpetaja suunab	Grammatiliste tarindite rakendamine (harjutamine) eri kontekstides, kinnistamine

D. Deani arutlusele tuginedes võib lisada ka järgmise etapi:

7. Kirjutamine ja hindamine	Osata ise teksti koostada, arvestades õpitud grammatikaobjekti õigekirja ja kasutust, osata hinnata vormi kasutuse õigsust ja sobivust
-----------------------------	--

Lähenemise õnnestumiseks on aga oluline osata iga tasandit professionaalselt vahendada, sest kontekstisidusa grammatikaõpetuse etapid nõuavad:

- 1) häid tekstinäiteid, millega saaks tegelda nii sisuliselt kui ka vormiliselt;
- 2) häid ja tabavaid küsimusi, mis paneksid märkama nii teksti tausta ja seoseid kui ka grammatilisi tarindeid;

¹⁰ Thornbury, Scott 2010. Teaching Grammar 2: Grammar from texts. ESOL Teaching Skills TaskBook. [WWW] <http://akoaootearoa.ac.nz/download/ng/file/group-4/n2460-esol-teaching-skills-taskbook-unit-4-e---teaching-grammar-2--grammar-from-texts.pdf> (27.10.2011)

- 3) häid lisanäiteid, seoseid igapäevaste kõne- või tekstiolukordadega;
- 4) liigitavalt ülesehitatud harjutusi;
- 5) funktsionaalset kirjutamist – igapäevelus laialt levinud tarbeteksti või ka ilukirjandusteksti koostamist.

Selline õpetamisviis nõuab väga häid ning eakohaseid näiteid. On oluline, et õpilane õpiks igapäevaelus vajamineva teksti põhjal. Näiteks on 7. klassi soome keele kui emakeele õpikus „Taito” grammatikateemade avamise näidistekstiks arvutamängu tutvustus, koomiks, karikatuur, reklaam jm lugemisvara, mis on teismelisele õppurile eakohane ja millega ta keelekasutajana kokku puutub. Tekstivalikul lähtutakse eakohasusest, õpilasele huvitavast ja temale meelepärasest, samas näidatakse talle, kuidas grammatika eksisteerib igas tekstis, millega ta kokku puutub.

Küsimused

Suunavatele küsimustele vastates leiavad õpilased vajaliku konstruktsiooni üles, oluline on osata õigeid küsimusi esitada.¹¹ Iga küsimus vajab veel mitut toetavat-suunavat küsimust, mille abil lõpuks õpilased õpitava tuumani jõuavad.

Näiteid küsimustest, mis aitavad grammatikateemasid avada:

- Leia tekstist lause, millest oli kõige raskem aru saada.
 - Millised väljendid/sõnad tegid lausest arusaamise raskeks?
- Leia tekstist kõige mõjusam lause.
 - Millised väljendid/sõnad teevad selle lause mõjusaks?
- Leia tekstist kõige selgem ja arusaadav, kuid sisukas lause.
 - Mis teeb sellest lausest arusaamise lihtsaks?
- Leia tekstist sündmuse/foto kirjeldust kõige paremini tabavamad sõnad.
 - Mis liiki sõnadega on tegu?
 - Kas leiame neile samaväärsed sünonüümid?
 - Mis juhtub, kui võtame need sõnad lausest ära? Kuidas tähendus muutub?

¹¹ Dean, Deborah. Writing and Grammar. Bringing Grammar to Life. International Reading Association. 2008, lk 67–97 [WWW] <http://www.reading.org/Publish.aspx?page=bk624-3-Dean.pdf&mode=retrieve&D=10.1598/0872076242.3&F=bk624-3-Dean.pdf&key=4DD9C160-57B0-40BA-AD6A-36A178143F0E> (12.01.2012)

- Leia tekstist tsitaat, mis sulle kõige enam meeldib.
 - Millised väljendid/sõnad teevad selle tsitaadi meeldejäävaks ja tabavaks?
- Leia tekstist kõige pikem kokkukirjutatud sõna.
 - Vaata kokkukirjutuse vormireeglit. Miks see siin ei kehti?
- Leia tekstist võõrsõnad.
 - Mis on neil sõnadel sarnast? Püüa leida sarnaseid tunnuseid/jooni.
 - Kas saaksid võõrsõna omasõnaga asendada?

Iga teemat tuleks süviti käsitleda, lauset või muud grammatikaobjekti pikalt analüüsida, et selle kasutusest, õigekirjast ning konstruktsioonist aru saada. Iga tarindi põhjalik vaatlus ja kirjeldus aitab õpilasel laiendada sõnavara ning seeläbi mõistab ta keele olemust paremini.

Harjutused

Grammatikaülesannete liigitavat ülesehitust annab senisest enam varieerida ja laiendada. Õigekirja harjutamisel on tähtis luua temaatiline seos, et tagada parem arusaamine ning oskus teksti õigesti koostada.

Näiteks sobib Bloomi taksonoomia mudel grammatikaharjutuste ülesehitamiseks. Bloomi kuuetasandiline õpetamise mudel¹² käsitleks määrsõnade ületuletust nii (õpetamiseks võib sobida üks pikem tarbetekst või ka sama liiki mitu erinevat teksti):

1. Teadmine: leia uudise tekstist määrsõnu (viisi, moodust, küsimusele *kuidas?* vastavad sõnad).
2. Mõistmine: sõnasta nende näidete põhjal määrsõnadele iseloomulikud jooned.
3. Rakendamine: loe uudise teksti ja kirjuta sulgudes olevale punktiirjoonele omadussõna, mis tekstiga kokku sobiks.
4. Analüüs: analüüsi pressiteate määrsõnakasutust. (Pressiteates on määrsõnade paarid: üks on ületuletatud ja teine korrektse vormiga määrsõna). Millised neist on ületuletatud ja kohmakad? Kriipsutage kohmakam sõna läbi ja põhjendage paarilisega oma valikuid.

¹² Dalton, Joan; David Smith 1986. Extending Children's Special Abilities – Strategies for primary classrooms, lk 36–37 [WWW] <http://www.teachers.ash.org.au/researchskills/dalton.htm> (19.03.2012)

5. Kirjuta ilmateate tekst, võta appi etteantud andmed. Kasuta 7 erinevat määrsõna.
6. Hinda paarilise ilmaennustust ja kontrolli määrsõnakasutust. Tee parandused, kus vaja, arutlege nende üle.

Seesugune ülesehitus ei pruugi piirduda vaid ühe harjutusega igal tasandil. Olenevalt teemast võib harjutusi laiendada.

Tekstid

Praegu, kus meil ei ole seesuguse metoodika alusel koostatud õpikuid, on kõige lihtsam lõimida kirjanduse ja eesti keele tunde. Alustekstiks saab olla mõni kirjanduse tunnis loetav tekst või leiab õpetaja ise teksti, mida ta õpilastele näitab.

Võimalikud tekstinäiteid koos sobivate grammatikateemadega

Luuletused	Sõnaliigid, stiilikujundid, metofoorid, välde
Regivärss, räpilaul	Rõhk, välde
Vanasõna	Lauseliikmed, sõnaliigid
Mõistatus	Kirjavahemärgid, sõnaliigid
Aforism	Tsitaadi õigekiri
Kirjandusteose tekst dialoogiga Karikatuur, koomiks	Otskõne ja kaudkõne kirjavahemärgid, muud kirjavahemärgid. Väljajätt
Reklaam	Omadussõnad, määrsõnad
Raadiouudis	Kantseliit, sõnajärg, abimäärsõnade ülekasutus
Filmitutvustus, DVD tagakaas	Võõrnimede õigekiri, võõrsõnad, võõrnimede käänamine
Kaubaetikett	Lauseliikmed, sõnajärg, kokku- ja lahkukirjutamine
Toote kasutusjuhend	Sõnajärg, lauseliikmed, rindlause, põimlause kirjavahemärgid.
Uudise pealkiri ja juhtlõik	Lauseehitus, lauseliikmed
Retsept, menüü	Lühendid, võõr- ja tsitaatsõnade käänamine

Vahel ei pea grammatikat isegi paberil või õpikus oleva kirjaliku tekstiga õpetama, seda saab teha ka õppekäigul olles. Vaadelda võib ümbritsevat keeleruumi, kas või müürilehte, tänavareklaami või kaubaetiketti.

Grammatika ja keel ümbritseb meid kõikjal, miks mitte seda ka kõikjal õpetada. Pärast näitlikustavat õuetundi saab õpitut kinnistada järgmises tunnis klassiruumis.

Elulähedusele ja kontekstisidususele rõhuv õppekava soosibki seda, et õpetamine koolipingist väljapoole ulatuks, seoseid looks ja õpilasi end ümbritseva suhtes märkama paneks. Seega oleks just emakeeletund esimene koht, kus seda teha.

Kirjutamine

Üksikutest harjutustest ei piisa, et mingit teemat vallata. Teksti koostamisel jääb enamik õpilastest hätta ja vajab teksti planeerides abi. Seega peaks grammatikatunni osa olema ka tekstiloome. See on etapp, kus õpitakse teadlikult oma grammatilisi valikuid suunama ja juhatakse tähelepanu õigekeelsusallikatele ning suunatakse õpilasi oma keeleliste valikute üle juurdlema. Tihti kommenteerib õpilane oma logisevat emakeelt ütlusega, et aru ju ikka saab, kuid keelelistele vormidele tähelepanu osutada ei osata. Ei osata nimetada vormide nimetusi ega teata, miks just selles olukorras nii- või naasugust vormi eelistatakse või veel enam – miks me kõik ei võiks rääkida vääri vorme kasutades, kui aru ju ometi saab. Leian, et hoolivam suhtumine oma keelekasutusse kujuneb paremini välja siis, kui õpilased saavad tänapäevaste tekstide näitel kontekstisidusalt ja suheldes õppida.

Kirjutamine aga kinnistab õpitava ning eriti just põhikooli lõpuklassis ja gümnaasiumiastmes on kirjutamise lahutamatu osa ka tekstide hindamine ja retsenseerimine.

Kirjutatav tekst ei pea olema tingimata pikk ega rangelt neutraalne tarbetekst, see võib olla teemantluuletus (sõnaliikide tunnis), aforism (võrdluse, vastanduse õpetamisel), reklaam jne.

Tähtis on aga õpetada kirjutamist kui protsessi, mille üks osa on ka kontekstist lähtuvate grammatikavormide valik. See valik ei saa olla suvaline või „nii nagu kõik räägivad”. Grammatiliste valikute tegemiseks on vaja tunda konteksti, teada vormide kasutust, tähendust ja õigekirja ning osata hinnata selle sobivust olukorda.

Tekstikesksus ei sea kahtluse alla reeglite vajalikkust, vaid pakub uue lähenemise. Märkame kantseliiti ja ähmast keelekasutust, kesist funktsionaalse kirjutamise oskust, mis meid muretsema paneb. Tekstikeskne lähenemine võib olla just sobiv viis, kuidas emakeel huvitava, puhta ja elavana hoida.

Kriitiline kirjaoskus ning meediatekstide diskursuseanalüüs

Katrin Aava

Tallinna ülikooli kommunikatsiooni lektor

Kriitiline kirjaoskus meediatekstide analüüsi teenistuses

Meediatekstide ja keelelise mõjutamise temaatika pole mitte ainult keeleveldkond, vaid on seotud laiemalt kodanikuks olemise ning kitsamalt isiklike identiteediotsingutega. Üks võimalus õpetada tänapäeval meediatekste ja keelelist mõjutamist on teha seda kriitilise kirjaoskuse raamistikus. Et selle põhimõtteid paremini selgitada, tutvustatakse järgnevalt liberaal-humanistliku kriitilise mõtlemise põhimõtteid tekstiõpetuses ja võrreldakse neid kriitilise kirjaoskuse põhimõtetega.

Liberaal-humanistliku vaatepunkti järgi oli tekstiõpetuse eesmärk mõista „õiget, korrektset” tähendust autori teksti dekodeerimise kaudu, et siis ratsionaalsete mõtlejatena hinnata neid tähendusi. Seega oli tekstianalüüsi eesmärk arendada kriitilist mõtlemist. See oli Lääne-Euroopas 1940–1970ndatel aastatel domineeriv arusaam, mille eelduseks oli uskumus, et reaalsus on tekstide kaudu adekvaatselt kirjeldatav. Tekstiõpetuse eesmärk selles raamistikus on õpetada funktsionaalset kirjaoskust: kriitilist tekstilugemise oskust, allikakriitilisust, oskust eristada tekstianalüüsis argumenteerimist demagoogiast ning autori eesmärkide mõistmist, arvamuse ja fakti eristamist, propagandavõtete äratundmist. Seda paradigmat nimetatakse ka kriitilise mõtlemise paradigmatiks. Selle kõrvale on tulnud uus – kriitilise kirjaoskuse paradigma.

Kriitilise kirjaoskuse idee (vt ka järgnev tabel) on olnud mõjustatud lähtekohast, et tekstide tähendus kujuneb sotsiopolitiilises kontekstis, autorid loovad tekste ning lugejad tõlendavad tekste, hindavad neid õigeteks ja valedeks oma uskumuste järgi. Ja kriteeriumid, millega tekste hinnatakse, pole loomulikud ega neutraalsed, vaid need on konstrueerinud erinevad institutsioonid ja kogukonnad, ka teadus- asutused. Teaduslik diskursus on meie kultuuriruumis väga mõjuvõimas, teaduslikule seletusele omistatakse tõe tähendus, kuigi ta on üks

võimalik maailma seletamise viis teiste kõrval. Seega on teksti ja sellega seotud tähendused ideoloogilised, mitte lihtsalt faktiliselt maailma kirjeldavad, ning kirjaoskus pigem sotsiaalne ja poliitiline praktika kui neutraalne oskus.¹

Kriitilise mõtlemise ja kriitilise kirjaoskuse erinevused

Valdkond	Kriitiline mõtlemine	Kriitiline kirjaoskus
Teadmine	Teadmine maailmast saadakse ratsionaalselt, eraldades fakte lugeja hinnangutest	See, mida peetakse teadmiseks, pole loomulik ega neutraalne. Teadmine on alati ideoloogiline ning konstrueeritud teatud kogukonna diskursiivse korra järgi.
Reaalsus	Reaalsus on otseselt tunnetatav ja seetõttu tekstiliselt kirjeldatav	Reaalsuse täpne kirjeldamine keeleliselt pole võimalik, see on ajalooliselt ning kultuuriliselt konstrueeritud teatud võimusuhte üllahoidmiseks.
Autorlus	Tekstianalüüsi sisu on autori eesmärkide mõistmine	Teksti mõistmine sõltub lugeja kultuurilisest ja ajaloolisest kogemusest

Kuna haridus on peamine koht ühiskonnas, kus reprodutseeritakse sotsiaalseid suhteid ning identiteete, ja kus samas on suurim võimalus muutusteks, siis on kriitilise keeleteadlikkuse arendamine üks olulisi keeleõpetuse eesmärke². Kriitilise kirjaoskuse aluseks on täiesti erinev lähenemine lugemisele ja tekstianalüüsile, sest õpetatakse nn tagurpidilugemist, kus hakatakse mõistma konteksti, milles tekstid luuakse. Õpetaja küsimused kriitilist meediatekstianalüüsi tehes on järgmised:

¹ Cervetti, Gina; Michael Pardales; James Damico 2001. A Tale of Differences: Comparing the Traditions, Perspectives, and Educational Goals of Critical Literacy. http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/search/detailmini.jsp?_nfpb=true&_ERICExtSearch_SearchValue_0=EJ662487&ERICExtSearch_SearchType_0=no&accno=EJ662487 (15.08.2011).

² Fairclough, Norman 1992. Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press; Blommaert, Jan; Chris Bulcaen 2000. Critical discourse analysis. Annual Reviews. Antropol, 29, 447–66. <http://www.jstor.org/discover/10.2307/223428?uid=3737920&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=47698805244887> (10.03.2012).

- Missuguseid tähendusi tekstiga konstrueeritakse?
- Kuidas lugejat pannakse aktsepteerima neid tähendusi?
- Mis on teksti eesmärk?
- Kelle eesmärke tekst teenib ning kelle maailmapilti kirjeldab ning kelle eesmärgid on välja jäänud?
- Millised on alternatiivsed maailmapildi konstrueerimise võimalused?

Meediatekstide analüüsimisel lähtutakse kriitilise kirjaoskuse raamistikus järgmistest eeldustest:

- Kõik meediatekstid on konstrueeritud
- Meediasõnumid on loodud majanduslikus, poliitilises ajaloolises ja esteetilisest kontekstis.
- Erinevad inimesed mõistavad meediatekste erinevalt.
- Meedia loob unikaalse keele, mida iseloomustavad erinevad žanrid ja sümbolite süsteemid.
- Meediakajastus mängib olulist rolli selles, kuidas inimesed mõistavad maailma.

Diskursus ideoloogiate väljendajana – võimalused tekstiõpetuses

Diskursust võib vaadelda kui keelekasutust sotsiaalses praktikas, kusjuures diskursus nii peegeldab kui ka konstrueerib sotsiaalset maailma. Selles mõttes pole keelekasutus kunagi neutraalne. Kriitiline diskursuseanalüüs seob sotsiaalsed teooriad tekstianalüüsiga. Selle metodoloogia töötas välja eelkõige Norman Fairclough, kes tegeles sotsiolingvistilise uurimusega, uurides teksti sõnavara, grammatikat ja semantikat. Samuti uuris ta sotsiaalseid struktuure ning tavasid, mis tekstidesse olid sisse kirjutatud.

Fairclough järgi³ on diskursusel kolm mõõdet:

- kõneldud, kirjutatud keeletekst (ka visuaalne tekst);
- diskursuslik käitumine, mis sisaldab teksti tootmist ja selle tõlgendamist;
- sotsiokultuuriline käitumine, mis hõlmab sotsiaalseid ja poliitilisi suhteid.

³ Samas.

Diskursus, keelekasutus ja kommunikatsioon mängivad olulist rolli ideoloogia taastootmisprotsessis. Ideoloogiat on Teun van Dijk⁴ käsitlenud kui üldiste sotsiaalsete uskumuste kogumit, mis on grupi uskumuste aluseks. Uskumuste asemel võib analüüsida eri tüüpi diskursusi, narratiive, ja seda sotsiaalse maailma erinevate kirjelduste kaudu. Ideoloogia sõnastab ja peegeldab seda esitava grupi ideaali enda vaatenurgast ja huvidest lähtuvalt. Ideoloogilised veendumused pole tekstidesse otseselt sisse kirjutatud, neid levitatakse teatud keelekasutuse, spetsiifiliste diskursuste kaudu. Ideoloogilised uskumused mõjutavad oluliselt sõnavara. Nt kui totalitaarse ühiskonna tähtsaim eesmärk on sõjalise võimekuse suurendamine, siis räägitakse inimestest kui *töötajate* või *võitlejate armeest*. Kui ühiskonna eesmärk on eelkõige majandusliku konkurentsivõime suurendamine, siis räägitakse inimestest kui *inimkapitalist*, *inimressursist*.

Kommunikatsiooni ühiskonnas võib vaadelda väljana, kus omavahel võistlevad diskursused, et olla kuuldavad ning pääseda domineerima. Keelekasutuse abil nii peegeldatakse kui ka samal ajal mõtestatakse, uuendatakse ja muudetakse sotsiaalset tegelikkust. Diskursusepõhine analüüs keskendub keelekasutuse viisidele, käsitledes keelt kui tähenduste loojat, vahendajat just selle ideoloogiat kandva ja kirjeldava nähtusena. Nt võib erinevates meediatekstides Eestist rääkida kui *läbi-paistvast ja korralikult makse maksvast riigist, edukast ja eeskujuliku majanduspoliitikaga riigist, kõrge HIV-tasemega riigist* või *ELi kõige suurema meeste ja naiste palgaerinevusega riigist*.

Kuidas diskursuseanalüüsi praktikas kasutada

Kriitilises keeleteaduses kasutatakse mõistet **loomulikustamine** (naturaliseerimine). Mingeid teatud keele tootmise või tõlgendamise malle, tegelikkuse liigendamiseks vajalikke kategooriaid ja neid tähistavaid mõisteid pidevalt korrates hakatakse neid pidama sotsiokultuurilises kontekstis enesestmõistetavaks. Just loomulikustumisprotsessi peetakse keelelise ideoloogilisuse väljendajaks, ühiskonna väärtuste ja suhtumiste süsteemi põhjustatuks.⁵

⁴ van Dijk, Teun A. 2005. Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitlus. Tartu Ülikooli Kirjastus.

⁵ Kasik, Reet 2008. Meediateksti analüüs: eesmärgid ja meetodika. – Reet Kasik (toim). Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 10–41.

Näiteks võib inimest ühiskonnas nimetada kodanikuks, aga ka kliendiks. Selle taga on aga ideoloogilised uskumused riigi ja kodaniku suhetest ja arusaam sellest, kas riigi ülesanne on osutada inimesele kui tarbijale teenust või suhtlevad riigiametnikud ja avaliku sektori esindajad inimese kui kodanikuga. Hetkel domineeriva uusliberaalse ideoloogia kohaselt käsitletakse ühiskonda sarnaselt majandusettevõttega. Selle diskursuse põhjal räägitakse politseinikust, päästjast, õpetajast, riigiametnikust, arstist kui klienditeenindajast.

Näidisharjutus

Analüüsi grupitööna ühe enda valitud seriaali, filmi, saate vms ideoloogilist sõnumit. Millised väärtused ühiskonnas loomulikustatakse?

- Millised väärtused tõstetakse esiplaanile: sõpruse, hoolimise, individualismi, konkurentsi, perekonna vms teema.
- Millises keskkonnas toimub tegevus?
- Millist ühiskondlikku korda idealiseeritakse?
- Millise välimuse, sotsiaalse, rahvusliku, religioosse taustaga kangelased on esiplaanil?
- Kellele ja millistele väärtustele kangelased vastanduvad?

Tekstiliste valikutega konstrueeritakse tähendusi, kitsamalt suhtlusosaliste identiteeti. Keelekasutus on konstruktiivne, see mitte ainult ei peegelda tegelikkust, vaid ka loob ja mõjutab seda. Rääkimise või kirjutamise aktis konstrueerib keelekasutaja endale teatud **diskursuserolli**, selle positsiooni, millelt ta suhtleb, ja sellesamaga, kui ta endale rolli ehitab, määrab ta rolli ka teksti vastuvõtjale. Üks olulisi meediaanalüüsi eesmärke on näidata, kuidas toimib meediasuhtluses interpersonaalse tähenduse konstrueerimine. Telesaadetes ja vestlussaadetes ehitab meedia toimetajatele, publikule ja teistele osalistele **ühiskondlikke ja isiklikke identiteete**.

Näidisharjutus

Kuidas „AK” vahendusel konstrueeritakse diskursuse kord? Analüüsi saate struktuuri. Mis on esimesel ja teisel kohal olevad uudised, millised teemad jäävad lõppu? Analüüsi osalejate rolle vms. Kes saavad kirjeldada, mis maailmas juhtus? Kelle hääl jääb välja?

Näidisharjutus

Analüüsi üht intervjuud (nt Arteris) ning vasta järgmistele küsimustele:

- Kas ajakirjanik on vahendaja, hindaja, teadja rollis?
- Kas intervjuueeritav saab ise kaasa rääkida, kes ja milline ta on?
- Kui palju teksti kuulub küsijale, palju vastajale?
- Kas küsijal on eesmärk saada ülevaade vastaja elust?
- Milliseid rolle küsija vastajale pakub?
- Kui palju on avatud küsimusi, kus vastaja saab oma sõnadega kirjeldada olukorda?
- Kas on peitväited?
- Millise keelelise valikuga intervjuueerija kujundab intervjuueeritava kuvandit?

Diskursused lihtsustavad või n-ö tõlgivad majanduslikke ning poliitilisi suhteid. Millistel võistlevatel diskursustel õnnestub end kehtestada, sõltub Fairclough⁶ hinnangutel mitmetest faktoritest, üks nendest on sotsiaalsete agentide usutavus ning prestiiž, nende võimalus kaasa rääkida massimeedias ja teadvustööstuses. Seetõttu on oluline oskus lugeda, kuidas meedia vahendusel luuakse ja hoitakse ülal suuri narratiive ning millise keelekasutusega seda loomulikustatakse.

Näidisharjutus

Kuidas sõnastatakse tekstinäites ühiskonna retooriline visioon? Milliseks on sõnastatud ühiskonna eesmärk? Millised on diskursuse märksõnad?

Eesti teadus- ja arendustegevuse strateegia näeb tuleviku Eestit teadmispõhise ühiskonnana, kus uute teadmiste otsingutele suunatud uuringud, teadmiste ja oskuste rakendamine ning inimkapitali areng on majanduse ja tööjõu konkurentsivõime ning elukvaliteedi kasvu allikaks.

Uuringutes on kesksel kohal **sõnavara analüüs**. Fairclough soovib uurida:

- Millistele klassifikatsiooniskeemidele tuginetakse?
- Kas esineb sõnu, mille vastu ideoloogiliselt võideldakse?
- Kas esineb võtmesõnu?
- Kas esineb uudissõnu?

⁶ Fairclough, Norman 2005. Critical discourse analysis in transdisciplinary research. — R. Wodak, P. Hilton (Eds.). A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 53–70.

Näidisharjutus

Millist diskursuse korda põlistatakse sõnadega *haridusteenus, inimkapital, inimressurs, õpimajandus, elukvaliteet, teabe konverteerimine, konkurentsivõimeline haridus*?

Tähista haridusalane ning majandusalane sõnavara! Kuidas mõjutab selline keelakasutus hariduse positsiooni ühiskonnas?

Samuti on kasulik uurida, missugust suhteväärtust sõnad sisaldavad; kas esineb eufemisme ning milliseid metafoore kasutatakse; kas need erinevad metafooridest, mida kasutatakse sarnaste tähenduste väljendamiseks teistes tekstides; millised kultuurilised ja ideoloogilised faktorid mõjutavad metafoori valikut. On oluline analüüsida, kuidas lause-, kõne- ja kõlakujundeid kasutatakse meediatekstides, milliseid võõrsõnu ja kuidas kasutatakse; kuidas ja mis eesmärkidel kasutatakse umbisikulist tegumoodi, peitväiteid; kuidas kujundatakse meediatekstide vahendusel poliitiliselt korrektne sõnavara.

Teisalt tuleb meediõpetuses uurida peavoolu meedia kõrval ka seda, kuidas õpilased ise loovad meediakajastust ja ise meediategelaseks asuvad, kuidas õpilased konstrueerivad maailmapilti ja loovad enda kuvandit. Seetõttu on veebiportaalide kommentaarium ja blogid olulised meediatekstid ning vajalikud meediatunnis samuti vaatluse alla võtta. On ju Facebookis võimalik teha oma elust meediatekst, kasutada sotsiaalseid võrgustikke stiihiliseks mobilisatsiooniks. Tänapäeva meediahariduse sisuks on ka selle mõistmine, kuidas õpilase valikud meediasuhtluses hakkavad tema elu mõjutama.

I n t e r v j u u

- - - - -

Tiiu Erelt, keelekorraldaja.

Sündinud 20. aprillil 1942 Tallinnas. Erialalt filoloog, õppinud 1960–1965 Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna eesti filoloogia osakonnas, kitsam eriala soome-ugri keeled. Töötanud 1965–2009 Eesti Keele Instituudis (aastani 1993 Keele ja Kirjanduse Instituut), aastail 2003–2008 peakeelekorraldajana. Pidanud loenguid Tartu ülikoolis 1977–1984 ja 1995–2007, Tallinna Pedagoogilises Instituudis 1984 ja 1986, Helsingi ülikoolis 1993. Olnud vabariikliku õigekeelsuskomisjoni teadussekretär 1972–1978, Emakeele Seltsi keeletoimkonna vanem 1996–2000, nende komisjonide, samuti paljude terminoloogiakomisjonide liige. Pälvinud Wiedemanni keeleauhinna 1999, Eesti Vabariigi teaduspreemia humanitaarteaduste alal 2000, Valgetähe IV klassi ordeni 2001.

Lingvistilise tegevuse põhialad on olnud keelekorraldus, terminoloogia ja leksikoloogia, avaldanud üle 270 publikatsiooni, paljude erialade oskuskeele kujundaja.

- **2002. aastal Keelele ja Kirjandusele antud intervjuus meenutasid, kuidas Sinust sai juhuse tahtel keelekorraldaja. Mis oli aga enne seda ehk kust tuli mõte minna Tartu ülikooli õppima eesti filoloogiat, kitsamalt soome-ugri keeli?**

Seesugusele küsimusele pajatatakse tavaliselt vastuseks oma suurest keele- ja murdehuvist juba lapsepõlvest saadik. Kahjuks ei mäleta ma midagi sellist isegi keskkooliajast mitte. Lugesin küll palju, olen kogu elu liigagi raamatuinimene olnud. Kooli järel vaagisin edasiõppimise võimalustena loomakasvatust põllumajandusakadeemias, õigusteadust Tartu ülikoolis või eesti filoloogiat sealsamas. Viimase kasuks tegin otsuse selle pärast, et üks mu sugulane plaanis sedasama. Järgmine valik tuli teha II kursuse lõpus. Siis arvasin sobivat bibliograafia, kuid targad kursusevennad Kristjan Torop ja Mati Erelt survestasid valima soome-ugri keeli. Nii see ju on, et eluteel on ka suhteliselt sirge kursi

Tiiu Erelt, Haldur ja Sirje Õim Muhus Koguval 2006. (Mati Erelti foto)

puhul aeg-ajalt teelahkmeid, kus otsustatust paraku olenebki kõik, mis seejärel juhtuma hakkab. Valikute õigsuse tagantjärele hindamine jääb mis-kõik-olnuksit teadmata pelgaks spekulatsiooniks.

- **Oled olnud keelekorraldaja üle neljakümne aasta. Mis on eesti keelekorralduses selle aja muutunud?**

Tunnen suurima muutusena põlvkondade vahetumist. Minu tööaja esimestel aastakümnetel tegutsesid 1920ndail sündinud keelekorraldajad, kellele eelmine põlvkond väga visalt ja valvsalt positsioone usaldas (täpsemalt: ei usaldanud). Sain Henn Saarilt (1924–1999), Erich Raietilt (1920–1992), Rein Kullilt (1925–2001) palju õppida. Praegu tegutseb 1960ndail sündinud põlvkond, kelle koolituses on vahest minulgi oma osa olnud ja kellega töötasin koos kaks aastakümnet. See tähendab, et arvan enda olevat tarviliku vahelüli (sünniaasta 1942) keelekorralduse põlvkondade vahel.

Sisuline muutus on olnud pööre jäigalt käskivalt normimiselt suunava ja soovitava poole. See on raskem, kui keegi ennustada oskas. Imestada pole siiski midagi: käsku täita on alati kergem kui keeleliste võimaluste vahel teadlikult valida. Viimaseks on tarvis oma keele sees elamist, keelevaistu, -huvi ja -teadmisi, s.o valikuvõimet. Käskida aga paraku nüüdisühiskonnas enam ei saa, sest ka keeleliste õiguste rikku-

mine olevat inimõiguste rikkumine. (Muidugi vajaks keelelise õiguse mõiste arukat tõlgendamist.) Saab selgitada, soovitada, juhatada. Seda praegune keelekorraldus väsimatult ja kõikvõimalikke kanaleid pidi teebki. Kuivõrd emakeeleõppe eesmärk on nüüd suhtluspädevuse kättemine, siis senisest enam jääb keelekorralduse tööks grammatiliste ja sõnavaraliste abivahendite ning nõuannete jagamine. See oleks aga tulemusrohkem, kui kool annaks keelesüsteemi tunnetuse.

- **Keelekorraldaja töö on kõike muud kui üksluine. Oled koostanud ja toimetanud õigekeelsussõnaraamatuid ja oskussõnastikke, osalenud õigekeelsus- ja terminoloogiakomisjonide töös, kirjutanud keelekorraldusraamatuid, õpetanud ülikoolis, andnud keelenõu. Mis on Sulle endale olnud kõige südamelähedasem? Kas on ka midagi, millega oled saanud tegeleda vähem, kui oleksid soovinud?**

Töötasin Eesti Keele Instituudis 44 aastat. Tänapäeva hinnangute järgi polevat see õige tegu, oleks pidanud mõne aastaste vahedega „uusi väljakutseid” otsima. Ometi ei usu ma, et päris stagneerusin, sest uusi ülesandeid ja võimalusi sain pidevalt neid otsimatagi. Olin teaduritöö kõrval aastaid ka ülikoolide õppejõud ning kursuse-, diplomi-, bakalaureusetööde juhendaja (sh suuri lõputöid 23). Arvan, et olin vahelüli ülikooli ja instituudi, veel rohkem – Tartu ja Tallinna vahel, tundes mõlema iseteadliku, ennast väärtustada oskava poole vajadusi ja püüdlusi.

Südamelähedane on mulle olnud kogu mu töö, aga kui eri tegevusi võrdlema hakata, siis oma töölaua taga kirjutamine on mõnusam kui auditooriumi ees rääkimine, terminoloogia valdkond on palju huvitavam kui üldkeelekorraldus. Eriti kui viimase lipukiri kippus vahel olema: „Täht olgu suur või väike / peatähtis et saaks närida.” (Mats Traati tsiteerides.) Oskuskeele kaudu sain aga aimu teistest erialadest ning tuttavaks inimestega, kes on nii oma ala parimad spetsialistid kui ka väga head keeletundjad.

Mida ma ei teinud, aga pidanuksin tegema, on väitekirj. Ühiskonna tellimuste täitmise katkematus reas tulnuks teha vahe ja olla ambitsioonikas mina ise. Olen siiski kaugel kahetsusest: see oli lihtsalt üks paljudest valikutest (millele osutasin esimeses vastuses).

- **Sinu raamatud „Eesti oskuskeel” 1982, „Eesti keelekorraldus” 2002 ja „Terminiõpetus” 2007 on välja kasvanud ülikoolilõuengutest ning on hästi tuntud nii filoloogialõuengpilastele kui ka üldse**

filoloogiahuvilistele. Tõenäoliselt kõige rohkem inimesi teab Tiitu Ereltit aga reeglikogumiku „Eesti ortograafia” autorina. Mis on selle raamatu lugu?

See lugu on lihtne. Kui olin juba üle 20 aasta keelenõuandeid jaganud, siis pidin paratamatult tähele panema aina korduvat küsimust: „Aga kus selle kohta reeglid on kirja pandud?” (Kui näiteks sekretäril tuli ülemusele tõendada, et ta parandab õigesti sõnade kokku-lahkukirjutust või jutumärke või lühendeid.) Kolleegidel ja minul tuli aega kulutada, et osutada sobivaid kohti mitmesugustest allikatest. Küsija omakorda pidi vaatama, kust raamatu kätte sai, sest 1990ndate algupoolel ei olnud internet veel kõikvõimas. Võtsin siis peatükkide kaupa ette kogu eesti keele õigekirjutuse, millest algustäheortograafia ja lühendamise olin varem n-ö uut moodi läbi kirjutanud, lisasin puuduvaid tükke kõigisse peatükkidesse ja terve numbrikirjutuse peatüki (seda varem õieti polnudki), sidusin kõik ühtseks ja ühes stiilis tervikuks.

Valisin adressaadiks keskmise keelekasutaja, s.o kus tahes õppiva või töötava inimese. Kui varem tuli kirjalikku teksti luua väiksemal osal ühiskonnast, siis praegu tuleb seda teha valdaval osal. 90-leheküljelises raamatus on palju rohkem, kui vajab koolilaps, aga siiski pole finesse keeleteimetajate tarvis. 1995. aastal ilmus reeglistiku esimene trükk, 2005. aastal juba neljas, täiendatud trükk. Peaaegu sama reeglikogu on ka kolmes trükis ilmunud „Eesti keele käsiraamatus” (3. trükk ka võrgus) ning on kahel korral tõlgitud vene keelde (2004 ja lühemalt 2011). Poleks üllatus, kui õigekirjutuse eeskiri oleks trükiarvult kohe liikluseeskirja (nüüd liikluseaduse) järel.

- **Keelekorraldus on tihedalt seotud keeleõpetusega. Oled rõhutanud, et heade tulemuste saavutamiseks tuleb keelekorralduse antavast reeglistikust kooliõpetusse võtta ainult kõige olulisem ehk õpetada kätte põhireeglid. Mida arvad selle soovitusel teostumisest?**

Ma jään selle soovitusel juurde: tuleb kätte õpetada keeleteadmiste tüvi, sest siis on koht, kuhu hiljem oksa ja lehti kinnitada. Kui koolis jääks tüvi olematuks, pudeneksid ka oksad-lehed laiali. Ma ei ole seda probleemi uurinud, olen lootnud emakeele õpikute ja töövihikute autorite ja meetodikute peale. Tüve pärast muretsema on mind pannud mitmed imelikud keelenõuandele esitatud küsimused hätta jäänud õpetajatelt, lapsevanematelt ja õppuritel. Need on puudutanud kas üsna kõrvalisi, väheolulisi või mitut pidi õigeid keelekohti. Samas kurdetakse asutustes-ettevõtetes, et neile tööle tulnud noored teevad piinlikke vigu

tavalisteski keeleasjades. Uuringud on näidanud kõrgkooli sissesaanute, s.o ju parimate, keelelist kehvast.

- Oled üks neist, kes tegi eesti keelekorralduses teoks pöörde käskivalt normimiselt suunava ja soovitava poole. Mis võiks olla järgmiste põlvkondade suur eesmärk?

Pragueuse põlvkonna pakiline eesmärk on keelekorraldajate järelkasvu koolitamine, seesama põlvkondade sideme hoidmine. Keelekorraldus (sh oskuskeelekorraldus) on raske ala ning keelekorraldajaks kujunemine nõuab aega. Peale keelevaistu ja -teadmiste on tarvis kannatlikkust, veenmisoskust, kiiret orienteerumist keele suursüsteemis ja allkeeltes, psüühilist vastupidavust.

Keelekorraldajate järgmiste põlvkondade suur eesmärk on paraku vist eesti keele püsijäämine, et veel isamaale jäänud eestlased valdaksid ja kasutaksid oma emakeelt selle kõigis kasutusvaldkondades. Keelekorraldajal tuleb siin palju teha: väsimatult seletada eesti keele rikkaid väljendusvõimalusi ning võrdvõimsust teiste keelte kõrval, selgitada emakeeles mõtlemise ja loomise eeliseid, aidata vahet teha erisuguste kasutuseesmärkidega allkeeltes. Ühiskonna keeleline maitse paraneks ehk siiski pigem ajakirjanike ja kirjanike kui keelekorraldajate hoolet. Siin jõuame välja viimasel ajal õnneks aina enam kõlava loosungini „Rohkem kultuuri!”.

*Küsitlenud
Maire Raadik*

Tähelepanu – keeleviktoriin!

1. Millise Eesti valla nimes sisaldub linnunimi?
2. Kuidas kõlaks kirjaniku ja tõlkija Agu Sisaski perekonnanimi kirjakeeles?
3. Gösekeni 1660. aasta grammatikas ja sõnastikus on sõna *junkar*, mida see sõna tähendab?
4. Johannes Aavik soovitas lisaks eesti keeles olemasolevale *des*-gerundiivile võtta kasutusele ka mineviku gerundiiv asendamaks pikka ja kohmakat väljendust *kui ta oli*. Kuidas kõlab Aaviku soovitatud mineviku gerundiivi vorm sõnast *lugema*, nt lauses *kirja, hakkas ta sööma*?
5. Milline Wiedemanni keeleauhinna laureaat on kirjutanud sünonüümirohke jutu „Hunt ja susi“?

Vastused palume saata Emakeele Seltsi aadressile es@eki.ee enne 1. septembrit 2012. Võitjatele auhinnad!

Eelmise ajakirjanumbri keeleviktoriini õiged vastused olid:

1. Eesti vallad, mille nimi on omadussõnakujuline, on: Kareda, Laheda, Are
2. Betti Alveri luuletuses „Lähen müüjaks” on read:
„Eks vaadake siia ja sinna! Siin on puldan, siin pupenett.
Las kaubal joosta ja minna, nii et laksub Leihbergi lett!”
Pupenett on nukuasjad.
3. Nüktofoobia all kannatav inimene kardab pimedust.
4. Teatud tüüpi jakki kutsutakse argikeeleks tagiks, see sõna on pärit soome keelest ja tähendab jakki või mantlit.
5. Näitleja Urmas Kibuspuu perekonnanimi oleks kirjakeeles Kibuvits.

Eelmise Oma Keele keeleviktoriini võitjad olid
Kaire Viil, Mare Nurmoja, Margus Metshein!

R a a m a t u d

- - - - -

Wiedemanni suurtöö eesti keeles

Heli Laanekask

Tartu ülikooli dotsent, Oulu ülikooli eesti keele ja kultuuri lektor

2011. aasta lõpus ilmus trükist Ferdinand Johann Wiedemanni „Eesti keele grammatika”, s.o tema uurimuse „Grammatik der Ehstnischen Sprache” (1875) ümberpanek eesti keelde (tõlkijaks siinkirjutaja, toimetajaks Ellen Niit). Mõtte tõlkida maakeelde see siiani kõige põhjalikum eesti rahvakeele grammatika olid algatanud Emakeele Selts, eesti keele instituut ja Tartu ülikooli eesti keele õppetool ehk kui mainida isikuid, siis Mati Erelt, Urmas Sutrop ja Karl Pajusalu.

Vanade grammatikate tõlkimisega on Eestis tegeldud varemgi: juba Kristian Jaak Petersonilt on säilinud Johannes Gutslofffi grammatika (1648) käsikirjaline saksakeelne mugandus. Uuemaegse eestvõtjataganttõukaja au kuulub Huno Rätsepale, kelle juhendatav Marju Lepajõe sama grammatika algul diplomitööna tõlkis ja kommenteeris ning viieteistkümnede aasta möödudes (1998) selle täiendatuna avaldas. Seejärel on ümber pandud teisigi vanemaid keeleraamatuid: Wiedemanni võru grammatika (2002, tlk Inge Annom), Eduard Ahrensi (2003, tlk Kristiina Ross, Kristi Mets, Kristiina Rebane, Mailis Salvet), Anton Thor Helle (2006, tlk Kristiina Ross ja Annika Kilgi) ja Heinrich Gösekeni (2010, tlk Kai Tafenau) eesti keeleõpetused. Väärtuslik on ka eesti esimeses, Stahli grammatikas (1637) sisalduva saksa-eesti sõnastiku pöördvariant (2002, Kristel Kikas) ning samasugune on koostatud ka Gösekeni grammatika leksikoniosa põhjal (2010, Valve-Liivi Kingisepp jt).

Tähtpäevad on meie kultuuriruumis sageli olnud liikumapanev jõud ja Wiedemanni pärandiga tegelema oli filoloogid ergutanud tema

lähenev 200. sünniaastapäev 2005. aastal. Juubelit tähistamas olid kiiduväärselt ka haridus- ja teadusministeerium ning kultuuriministeerium, kelle rahvuskultuuriprogrammide toel lisaks muudele ettevõtmistele sai teoks Wiedemanni grammatika faksiimileväljaanne (2005). Paari aasta jooksul loodeti avaldada tõlgegi, kuid nagu sageli suurte ettevõtmiste puhul, osutus töö arvatust aegaviivamaks ja tegija oskusi ning võimalusi nõudlikult proovile panevaks. Tõlgitavat oli kokku ligi 700 lehekülge, Wiedemanni teaduslik stiil, kirjaviis ja omaaegne mõistestik aga järelemõtlemist ja pingsat tähelepanu eeldav. Peatselt sain aru, et olin olnud liiga optimistlik nende aja- ja energiavarude suhtes, mis mulle jäid pärast kõrvutist põhitööd õppejõuna Oulus ja Tartus. Kannatliku äraootamise eest tänan veel kord töö otsest tellijat ja kirjastajat Emakeele Seltsi ning teisi asjaosalisi!

Üks paljudest probleemidest, mida ma tõlkijana 2004. aastal asja kallale asudes polnud osanud ette näha, oli näiteks see, et alailma tuli vaagida, kas ja milline tagasitõlge anda neile eestikeelsetele näidetele, millele Wiedemann on lisanud saksa tõlke. Kuna a) praegune eesti keel ja kontekst on omaaegsega võrreldes tublisti muutunud ja b) eestikeelse väljaande kõige suurema sihtrühmana kujutasin endale ette saksa keelt üldse mitte või napilt oskavaid nüüdishumanitaare, siis pidasin tagasitõlget sageli vajalikuks. Ka sel juhul, kui saksa tõlge esitab vaid mingi osa eestikeelsest mõistemahust, püüdsin sellest lugejale enamasti märku anda. Teatud subjektiivsust/ebajärjekindlust neis lahendustes ei õnnestunud vältida. Kaalusin ka sõnaseletuste lisamist kommentaariumisse nendel juhtudel, kui Wiedemann pole eestikeelsele näitele saksakeelset seletust andnud, kuid väljend võib nüüdsele eestlasele olla arusaamatu. Üldjuhul grammatikatõlkest selliseid keelekommentaare siiski ei leia; soovi korral tuleb ümberpaneku lugejal endisaegse eesti keele tähendusi lahti harutada kas Wiedemanni sõnaraamatu või mõne muu leksikoni abil. Küll aga on tõlkele lisatud alfabeetiline loend „Sõnaseletusi ja tõlkeid”, kust võib leida terminite seletusi ja ladinakeelsete tekstiosade eestindusi. Kreekakeelsete tekstiosade tõlked ning mõned hädavajalikuna tundunud tekstoloogilised ja reaalkommentaarid on tõlkija või toimetaja märkusena paigutatud vahetult teksti juurde joonealusesse. Loodetavasti aitab teksti mõistmisele veidi kaasa ka tõlke eessõna. Seal väljaöeldud tänusõnu abistajatele tahaksin ikka ja jälle korrata: aitäh, hea toimetaja Ellen Niit, kreeka ja ladina keele asjatundja Anne Lill, küljendaja Sirje Ratso ja paljud teised!

Aeglaselt edeneva ümberpaneku pärast süümepiinu tundjale ei pakkunud lohutust teadmine, et isegi Wiedemann oli eesti keele alaseid suurtöid plaanitsedes olnud veidi ennatu: Peterburi Teaduste Akadeemia liikmena vastavat uurimisprojekti esitades palus ta stipendiumi kolme suve keelekogumisreisideks Eestis. Hiljem taotles ja sai akadeemik oma *estica*-kavale toetust ning tööaega juurde; pikematel kevadistel-suvistel keelekogumisreisidel Eestis käis ta 1861–1868, kuid viibis siin ka hiljem, täiendades ja kontrollides oma keelematerjale. Võru murde grammatika ilmus 1864, eesti-saksa sõnaraamat 1869, eesti keelt selle ulatuslikus variatiivsuses kirjeldav grammatika 1875 ja eestlaste rahvaluulet, kombeid ning uskumusi esitav teos 1876. Eesti keele grammatika eessõnas ütleb Wiedemann, et on ainestiku kogunud kolmeteistkümne suve reisiridel kas otse rahvasuust, teiste andmetest või kogudest ning eestikeelsest kirjasõnast. Wiedemanni keelejuhtide hulgas oli nii lihtrahvast, baltisaksa eestihuvilist intelligentsi (eriti pastoreid) kui ka eestlastest haritlasi: Jakob Hurt, Johann Voldemar Jannsen, Lydia Koidula, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Carl Robert Jakobson, Mihkel Veske jt.

Wiedemann oli juba varemgi koostanud tähelepanuväärseid soome-ugri keelte grammatikaid ja sõnaraamatuid (nt sürjakomi, mäemari, udmurdi, ersamordva), toetudes vaid vähestele vasturääkivatele kirjallikele allikatele ja üksikutele keelejuhtidele. Oma eelkäija akadeemik Anders Johan Sjögreni materjalide põhjal liivi keele suurt grammatikat ja sõnaraamatut välja andes (ilmusid 1861) oli ta värske erakorralise akadeemikuna saanud korra käia ka uurimisreisil Liivi rannas. Nüüd olid asjaolud eesti keele uurimise ja staatuse jaoks kujunenud erakordselt soodsaks: keelega sai tegelda kogenud fennougrist, autoriteetne korraline akadeemik, kes Eestis sündinuna ja elanuna väga hästi tundis Eesti olusid ja eesti keelt.

Nii nagu teised tema pärandiga tegelejad mõtlesin minagi Wiedemanni fenomenile (Huno Rätsepa väljend aastast 2005). Selle oluline osa on kindlasti olnud teadlase raugematu töövõime, mida ei summutanud ei eluaastate lisandumine (eesti keelega tegeles Wiedemann põhjalikumalt vanuses 55–70, kui seljataga oli ligi 30 aastat gümnaasiumiõpetajapõlve) ega takistused või saatuselöögid (kuulmise ja nägemise halvenemine, liiklusõnnetuses vigastada saamine, tudengist poja surm). Wiedemanni grammatikat tõlkides imetlesin ikka ja jälle autori vahedat lingvistipilku, innovaatsilisust ja võimet süveneda üksikasjadesse, olgu see siis eesti murdepiiride, völdete või muutesüsteemi

kirjeldamisel, käändefunktsioone loetledes või sõnamoodustust analüüsid. Arvutikirja ja muutuvate tekstitöötlusprogrammidega jännates katsusin mees pidada sedagi, et Wiedemanni ajal kirjutati käsitsi, pimedust tõrjus küünal või õlilamp ja juba terrassule tulek oli olnud oluline uuendus. Grammatika sisu kohta leidub muide häid ülevaateid, tegijateks nt Paul Ariste, Paul Alvre, Karl Pajusalu jt, viimati on sisuka kokkuvõtte esitanud Reet Kasik raamatus „Stahli mantlipärijad” (2011).

Grammatikatõlke esitlusel Tartus 2012. aasta alguses juhtis Huno Rätsep tähelepanu sellele, et Wiedemanni eesti keele alaste suurteoste käsikirju pole arhiividest leitud, nii et võime tema töötamise tehniliste üksikasjade kohta teha üksnes oletusi. Kaotamata päriselt lootust uusi arhiivileide teha, öelgem, et täielikuma sõnaraamatu koostamine oli olnud 19. sajandil eesti keelega tegelejate suur unistus. Sõnavara koguti siis tavaliselt nii, et võeti aluseks Hupeli keeleõpetuse (1818) sõnaraamatuosa, köideti sinna vahele tühjad lehed ning numeratsiooni abil märgiti neile täiendused. Selliseid kogusid on säilinud, näiteks Räpina pastori Johann Friedrich Helli eesti-saksa sõnaraamatu käsikiri Tartus Eesti kirjandusmuuseumis. Usun, et umbes samasugust üha paisuvat süsteemi võis kasutada ka Wiedemann. Muide, Heller on oma tõenäoliselt 1820. aastatel alustatud manuskripti tihti üles märkinud ka eesti talupoegade informantide nimed. Niisiis võiksime teada saada ka Wiedemanni mõne seni tundmatuks jäänud eestlasest keelejuhi, sest Wiedemann on oma andmeid täiendades kasutanud ka Helli tööd.

Grammatika materjali kogudes pidi akadeemikul arvatavasti samuti valmis olema mingi eelnev raamistik, kuhu materjali paigutada; sama kehtib ka folklooriteose kohta. Iseloomulik on näiteks, et kui Kreutzwald 1866. aastal Wiedemanni sõnaraamatu poognatega tutvudes küsib, mida tähendavad sealsed numbrid verbide ja noomenite järel, vastab Wiedemann, et need viitavad grammatika konjugatsioonidele ja deklinatsioonidele, mille süsteem praegu olevat olemas üksnes tema peas. Hiljuti (2011) on sellist traditsioonilist koostamisviisi kirjeldanud ka Kai Tafenu paar sajandit varasema Gösekeni puhul. Tõenäoliselt olid Wiedemannil olemas ka mingid mustandmaterjalid, mida välitöödelt tulles tuli süstematiseerida, kontrollida ja ümber kirjutada. Teame ka, et ta saatis abilistele (nt Hurdale ja Kreutzwaldile) kirjades ühtelugu lehekülgede kaupa täiendavaid või täpsustavaid küsimusi ja sai põhjalikke vastuseid. Eriti lõunaeesilise materjali tõlgendamisel on Hurda abi olnud väga suur. Hurt oli ka see, kes pärast akadeemiku surma koostas tema eesti-saksa sõnaraamatu täiendatud uusväljaande (1893).

Tolleaegne käsiladu võib praeguse trükitehnikaga võrreldes tunduda küll kohmakas, kuid ometi võimaldas see kanda täiendusi-parandusi ka juba valmislaotud ossa – just nii on töötanud ka Wiedemann ja tema teoste trükiladujad. Wiedemanni töö tehnilise poole kohta võiksime mingit teavet saada ka mari-saksa sõnaraamatu säilinud käsikirjast, mille kallal teadlane töötas veel 1887, oma viimasel eluaastal.

Autoriteetse keelemehe palju aastaid kestnud uurimistöö ei jäänud tollases Eestis märkamatuks: seda pandi tähele nii lihtsama rahva hulgas kui ka baltisaksa ja eesti haritlasringkondades. Paul Ariste on 1930. aastate algul Hiiumaal murret kogudes kohanud vanataati, kes lapsepõlves olnud karjaga Pühalepa ja Vaemla vahel tee ääres, kui mööda sõitnud kohalik pastor Sengbusch koos ühe teise härraga. Mehed lasknud kutsaril kinni pidada ja küsinud poisilt, mida tähendab *härjahõik*. Karjapoisi antud seletus Hiiumaa sõnale leidub Wiedemanni sõnaraamatu teises trükis: pikkusmõõduna see vahemaa, kui kaugele on kuulda härja ammumist. Kreutzwald on kirjutanud kuulujutust, mis levinud Võrus 1865. aastal pärast Wiedemanni käiku: too akadeemik olevat jälle siin, kes igal aastal pastoreid revideerimas käib. Wiedemann peatus oma reisidel sageli just kiriklates, reisiva literaadi traditsioonilises peatuskohas hotellide-eelsel ajal; lisaväärtusena oli seal võimalik vestelda maakeelt rohkem või vähem oskava pastoriga ning hankida arukaid eestlastest keelejuhte.

Tollase eesti keeleüldsuse harras lootus, et Wiedemanni teostest võiks saada keelenorm parajasti tormilisi muutusi läbi elava eesti keele jaoks, muidugi ei teostunud: Wiedemanni ortograafia on teaduslik, mitte igapäevaseks kasutamiseks mõeldud, ja tema esitusviis mitte hinnanguid *õige-vale* sisaldav, vaid paljude eri piirkondade keelevariante võrdsena kirjeldav. Ometi on selge, et pärast Wiedemanni sõnaraamatu ja grammatika ilmumist polnud enam võimalik selline üksnes põhjaeestiline normkeel, mida oli võinud leida mõnekümne aasta eest ilmunud Ahrensi grammatikas. Wiedemann lõi alusmüüri, millele sai tugineda tekkimas olnud uus standardkeel, mille tuum on küll põhjaeestiline, kuid mis sisaldab ka rohkesti lõunaeestilist sõnavara ja mitmeid lõunamurrete grammatilisi jooni. Samuti on Wiedemanni teosed juba teist sajandit pakkumas nii Eesti kui ka rahvusvahelisele teadusüldsusele usaldusväärset teavet eesti keele tervikseisu kohta – teavet, mida tuleb küll kriitiliselt mõtestada, kuid mis on vajalik ajaloolis-võrdlevat, generatiivset, tüpoloogilist, kognitiivset või mis tahes muud keeleteadussuunda järgides.

Niisiis, tere tulemast Wiedemanni grammatikast taas ammutama ja seda lugema, nüüd ka eesti keeles! Teadusajaloo seisukohalt, mis võib üpris kõnekaks osutuda ka praegu, tunneme ju Wiedemanni veel ikka liiga vähe. Üks mees jõudis elu jooksul teha uskumatult palju. Tema rohked ettekanded ja artiklid on uuesti läbi lugemata ja tõlgen-damata, tema teoste allikad ja retseptisioon põhjalikumalt uurimata. Selles mõttes võiksime kõik uuesti kätte võtta Paul Ariste põneva ja edasisi uurimisvõimalusi pakkuva monograafia „Ferdinand Johann Wiedemann” (1971, kordustrükkid 1973 ja 2005). Ning lootkem koos, et suudame lõpule viia oma murdesõnaraamatu ja et uus eesti keelt tervikuna hõlmav grammatika ei jää ainult julgeks unistuseks.

Soovitusi edasilugemiseks

Aaver, Eva; Leo Anvelt; Mart Lepik 1986. F. J. Wiedemanni kirjad F. R. Kreutz-waldile. – Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed XI. Tallinn: Eesti Raamat, 56–98.

Alvre, Paul 1975. Sada aastat Wiedemanni eesti keele grammatikat. – Keel ja Kirjandus, nr 12, 715–726.

Ariste, Paul 1971. Ferdinand Johann Wiedemann. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, soome-ugri keelte kateeder.

Ariste, Paul 1975. Ferdinand Johann Wiedemanni kirjad Jakob Hurdale. – Töid eesti filoloogia alalt III. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised nr 259. Tartu, 5–52.

Ariste, Paul 1977. Sada aastat eesti keele teaduslikku grammatikat. – Emakeele Seltsi aastaraamat, 1976, nr 22. Tallinn: Eesti Raamat, 5–14.

Gutslaff, Johann 1998. Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Koostaja ja tõlkija M. Lepajõe. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10. Tartu.

Helle, Anton Thor 2006. Lühike sissejuhatus eesti keelde 1732. Saksa keelest tõlkinud ja järelsõnad kirjutanud A. Kilgi ja K. Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Kasik, Reet 2011. Stahli mantlipärijad. Eesti keele uurimise lugu. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kask, Arnold; Heli Laanekask 1987. J. F. Helleri eesti-saksa sõnaraamat. – Keel ja Kirjandus, 8, 468–479.

Kikas, Kristel 2002. Mida sisaldab Heinrich Stahli *Vocabula*? Toimetanud V.-L. Kingisepp. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 21. Tartu.

Kingisepp, Valve-Liivi; Kristel Ress; Kai Tafenau 2010. Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu ülikooli eesti ja tõlkekeelteaduse insti-tuut.

Laanekask, Heli 2006. Ferdinand Johann Wiedemanni eesti keele grammatikast. – Lähivertailuja 17. Jyväskylä Studies in Humanities 53. Jyväskylä, 167–169.

- Laanekask, Heli** 2008. Keskustelu või poleemika: Ahrens ja Wiedemann. – Lähi-vertailuja 18. *Uralica Helsingiensia* 1. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Suomalais-Ugriolainen Seura, 77–94.
- Pajusalu, Karl** 2005. Estonian grammars by Ferdinand Johann Wiedemann. – *Linguistica Uralica*, 4, 241–246.
- Ross, Kristiina** 2003. Uue ajastu misjonilingvist. Eduard Ahrens 200. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Rätsep, Huno** 2005. Wiedemanni fenomen. – *Oma Keel*, 1, 14–20.
- Tafenau, Kai** 2011. Heinrich Gösekeni sõnaraamatu seni märkamata eeskuju. – *Keel ja Kirjandus*, 6, 425–439.
- Wiedemann, Ferdinand Johann** 1961. Ein Vorschlag zur genaueren Erforschung der ehstnischen Sprache. – *Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg* III. St.-Petersbourg, 1861, vg 175–180.
- Wiedemann, Ferdinand Johann** 1864. Versuch ueber den werroehstnischen Dialekt. St. Petersburg.
- Wiedemann, Ferdinand Johann** 1869. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg, 1869.
- Wiedemann, Ferdinand Johann** 1875. Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg.
- Wiedemann, Ferdinand Johann** 1876. Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. St. Petersburg.
- Wiedemann, Ferdinand Johann** 2002. Versuch ueber den werroehstnischen Dialekt. Uurimus Võru murdest. Tõlkinud I. Annom, toimetanud K. Habicht ja K. Pajusalu. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 20. Tartu.
- Wiedemann, Ferdinand Johann** 2005. Grammatik der estnischen Sprache. Durchgesehenes Faksimile der Ausgabe von 1875. Herausgegeben von Karl Pajusalu und Urmas Sutrop. Tallinn: Stiftung für Estnische Sprache.
- Wiedemann, Ferdinand Johann** 2011. Eesti keele grammatika. Tõlkinud H. Laanekask, toimetanud E. Niit. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.

Võta aega veidi ringi vaadata

6. Asta Õim,
 „Komistusi metafooridega”
 Toimetaja Katre Õim,
 fotod Peeter Paasmäe. 59 lk.

7. Sirje Mäearu,
 „Valik reksioone”
 Toimetaja Argo Mund. 48 lk.

8. „Keelekiirabi ajakirjanikule”
 Koostajad Katrin Kern ja Egle Pullerits,
 korrektor Tiina Alekõrs. 36 lk.

Keelehooldekeskus üllitas 2011. aastal kolm väljaannet, mis on ülesehituselt seekord kõik sõnaloendid.

Lehekülgede poolest mahukaim, Asta Õimu „Komistusi metafooridega”, on väike ülevaade tänapäeva eesti meediakeeles leiduvatest ülekantud tähenduses väljenditest-sõnadest. Valimik ei ole mõistagi kiretu loetelu sellest, mida kõike tänapäeva keelekasutusest leida võib, vaid kogumise ja kirjeldamise kõrval on antud näpunäiteid, kus võiks väsinud väljendi asemel midagi värskemata kasutada. Samuti juhib väljaanne tähelepanu nähtusele, kus kaht ülekasutatud metafoori on kokku segatud, ja avab mõnegi väljendi juures selle tagamaid, mis on arvatavasti unustatud.

Valimik esitab 151 väljendit: antakse nõu, kuidas neid sobib kasutada; pakutakse sünonüümseid, vähem kasutatud metafoore; esitatakse väljendite kasutus kontekstis. Nii saab teada, millega asendada kulunud *kummitempli* väljend, lugeda, kuidas tuleks *konna keeta*, millised on *vanad kalad* jne.

Metafooriraamatust veidi õhem, kuid artiklite arvult rikkam sai Sirje Mäearu koostatud „Valik reksioone”, milles on 372 sõna ja sõnaühendit koos reksioonide ja näidetega. Valimikku koostades on silmas peetud riigiasutuse ja omavalitsuse ametniku tarvet, aga kindlasti leiavad siit abi ja lugemisväärset teisedki keelekasutajad.

Rektsioon ehk sõltumus on sõnadevaheline seos, kus põhisõna tähendus määrab tema laiendi käände- või pöördevormi või sobiva kaassõna. Suurem osa raamatus toodud sõnadest on verbid, nt *põhinema – millel* ja *tuginema – millele*, aga on ka nimisõnu, nt *lõiv – mille eest, mille lõiv*. Vähem esineb põhjana omadussõna, nt *proportsionaalne – millega*. Brošüürist leiab ka soovitusi, milliseid rektsiooni võimalusi võiks vältida, need on esitatud nurksulgudes.

„Keelekiirabi ajakirjanikule” on mõeldud, nagu pealkirigi ütleb, peamiselt ajakirjanikule, kuid on ehk abiks ka teistele, kellel on tarvis (aja)kirja(ndus)keele nüanssidega kursis olla. Materjal on esitatud üsna lakoonilises stiilis ning valikus on need sõnad ja sõnaühendid, mis võivad osutada (ja on osutunud) tänapäeva keeles komistuskiviks. Esitatud on peamiselt nelja liiki soovitusi: esiteks õigekirja kohta, nt *pankrot* (mitte *pankrott*); teiseks eksitavas või ähmases tähenduses kasutatavaid sõnu, mille kõrval on toodud muid, paremaid, selgema keele võimalusi; kolmandaks ülekasutatud väljendeid, mille juures on värskemad, täpsemad vasted; neljandaks viiteid, kust saab abi mingi laiema teemaringi kohta.

Kindlasti ei leia sellest väikesest vihust kõiki õigekirja- jm soovitusi. Näiteks alles hiljuti võis ühe tuntud ajalehe veebiversioonist lugeda vormi *sigarett* (õige on loomulikult *sigaret*). Kahtluse korral võtke aega ja kontrollige, enne kui vajutate nuppu „Saada” või „Avalikusta”. Loodetavasti on neist kolmest raamatukesest keeleeksituskahtluse puhul abi.

2011. aastal ilmunud keeleraamatuid

Sõnaraamatud

Uurali keelte sõnastik: eesti-vad'd'a-võro-livõ-ižora-suomi-karjala-vepsa-sámegiella-эрзянь-мокшень-олык марла-кырык марла-коми-удмурт-хянты-мăньси-magyar-ненэця?. Toimetanud Eva Saar. Tallinn: Fenno-Ugria Asutus.

Andmekaitse ja infoturbe seletussõnastik (AKIT-2011): inglise-eesti. Toimetanud Anto Veldre. Tallinn: Cybernetica.

Eesti murrete sõnaraamat. V köide. 22. vihik, *Likah(h)ama – loom*. Toimetanud Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Tiina Tärk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Eesti-vene õpilase ÕS = Орфографический словарь эстонского языка для русских школ. Koostanud Helle Leemets, Tiina Leemets, ortograafialisa autor Tiiu Erelt, lisa tõlkinud Helle Leemets. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Majandusarvestuse ja rahanduse leksikon [I ja II]. Jaan Alver, Lehte Alver. Tallinn: Kirjastus Deebet OÜ.

Suur inglise-eesti seletav sõnaraamat: advanced Password, [I ja II], A-O. Tõlkinud Mari Arumäe, Marilii Saar, Mari Tamme; üldtoimetaja-projektijuht Tea Vassiljeva, toimetanud Piret Bossack. Tallinn: TEA Kirjastus.

Suomi-viro-suomi taskusanakirja. Laatinut Helga Laanpere; toimitus ja taitto Tuija Virtamo; t'oimetusjärjestelmä Jarmo Saajos. Helsinki: WSOYpro.

Metallide tehnoloogia ja materjalide sõnavara: eesti-inglise-vene terminid ja määratlused. Koostanud Paul Treier, Janne Tomingas. Tallinn: Eesti Mereakadeemia.

Kreeka-eesti Uue Testamendi õppesõnastik. Koostanud Marju Lepajõe; toimetanud Kristi Metste. Tallinn: Maarjamaa.

Eesti-armeenia vestmik. Koostanud Andres Jaaksoo. Tallinn: Steamark.

Vanapärase Võru murde sõnaraamat: Rõuge, Vastseliina, Setu. Koostanud Inge Käsi; toimetanud Helmi Neetar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Arvjuhtimise kompetentsuskeskus virtuaaltarkvara kasutamise kohta: arvjuhtimise sõnastik = Ключевые слова ЧПУ = CNC glossary = CNC Fachwortverzeichnis. Tallinn: Tallinna Tehnikakõrgkool.

Suur inglise-eesti-inglise majandussõnaraamat. Elektrooniline teavik. Koostanud Andres Arrak jt; tõlkinud Made Kivilo, Anu Lehing, Avo Org, Mare Randveer. Tallinn: Tea Kirjastus.

Nanotehnoloogiad: nanoobjektide terminoloogia ja definitsioonid. Tallinn: Eesti Standardikeskus.

Uurimused, artiklikogumikud, käsiraamatud

Alp, Pilvi. Eesti keele B1-taseme eksam. Käsiraamat. Tallinn: Argo.

Baran, Anneli. Fraseologismide semantika uurimisvõimalused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Development Plan of the Estonian Language 2011–2017. Tallinn: Estonian Language Foundation.

Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010 elluviimine. Eesti keelenõukogu. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.

Eesti keele arengukava 2011–2017. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Eestikeelne ülikool. 3. detsembril 2009 peetud terminoloogiakonverentsi ettekanded. Koostanud Peeter Päll. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Eesti teaduskeel ja terminikorrastus. Koostanud ja toimetanud Peep Nemvalts. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Eesti nimed. Kogumik. Koostanud Piret Mäeniit. Tallinn: Mytho.

Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 7 = Estonian Papers in Applied Linguistics 7. Toimetanud Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing.

Epner, Anu. Eesti keele A2-taseme eksam. Käsiraamat. Tallinn: Argo.

Juurvee, Katrin. Eesti keele C1-taseme eksam. Käsiraamat. Tallinn: Argo.

Kasik, Reet. Stahli mantlipärijad: eesti keele uurimise lugu. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Keelekiirabi ajakirjanikule. Koostanud Katrin Kern ja Egle Pullerits. Tartu: Keelehooldekeskus.

Keeleteadlane Eduard Vääri. Artikleid ja bibliograafia. Emakeeleõpetuse Infokeskuse toimetised 6. Koostanud Reet Vääri ja Krista Kerge. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Kirjuta selgelt. Luxembourg: Euroopa Liidu Väljaannete Talitus.

Komistusi metafooridega. Koostanud Asta Õim. Tartu: Keelehooldekeskus.

Koreinik, Kadri. Language ideologies in the contemporary Estonian public: with a focus on South Estonian. Tartu: Tartu University Press.

Kuldnohk, Karen. Militaarne retoorika: argumentatsioon ja keeleline mõjutamine Eesti kaitsepoliitilises diskursuses. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Lepajõe, Kersti. Kirjand kui tekstiliik: riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retoorilised ja diskursiivsed omadused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Lindström, Liina. Eesti keele lauseõpetuse harjutused. Tartu: Tartu Ülikool.

Lippus, Pärtel. The acoustic features and perception of the Estonian quantity system. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Meister, Lya. Eesti vokaali- ja kestuskategooriad vene emakeelega keelejuhtide tajus ja häälduses: eksperimentaalfoneetiline uurimus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Mäearu, Sirje. Valik rektsioone. Tartu: Keelehooldekeskus.

Noored filoloogid: kirjanduse ja keele piirimail. Koostanud ja toimetanud Ave Mattheus ja Anastassia Zabrodskaja. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Pesti, Mall; Helve Ahi. E nagu Eesti. Eesti keele õpik algajaile. Tallinn: TEA Kirjastus.

Pesti, Mall; Helve Ahi. T nagu Tallinn. Eesti keele õpik kesktasemele. Tallinn: TEA Kirjastus.

Prillop, Külli. Optimaalsusteoreetiline käsitus eesti keele fonoloogilisest kujunemisest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Raadik, Maire. Väikesed tarbetekstid. Käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Rajandi, Edgar. Raamat nimedest. Nimeseadus. Tallinn: Tammerraamat.

Teras, Pire. Eesti foneetika ja fonoloogia harjutusi. Tartu: Tartu Ülikool.

Reins, Pille. Eesti keele B2-taseme eksam. Käsiraamat. Tallinn: Argo.

Ruum, kotus ja kotussõnimeq = Ruum, koht ja kohanimed = Space, place and place names. Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro: Võro Instituut.

Rääts, Anni. Semantik und (Morpho-)Syntax der Emotionsverben im Deutschen und im Estnischen. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Saarso, Kristi. Käsikäes. Tööraamat eesti keele õppijale ja Eesti koda-kondsuse taotlejale. Tallinn: Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus Meie Inimesed.

Sahkai, Heete. Teine grammatika: eesti keele teonimede süntaks konstruktsioonipõhises perspektiivis. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Soodla, Piret. Picture-elicited narratives of Estonian children at the kindergarten-school transition as a measure of language competence. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Tafenau, Kai. Uue Testamendi tõlkimisest Rootsi ajal: käsikirjad, tõlkijad ja eesti kirjakeel. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Värvinimede raamat. Koostanud ja toimetanud Mari Uusküla ja Urmas Sutrop. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Wiedemann, Ferdinand Johann. Eesti keele grammatika. Tõlkinud Heli Laanekask. Toimetanud Ellen Niit. Toimetanud Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.

Koostanud Reili Argus

K r o o n i k a

- - - - -

2011. aasta lõpu keelesündmusi

14. oktoobril toimus Saaremaa ühisgümnaasiumis liivi keele päev. Esinesid Miina Norvik, Marje Joalaid ja Tiina Halling.

4. novembril toimus Tallinna ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis seitsmes muutuva keele päev. Ettekannetega esinesid Helle Metslang, Karl Pajusalu, Külli Habicht, Liina Lindström, Kais Allkivi, Kristel Uiboaed, Anni Jürine, Pille Eslon, Heiki-Jaan Kaalep, Helen Plado ja Anna Verschik.

11. novembril tähistasid Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut ja Emakeele Selts viit aastat eesti keele väljenduse õpetusest kõrgkoolis konverentsiga. Ettekannetega astusid üles Birute Klaas-Lang, Martin Ehala, Kersti Lepajõe, Krista Kerge, Elo Rohult ning Piret Kuusk. Järgnes paneeldiskussioon prof Martin Ehala juhtimisel.

17.–18. novembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis ja Eesti Rahva Muuseumis lasteaiaõpetajate koolitusseminar „A-B, hakka pähe! Kui ei hakka, lükkan takka!” Ettekannetega esinesid Jüri Valge, Asta Õim, Piret Voolaid, Astrid Tuisk, Eda Kalmre, Janika Oras, Sofia Joons, Ilona Martson, Kärri Toomeos-Orglaan, Kristel Rattus ja Virve Tuubel.

18. novembril koostöös Tartu ülikooliga korraldatud Paula Palmeose 100. sünniaastapäevale pühendatud kõnekoosolekul esinesid Tõnu Seilenthal, Jaan Õispuu, Piret Norvik ja Marje Joalaid.

17.–19. novembrini toimus Saka mõisas kolmas soome-eesti kognitiivse lingvistika konverents. III soome-eesti kognitiivse konverentsi põhiohk oli soome-ugri keeltele, peaesinejaiks olid Laura Janda ja Dirk Geeraerts.

25. novembril tähistas Tartu ülikool konverentsiga „Liivlased. Maa. Rahvas. Ajalugu” üleilmset liivlaste aastat. Ettekannetega esinesid Valt Ernšreits, Ebehard Winkler, Riho Grünthal, Cristopher Moseley, tut-

vustati rahvusvahelisel liivi aastal ilmunud teoseid ning näidati Vahur Laiapea filmi „Professor Viitso liivlased”.

25. novembril peeti Luksemburgis Euroopa koolis keelepäeva. Ettekannetega esinesid Jüri Valge, Riina Koolmeister ja Asta Õim.

26. novembril toimus keelepäev Luksemburgi Eesti Seltsis ning esinejaiks olid Jüri Valge, Riina Koolmeister, Anu Luure ja Asta Õim.

6. detsembril peeti eesti keele instituudis soome-ugri keelte leksikoloogia ja leksikograafia seminari, kus esinesid Gerson Klumpp, Tuomas Huumo, Karl Pajusalu, Kristel Uihoaed, Vilja Oja, Iris Metsmägi, Udo Uibo, Liivi Hollman ja Jelena Kallas.

20. detsembril esitles Emakeele Selts eesti keele instituudis F. J. Wiedemanni „Eesti keele grammatikat”. Kõnelesid teose tõlkija Heli Laanekask ja toimetaja Ellen Niit.